

LATVIJAS
CILVĒKTIESĪBU
CENTRS

LATVIAN
CENTRE FOR HUMAN
RIGHTS

LATVIJAS
EBREJU DRAUDŽU
UN KOPIENU PADOME

ANTISEMĪTISMA IZPAUSMES:

VĒSTURE UN MŪSDIENAS

Rīga, 2015

Sabiedrības integrācijas fonds

Šī publikācija “Antisemitisma izpausmes: vēsture un mūsdienas” ir izdota ar Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instrumenta un Latvijas valsts finansiālu atbalstu. Par publikācijas “Antisemitisma izpausmes: vēsture un mūsdienas” saturu atbild Latvijas Cilvēktiesību centrs. Projektu finansiāli atbalsta Islande, Lihtenšteina un Norvēģija.

Publikācija tapusi projekta “NVO rīcībspējas stiprināšana naida kurināšanas ierobežošanai internetā” ietvaros, ko īstenoja Latvijas Cilvēktiesību centrs sadarbībā ar Latvijas Ebreju draudžu un kopienu padomi.

Autori: **Iļja Ļenskis**, muzeja “Ebreji Latvijā” direktors
Dr. sc. comm. **Didzis Bērziņš**, Latvijas Universitātes pētnieks
Latvijas Cilvēktiesību centrs

Zinātniskais redaktors: **Kaspars Zellis**, Dr.hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

SIA “Puse Pluss” vāka noformējums un makets

© Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2015
Alberta iela 13, Rīga, Latvija, LV-1010
Tālrunis (+371) 67039290
Fakss (+371) 67039291
www.cilvektiesibas.org.lv

SATURS

PRIEKŠVārds	1
IEVADS	2
Jēdzienu vārdnīca	3
ANTISEMĪTISMA VĒSTURE UN TIPOLOĢIJA	4
MŪŽĪGAIS IENAIDNIEKS: MŪSDIENU ANTISEMĪTISKO PRIEKŠSTATU PIRMAVOTI UN INTELEKTUĀLĀS SAKNES	6
I. EBREJI KĀ SĀTANA KALPI	6
II. EMANCIPĀCIJAS LAIKMETA IZAICINĀJUMI	9
III. MODERNĀ LAIKMETA ANTISEMĪTISMS	10
IV. ASINS APSŪDZĪBAS	12
V. EBREJU INFILTRĀCIJA	15
VI. EBREJU VISPASAULES KUNDZĪBA	18
VII. PATRIOTISMA TRŪKUMS (ebreju nepatriotisms)	23
VIII. 'ŽĪDISKĀ BOĻŠEVISMA' TĒZE NACISTISKAJĀ PROPAGANDĀ LATVIJĀ	26
ANTISEMĪTISMS un HOLOKAUSTS	29
HOLOKAUSTA ZINĀTNISKĀ IZPĒTE	31
ANTISEMĪTISMS UN HOLOKAUSTA NOLIEGŠANA	32
JAUNĀ TIPA ANTISEMĪTISMS	35
DISKRIMINĀCIJA UN NAIDA NOZIEGUMI PRET EBREJIEM ES DALĪBVALSTĪS: ANTISEMĪTISMA PIEREDZE UN IZPRATNE	36
ANTISEMĪTISMS INTERNETA KOMENTĀROS LATVIJĀ	38
LATVIJAS TIESU PRAKSE	38

PRIEKŠVārds

Antisemitisms ir viena no vecākajām un universālākajām rasisma un ksenofobijas formām, kas neatraujami saistīta ar civilizācijas vēsturi. Balstoties uz antisemitisma rašanās, attīstības un izpausmju izpratni, ir iespējams analizēt arī daudzas citas sociālas fobijas, kuras laiku pa laikam pārņem sabiedrību. Antisemitisko aizspriedumu un vajāšanu vēsture atklāj universālas stratēģijas, kā tiek iezīmēti un vajāti tie, kuri ar savu izskatu, savu dzīvesveidu vai pasaules uzskatu atšķiras no vairākuma. Vēsture mums rāda, ka šie aizspriedumi nekad nav palikuši bez sekām, tiem raksturīgi izpausties arī politiskās varas diskriminējošā politikā vai arī tās tiešā vai netiešā atbalstā šo grupu vajāšanā vai iznīcināšanā.

Ja kādreiz antisemitisms pierādījumus saviem aizspriedumiem meklēja reliģijā, bioloģijā, kultūrā, maz uzmanības pievēršot vēsturei, tad šodienas antisemitismam tā ir galvenais argumentācijas avots. To mēs labi varam novērot arī Latvijā, kad noteikta sabiedrības daļa tic nacistu konstruētajam propagandas mītam par ebreju vainu pirmās padomju okupācijas gados, kad parādās mēģinājumi attaisnot kādu Arāja komandas locekli, vai kad senās un nesenās banku krīzes tiek skaidrotas no antisemitiskām pozīcijām. Mums ir jāatceras, ka vēsture mūsdienās ir kļuvusi par resursu, kuru izmanto visdažādākās sociālās un politiskās grupas, lai ar tās palīdzību īstenotu savus mērķus, kuriem ir mazs sakars ar zinātnisko pagātnes izpratni. Humanitāro un sociālo zinātņu pētnieku galvenais uzdevums ir radīt un sniegt zināšanas, kas spētu sabiedrību padarīt kritisku pret mēģinājumiem privatizēt un izkropļot pagātņi.

Šajā gadījumā Latvijas Cilvēktiesību centrs sadarbībā ar Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieku Didzi Bērziņu un muzeja "Ebreji Latvijā" direktoru Ilju Ļenski ir radījis darbu, kas domāts zināšanu izplatīšanai pret aizvien vitālajām antisemitisma idejām. D. Bērziņa un I. Ļenska sarakstītais "**Antisemitisma izpausmes: vēsture un mūsdienas**" ir aktuāls darbs, kurā autori konspektīvi un vienkārši mēģina atbildēt uz sarežģītiem jautājumiem: kas ir antisemitisms, kādi ir tā raksturīgākie mīti un aizspriedumi un kā tie attīstījušies vēstures gaitā. Tāpat autori mēģinājuši atbildēt uz jautājumiem par antisemitisma ietekmi uz holokaustu un ieskicēt dažas būtiskākās holokausta problemātikas izpētes nianses. Tāpat darbā skarti arī jautājumi par antisemitisma jaunajām formām un par holokausta noliegšanu un antisemitisma izpausmēm šodienas jaunajos masu saziņas līdzekļos. Svarīgi, ka apskatītie jautājumi tiek kontekstualizēti Latvijas situācijai, tādējādi mums parādot, ka šīs problēmas bijušas un aizvien vēl ir aktuālas arī Latvijā.

Darba uzdevums nav bijis vispusīga un dziļa antisemitisma fenomena radīto sociālo un politisko reāliju atspoguļošana, tas drīzāk ir ieskats problemātikā, lai lasītājs spētu orientēties plašajā antisemitisma radīto jautājumu laukā. Tiem, kuri vēlēties uzzināt ko vairāk, autori piedāvājuši plašu bibliogrāfiju katras nodaļas beigās. Darba mērķauditorija ir visi, kuri vēlas uzzināt ko vairāk par šo jautājumu. Cerams, ka šo darbu izmantos kā pedagogi, tā skolēni, tas lieti noderēs arī studentiem, kā arī visiem, kuri vēlēties saņemt atbildes uz jautājumiem, kas skartas darbā.

Kaspars Zellis, Dr.hist.

IEVADS

Mūsu sarunvalodā arvien biežāk dzirdami jēdzieni “stereotipi”, “aizspriedumi”, “rasisms”, arī – “ksenofobija” un “naida runa”. Lai gan dažādu stereotipizētu un potenciāli bīstamu priekšstatu pastāvēšana pēdējās desmitgadēs tikusi ne tikai pētīta, bet arī publiski nosodīta, šādu vienkāršojošu un vispārinošu priekšstatu veidošanās ir dabisks process. Tā cilvēks cenšas sakārtot sarežģīto un grūti aptveramo pasauli, padarot to sev skaidru un reizē - vienkāršotu.

Stereotipizācija ietver ne tikai sevis nošķiršanu no citiem, bet arī savas grupas jeb “mēs” aptveršanu un saprašanu, kas tādējādi tiek norobežota no visiem tiem (“viņiem”), kas šai grupai nepieder. Turklāt parasti savai grupai jeb “mums” tiek piedēvētas pozitīvas vērtības, bet ārējā grupa jeb “viņi” tiek saistīti ar negatīvām īpašībām. Šāda **autostereotipu** (par mums) un **heterostereotipu** (par viņiem) veidošana un iedzīvināšana kalpo par būtisku pozitīvas pašizpratnes veidotāju – tie ļauj norobežoties no citiem, vienlaikus vairojot grupai piederīgo locekļu drošības sajūtu un pašapziņu. Gadījumos, kad rast veiksmīgu pamatu savam paštēlam ir sarežģīti, tiek izmantota otrā pieeja – negatīvi priekšstati par citiem. Savu veiksmes stāstu iztrūkums liek ar īpašu sparū veidot krasi negatīvu priekšstatu par citiem jeb “viņiem”, tādā veidā veidojot pozitīvu paštēlu un vienlaikus izprotot sevi kā pretstatu negatīvi veidotajam citu tēlam.

Tādā veidā “mēs” un “viņi” grupu veidošanas rezultātā top priekšstati gan par to, kas esam mēs, gan arī par to, kas ir viņi – citas etniskās, politiskās vai sociālās grupas un to vienojošās pazīmes. Pieņemot grupas kolektīvos priekšstatus (kuri atsevišķos gadījumos var būt nepamatoti), cilvēks pieņem arī šai grupai raksturīgās vērtības. Grupām raksturīgie kolektīvie priekšstati jeb **stereotipi** nav iepriekš doti vai vienmēr pastāvējuši. Tie veidojas un mainās ikdienas saziņā un to veidošanā piedalās vecāki, skolotāji, politiķi, rakstnieki, mākslinieki, zinātnieki, slavenības, televīzijas zvaigznes un mūsdienās – arī ikviens publiskās telpas dalībnieks, piemēram, sociālo tīklu lietotājs, kurš spēj piesaistīt apkārtējo uzmanību.

Īpaša loma kolektīvo priekšstatu uzturēšanā un veidošanā ir grupas kopīgajai izpratnei par pagātņi. Vēsturisku notikumu atcerēšanās veicina gan priekšstatu par kopienas būtību, gan atsevišķos gadījumos var radīt pārdarījuma sajūtu un grupas apziņu par vaininiekiem kādā pagātnes notikumā. Šādu stāstu atkārtota stāstīšana var radīt apziņu par pagātnes pārdarījumiem, tādējādi grupas izpratnē vienojot pagātņi ar tagadni un nākotņi.

20. gs. traģiskā un vardarbīgā vēsture ir galvenais iemesls, kāpēc dažādu jomu pētnieki un intelektuāļi ir pievērsuši būtisku uzmanību šiem augstāk raksturotajiem it kā pašsaprotamajiem sociālajiem procesiem. Daudzos gadījumos centieni izveidot vienkāršotu, idealizētu paštēlu, kas balstās uz nepamatotu, pārspīlētu cita attēlojumu vai pat ienaidnieka tēlu, pēdējās simtgades laikā ir radījuši grandioza mēroga traģēdijas, tai skaitā mēģinājumus pilnībā vai daļēji iznīcināt kādas etniskas vai sociālas grupas pārstāvjus.

Pēc vairākām 20. gs. notikušām masu slepkavībām, jo īpaši Pirmā un Otrā pasaules kara laikā, mūsdienu starptautiskā sabiedrība ar īpašu piesardzību raugās uz jebkurām ksenofobijas vai naida runas izpausmēm, kas varētu veicināt neiecietības vairošanos un kaut tikai potenciāli tuvināt jauna genocīda iespējamību. Eiropas demokrātiskās valstis vārda brīvības neaizskaramību un ievērošanu ir pasludinājušas par demokrātijas pamatprincipu, bet naidīga vai uz agresiju provocējoša publiska komunikācija jeb **naida runa** ne tikai tiek nosodīta kā amorāla un ētiski nepieņemama, bet par šāda satura izplatīšanu var draudēt kriminālatbildība.

Jēdzienu vārdnīca

Stereotipi – vispārināti priekšstati, kas tiek piedēvēti cilvēkam, balstoties uz dažādām pazīmēm, piemēram, dzimumu, vecumu, rasi, etnisko izcelsmi, reliģisko piederību, seksuālo orientāciju u. c.

Aizspriedumi – negatīvi priekšstati par cilvēku, kas tiek veidoti pirms viņa iepazīšanas, balstoties uz ārējām pazīmēm un/vai piederību kādai grupai.

Rasisms – pārliecība, ka cilvēkiem piemītošās īpašības un spējas nosaka viņa bioloģiskā izcelšanās - piederība rasei.

Ksenofobija – dziļi sakņots, iracionāls, nesaprātīgs naidis vai bailes no citādā, atšķirīgā, nepazīstamā.

Naida noziegums – noziegums pret personu vai īpašumu rases, nacionālās vai etniskās piederības, valodas, ādas krāsas, reliģiskās piederības dēļ utt.

Naida runa - dažādas izteiksmes formas, piemēram, raksti, komentāri, attēli, dziesmas, politiķu izteikumi u.c. kas izplata, mudina, veicina vai attaisno rasismu, ksenofobiju, antisemitismu un citas neiecietības izpausmes.

Neiecietība – nespēja vai nevēlēšanās pieņemt dažādību, tai skaitā atšķirīgus cilvēkus, uzskatus un viedokļus.

Genocīds – darbība, kas tiek īstenota ar nolūku pilnīgi vai daļēji iznīcināt kādu nacionālu, etnisku vai reliģisku grupu.

Literatūra:

- Bamberg, M. (eds.). *Discourse and Identity*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 351–375.
- Berger, P. L., Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Bolaffi, B. (2003). *Dictionary of Race, Ethnicity and Culture*. London: Sage Publications.
- Cortese, A. (2006). *Opposing Hate Speech*. London: Praeger.
- Fina, de A. (2006). Group Identity, Narrative and Self-representations. In: Fina, de A., Schiffrin, D.,
- Freeman, M. (1993). *Rewriting the Self. History, Memory, Narrative*. London: Routledge..
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago press.
- Moscovici, S. (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. New York: Polity.
- Reisigl, M., Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London; New York: Routledge.
- Tajfel, H., Turner, J. C. (1986). The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour. In: Worchel, S., Austin, W. G. (Eds.) *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson Hall. P. 7–24.
- Van den Bos, K., Maas, M. (2009). On the Psychology of the Belief in a Just World: Exploring Experiential and Rationalistic Paths to Victim Blaming. *Pers Soc Psychol Bull*, 1567(35), 1567-1578.
- Whillock, R., Slayden, D. (1995). *Hate Speech*. London: Sage Publications.
- Wodak, R. [etc.]. (2009/1999). *The Discursive Construction of National Identity*. 2nd ed. Edinburgh: Edinburgh University Press.

ANTISEMĪTISMA VĒSTURE UN TIPOLOĢIJA

Antisemitisms ir nacionāls vai reliģisks naidis, kas vērstas pret ebrejiem – ikviena mērena vai vardarbīga naidīguma izpausme runā vai rīcībā, kas vērstas pret ebrejiem kā grupu vai konkrētiem šai grupai piederīgiem indivīdiem. Jēdziens sastāv no divām daļām – “anti” jeb pret un “semītisms”, ar ko tiek apzīmētas Tuvo Austrumu senās tautas. Lai gan vēsturiski pie semītiem pieder ne tikai ebreji, bet arī arābi, asīrieši un feniķieši, mūsdienās ar antisemitisma jēdzienu pamatā tiek apzīmēta naidīga attieksme pret ebrejiem.

Antisemitismam ir vairākas formas: reliģiskais, politiskais, sociālais, ekonomiskais, saimnieciskais, kultūras, etniskais un rasistiskais antisemitisms. Antisemitisms radies kristietības iespaidā kā antijūdaiska, reliģiska ideoloģija. Antisemitisma sākotne ir reliģiskais antisemitisms, kad kristietība ebrejus definēja kā Kristus slepkavas un “neticības” iemiesojumu. Tādēļ par īpašu antisemitisma uzplaukumu kļuva kristiešu viduslaiku cīņa pret neticīgajiem jeb krusta kari, kuru rezultātā ebreji ne tikai tika apkaroti, bet norisinājās ebreju grautiņi un segregācija, tika sludināta antisemitiska ideoloģija un ebrejiem tika noteikta virkne aizliegumu.

Viduslaikos tika izplatīti antisemitiski apvainojumi, kas pārtapuši mītos un saglabājušies līdz mūsdienām, piemēram, mīti par to, ka ebreji rituāli slepkavo zēnus, lai iegūtu asinis ebreju Lieldienu maizes pagatavošanai, un ka ebreji izraisījuši Lielo mēri. Kopš viduslaikiem norisinājušās vairākas antisemitisma caurstrāvotas, publiskas prāvas pret ebrejiem, apliecinot antisemitisma izplatību un nozīmi dažādos laikos un dažādās vietās Eiropā.

Tāpat kā citviet Eiropā, arī tagadējās Latvijas teritorijā notikuši ebreju grautiņi. 1905. gada revolūcijas laikā Rīgā notika uzbrukums ebreju patversmei un veikaliem Maskavas priekšpilsētā. Tomēr līdz ar Latvijas valsts dibināšanu vietējais antisemitisms dēvējams par mērenu, lai gan atsevišķās grupās šādi aizspriedumi ir bijuši un tikuši popularizēti. Īpaša nozīme šai ziņā bija organizācijai „Ugunskrusts” jeb „Pērkonkrusts”, kas dibināta 1932. gadā un kurai antisemitisms kļuva par galveno, centrālo ideoloģiju un pamatideju.

Pēc Kārļa Ulmaņa valsts apvērsuma 1934. gada 15. maijā Latvijā tika īstenota nacionāla politika, kuras mērķis bija „latviska Latvija”. Tādējādi tā bija vērstas pret etniskajām minoritātēm, tai skaitā – ebrejiem. Tomēr Ulmaņa režīma nostāja pret ebrejiem un līdz ar to arī

masu antisemitisms kopumā vērtējams kā daudz mērenāks nekā citās tā laika Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs.

Padomju okupācija un tai sekojošās represijas pret Latvijas iedzīvotājiem nozīmīgi ietekmēja etniskās attiecības, kā arī deva iespējas nacistiskās varas realizētājiem pozicionēt sevi kā atbrīvotājus un izmantot padomju īstenotos noziegumus savā propagandā. Par tās pamatelementu kļuva propagandas mīts par “baigo gadu”, kas izmantoja reālus padomju okupācijas noziegumus, papildinot tos ar izdomājumiem par padomju varas “židisko” raksturu un melīgo nacistu ideoloģijas pamattēzi par “ebreju rases” nepilnvērtību un nepieciešamību pret to cīnīties, ko latviešiem it kā apstiprinājuši padomju okupācijas gada notikumi.

Nacistiskā antisemitisma propaganda vietējiem iedzīvotājiem centās veidot priekšstatu par ebreju nozīmīgo lomu padomju okupācijas laikā īstenotajos noziegumos. Presē nemitīgi tika izmantoti apzīmējumi “žids–komunists”, “žids–čekists” un minēti visdažādākie pseidopierādījumi tam, ka ebreji individuāli un kolektīvi bijuši iesaistīti padomju noziedzīgo plānu realizācijā un, vēl vairāk, bijuši to iniciatori un organizētāji. Tādējādi holokausta norises pavadīja antisemitiska propagandas kampaņa, kas centās atvieglot nacistu mērķa – totālās ebreju iznīcināšanas – īstenošanu.

Pēc Otrā pasaules kara tie nedaudzie ebreji, kuriem izdevās pārdzīvot holokausta traģēdiju un kas palika vai atgriezās uz dzīvi Latvijas PSR, nevarēja lolot cerības par savas kopienas pilnvērtīgu atjaunošanu, kultūras atdzimšanu un holokausta upuru pieminēšanu, jo vēlīnā staļinisma laikā saskārās ar jaunu antisemitisku politiku, kas paredzēja gan reālas briesmas brīvībai un arī dzīvībai, gan dažādas diskriminācijas formas izglītībā, darbā, sabiedriskajā dzīvē un arī privātajā telpā. Īpaši antisemitisku politiku PSRS vara īstenoja četrdesmito gadu beigās un piecdesmito gadu sākumā, kad politiskas prāvas pret ebrejiem kļuva par ierastu represīvo praksi, bet antisemitiski aizspriedumi – par ikdienas sadzīves, neatņemamu sastāvdaļu. Tāpat kā nacistu īstenotā propaganda, šīs kampaņas arī pēc to noslēguma ilglaicīgi ietekmēja attieksmi pret ebrejiem un ebreju dzīvi Latvijas PSR.

Lai gan tā saucamās “Trešās atmodas” laiks un cīņa par Latvijas pašnoteikšanos vienoja sabiedrību kopīgā mērķī un ideālos, pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas etniskajās attiecībās ir jūtama senu aizspriedumu un iepriekšējo režīmu ietekme vai to realizētās politikas mantojums, kas dažkārt izpaužas publiskās antisemitisma izpausmēs. Lai gan šādi gadījumi vairāk

norāda nevis uz būtiskām problēmām sabiedrībā kopumā, bet uz atsevišķu indivīdu vai grupu domāšanas formām un to specifiku, joprojām pastāv nozīmīgi izaicinājumi antisemitisma mazināšanā, tai skaitā globalizācijas tendences un mainīgās saziņas formas. Jaunie mediji un sociālie tīkli nozīmīgi maina un ietekmē indivīdu un sociālo grupu saziņas veidus, vienlaikus piedāvājot jaunas iespējas dažādām ksenofobijas un naida runas, tai skaitā antisemitisma, izpausmēm.

Antisemitisma formas

Reliģiskais antisemitisms – naidis pret ebrejiem, kas balstīts viņu atšķirīgajos reliģiskajos uzskatos. Kategoriskākajā izpausmē ebreji tiek vainoti Kristus noslepkavošanā.

Rasistiskais/etniskais antisemitisms – naidis pret ebrejiem, kas balstīts pārliecībā, ka ebreji ir atšķirīga un mazvērtīgāka tauta un ka ebrejiem raksturīgas iedzimtas, nelabvēlīgas īpašības.

Politiskais antisemitisms – naidis pret ebrejiem, kas balstīts pārliecībā, ka ebreji tiecas pēc varas uzurpēšanas un nacionālas vai vispasaules kundzības.

Saimnieciskais/sociālais antisemitisms – naidis pret ebrejiem, kas balstīts pārliecībā, ka ebrejiem raksturīga sabiedriski kaitīga saimniekošanas forma ar tieksmi parazitēt uz līdzcilvēku rēķina.

Ekonomiskais antisemitisms – naidis pret ebrejiem, kas balstīts pārliecībā, ka ebreju darbības ar naudu un kapitālu ir kaitīgas sabiedrības labklājībai un ekonomikas attīstībai.

Kultūras antisemitisms – naidis pret ebrejiem, kas balstīts pārliecībā, ka ebreju radītā kultūra ir izvirtusi un negatīvi ietekmē vai izkropļo kultūras mantojumu.

Literatūra:

- Baron, S.W. (1976). Changing Patterns of Antisemitism. *Jewish Social Studies*, 38(1), 5-38.
- Bellers, S. (2008). *Antisemitisms. Ļoti saistošs ievads*. Rīga: ¼ Satori.
- Dribins, L. (2007/2001). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats*. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 4. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Halpern, B. (1981). What is Antisemitism? *Modern Judaism*, 3(1), 251-262.
- Jacobs, J. (2015). *The Frankfurt School, Jewish Lives, and Antisemitism*. New York: Cambridge University Press.
- Lindermann, A. S., Levy, R. S. (Eds.). (2010). *Antisemitism: A History*. New York: Oxford University Press.
- Sierp, A. (2014). *History, Memory and Trans-European Identity*. New York: Routledge.
- Skerpan, A. (1952). Aspects of Soviet Antisemitism. *The Antioch Review*, 12(3), 287-328.
- Stoetzler, M. (Ed.). (2014). *Antisemitism and the Constitution of Sociology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Stranga, A. (2008). *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads*. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds.
- Гительман, Ц. (2008). *Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней*. Москва: Новое литературное обозрение.

MŪŽĪGAIS IENAIDNIEKS: MŪSDIENU ANTISEMĪTISKO PRIEKŠSTATU PIRMAVOTI UN INTELEKTUĀLĀS SAKNES

Šī sadaļa ir mēģinājums dot īsu pārskatu par antisemitisma – naida pret ebrejiem – vēsturisko perspektīvu. Dažādi antisemitisma paveidi – reliģiskais, ekonomiskais, rasistiskais – ir apzināti parādīti sinhroni, jo tie bieži vien bija savstarpēji saistīti, ietekmēja un papildināja viens otru. No tiem priekšstats par ebrejiem kā Sātana kalpiem, kas – apzināti vai neapzināti – pilda kādu svešu un ļaunu gribu, vēl joprojām bieži saskatāms mūsdienu antisemitiskajos priekšstatos.

I. EBREJI KĀ SĀTANA KALPI

Visu antisemitisko ideju pamatā ir priekšstats par ebrejiem kā par spēku, kas ir neatdalāmi saistīts ar pasaules vai kādas tās daļas likteņiem, un kurš ir ietekmējis vai ietekmē daudzus svarīgus notikumus cilvēces vēsturē. Šie priekšstati ne vienmēr noveda tikai un vienīgi pie ebreju vajāšanas, tie ir pamatā arī to cilvēku domāšanai, kas ebrejus kā tautu cildina.

Šo priekšstatu saknes ir meklējamas viduslaiku reliģiskajā konceptā par ebrejiem kā **Sātana kalpiem**. Tā kā kristietība savos pirmsākumos veidojās kā grupa jūdaisma iekšienē, tad attieksme pret jūdaismu un tā piekritējiem bija svarīgs kristietības vēstures jautājums, kas bija saistīts ne tikai ar attiecībām ar līdzas dzīvojošiem ebrejiem, bet palīdzēja arī kristietībai definēt sevi - savas dogmas, proselitismu¹ un attiecības ar Dievu. Izteismīgs piemērs ir senkrievu reliģiskā literatūra, kurā ir daudz pret jūdaismu un ebrejiem vērsto tekstu, bet kas polemiku ar ebrejiem izmantoja tikai kā literāro paņēmieni, jo pašu ebreju klātbūtne Krievzemē šīs literatūras rašanās laikā gandrīz nav konstatēta.

Jau agrīnajā kristietībā parādās tendences strikti nodalīties no jūdaiem un vispirms no pašiem kristiešu draudžu locekļiem, kuri turpināja uzturēt kontaktus ar jūdiem vai mēģināja savienot abu reliģiju prakses. Šajā ziņā viens no zīmīgākajiem tekstiem ir 4.–5. gs. "baznīcas tēva" Jāņa Zeltamutes sprediķu krājums „Pret jūdiem”, kurā viņš aicina kristiešus pārtraukt jebkādu kontaktus ar jūdiem, bet jūdu sinagogas dēvē par vietām, kas ir nešķīstākas par bordeljiem un dzertuvēm, kur mīt dēmoni. Viņš arī izvērš turpmākai antisemitiskā mīta attīstībai nozīmīgo ideju par ebrejiem kā Dieva slepkavām, kas balstās uz Mateja Evangēlija rindām:

„Bet, kad Pilāts redzēja, ka viņš nekā nevar izdarīt, bet troksnis kļuva vēl lielāks, tad viņš ņēma ūdeni un mazgāja rokas ļaužu priekšā, sacīdams: "Es esmu nevainīgs pie šī taisnā asinim. Raugait jūs paši!" Un visi ļaudis atbildēja un sacīja: "Viņa asinis lai nāk pār mums un mūsu bērniem." (Mat. 27:24-25). Vēlāk šīs rindas tiks interpretētas kā visu ebreju iedzimtās ļaunprātības pierādījums. To pastiprināja arī radītais priekšstats par to, ka ebreji labi zināja, ka Jēzus ir Dieva dēls, jo Jēzus atnākšana bija pravietota jau Vecās Derības tekstos, bet viņi vienalga savas stūrgalvības dēļ neatzina un centās nonāvēt Kristu. No koncepcijas par ebreju mūžīgo kolektīvo vainu par Kristus slepkavību katoļu baznīca oficiāli atteicās tikai 1965. gadā, savukārt pareizticīgās baznīcas vēl joprojām uz to atsaucas savu liturģiju kanonos.

Nozīmīgas izmaiņas notiek viduslaikos, kad kristietība no vajātās jūdu sekta kļuva par dominējošo reliģiju Eiropā. Rietumeiropā līdz 10.-11. gs. jūdaismu uztvēra kā konkurentu kristietībai, tādēļ jūdu kopienu stāvokli centās apzināti ierobežot. Ap 820. gadu Lionas arhibīskaps Agobards aicināja Francijas karali Luiju Dievbijīgo mainīt liberālo politiku pret ebrejiem un ar rūgtumu secināja, ka daži kristieši labprātāk iet uz jūdu sinagogu, bet ne uz baznīcu. Situācija mainījās 11. gs., kad Eiropa piedzīvoja reliģisko pacēlumu – šī gadsimta laikā arvien vairāk cilvēku sāka interesēties par kristietības intelektuālo sistēmu, bet pāvesta Gregora VII baznīcas reformas nostiprināja tās lomu politikā, kultūrā un sabiedrībā. Reliģisko reformu ietekmē mainījās arī attieksme pret ebrejiem. 1096. gada vasarā, Pirmā Krusta kara laikā, tā dalībnieki no iedzīvotāju zemākiem slāņiem sarīkoja brutālus ebreju grautiņus pilsētās pie Reinas un Donavas – Mecā, Maincā, Špeierē, Vormsā, Augsburgā, Prāgā. Zīmīgi, ka vairākos gadījumos vietējie bīskapi un valdnieki centās ebrejus glābt, bet visbiežāk veltīgi. Grautiņa dalībnieki motivēja savu rīcību ar to, ka "mēs dodamies uz tālajām zemēm, lai atkarotu neticīgajiem Kristus kapu, savukārt tie, kas viņu sita krustā, dzīvo tepat mums blakus!". Līdz ar to Eiropas sabiedrība bija atklājusi **Citādo** - ebrejus, kas jau gadsimtiem dzīvoja tai līdzās.

Šie grautiņi ne tikai iezīmēja jaunu laikmetu kristiešu attieksmē pret ebrejiem, bet mainīja arī pašu ebreju priekšstatus par apkārtējo pasauli. Tā laikmeta ebreju hronisti tradicionāli apraksta grautiņus Bībeles valodā un ar Bībeles konceptu palīdzību, uztverot tos kā Bībeles notikumu atkārtosanos ("vai ir kādreiz bijusi tāda upurēšana, kas varētu līdzināties Īzaka upurēšanai"). Vienlaicīgi no šī brīža ebreji skatījās uz saviem kristiešu kaimiņiem ar aizdomām un neuzticību. Ebreju kultūrā pieauga kristietību izsmiejošo tekstu skaits, to valoda

kļuva arvien skarbāka, savukārt gatavība jebkurā brīdī mirt mocekļa nāvē ("mirt Dieva vārda svētišanai") no savu kaimiņu rokām kļuva par neatņemamu ebreju ikdienas uztveres sastāvdaļu. Zīmīgi, ka liela daļa Reinzes ebreju 1096. gada grautiņos atteicās pieņemt kristietību un tika noslepkavoti, savukārt Maincas un Ķelnes ebreji veica masu pašnāvības. Ebreju izvēle par labu pašnāvībai kristiešu vidū tika skaidrota ar Sātana ietekmi. Ebreji, kuri nāves bailēs pārgāja kristietībā, bieži vien atteicās no tās uzreiz pēc krustnešu aiziešanas. Romas pāvesti vairākkārt protestēja pret šādu praksi. Tomēr ebreju atgriešanos jūdaismā akceptēja vairāki vietējie valdnieki un arī daži biskapi. Ir jāatzīmē, ka formāli Baznīca tomēr noliedza vardarbību kā ebreju pievēršanas kristietībai līdzekli un vairāki pāvesti ir izdevuši pret to vērstas bullas.

Pirms runāt par izmaiņām, kas notika attieksmē pret ebrejiem 12. gs., ir jāieskicē ebreju vieta viduslaiku Eiropas sabiedrības sociālajā struktūrā, kas ir mitoloģizēta un kalpo par antisemitisko aizspriedumu avotu. Jau Romas impērijas laikā ebrejiem bija aizliegts iegādāties zemi un nodarboties ar lauksaimniecību ārpus Palestīnas. Tādējādi viņiem nācās meklēt sev nodarbošanos tirdzniecībā, amatniecībā un finanšu operācijās. Jau 9.-10. gs. ebreju tirdzniecības ceļi, kas balstījās uz plašo ebreju kopienu tīklu, sniedzās no Spānijas līdz Ķīnai. Savukārt Bībeles aizliegums kristiešiem nodarboties ar augļošanu neattiecās uz ebrejiem, kā rezultātā ebreji varēja pelnīt iztiku ar kreditēšanu. Šeit arī liela nozīme bija ebreju kopienu tīklam, kas deva iespēju izmantot vekselus. Tā rezultātā 12. gs. ebreji kļuva par sociālo grupu, kas pilnībā palika ārpus viduslaiku trīsdalīgās kārtu sistēmas "garīdzniecība – bruņniecība – zemniecība". Vienlaicīgi ebreji šīs kārtas apkalpoja un viņu darbība bija izdevīga viduslaiku sabiedrībai. 1084. gadā Špeieres ebreju tiesības definējošajā hartā vietējais bīskaps Rīdigers raksta: "Vēloties vairot Špeieres pilsētas slavu, es spriedu, ka to tūkstoškāršošu, ļaujot apmesties te uz dzīvi arī ebrejiem." Hartas jeb "privilēģijas" kļuva par svarīgāko ebreju tiesības garantējošo dokumentu visās Eiropas zemēs līdz pat 18.–19. gs. Bieži vien tās tika izsniegtas uz noteiktu laiku, dažkārt tās varēja tikt atceltas, lai šantažētu ebreju kopienu ar izraidīšanas draudiem, bet kopumā radīja ciešu saikni starp ebrejiem un privilēģijas devēju – valdnieku, bīskapu, feodāli, muižnieku vai pilsētas rāti.

12. gs. gaitā attieksme pret ebrejiem bija mainījusies visās sfērās. Ebreju ekonomiskās aktivitātes un arī antisemitisko noskaņojumu pieaugums piesaistīja centrālās varas uzmanību, un daudzās zemēs ebreji ieguva valdnieka kases kalpu (latīniski *servi camerae regis*) statusu,

kas izslēdza viņus tiesiski no pakļautības vietējiem varas orgāniem un pakļāva tos tiešai valdnieku varai. Šis statuss bija diezgan pretrunīgs – no vienas puses, tas garantēja aizstāvību visaugstākajā līmenī, bet tajā pašā laikā ebreji zaudēja daudzas brīvo cilvēku privilēģijas (piemēram, tiesības nēsāt ieroci), un izņēmuma statuss radīja plaisu starp viņiem un pārējo sabiedrību. Tas, ka valdnieki mēdza izmantot ebrejus kā nodokļu ievācējus un bieži vien iznomāja viņiem kāda reģiona nodokļu ienākumus, protams, šo plaisu tikai palielināja.

Tieši 12. gs. tika noformulēti arī galvenie antisemitiskie mīti – par kristiešu asins izmantošanu rituālos un par ebrejiem kā Sātana kalpiem. Ebreju tēls mainās – tie nav vairs kristietības konkurenti, **bet tās bezspēcīgi ienaidnieki, kuri, nespēdami nodarīt pāri kristietībai, tomēr cenšas tai kaitēt.**

Par jaunā tēla simbolu kļuva alegorija "**Baznīca un Sinagoga**", kas viduslaikos sastopama gan skulptūrās, gan gleznniecībā. Divu sieviešu tēli alegoriski rādīja triumfējošu Baznīcu un tās uzveikto Sinagogu. Sinagogas acis aizsedza apsejrs, bet bieži vien – čūska, kas simbolizēja Sātanu. Viduslaiku cilvēkam bija jāsaprot, ka tādējādi ebreji ir akli Sātana gribas īstenotāji.

Galvenais avots, kas skaidroja Sātana rīcības plānu un motīvus, ir Jāņa Atklāsmes grāmata jeb Apokalipse, kura pēc sava gara turpināja Vecās Derības praviešu apokaliptisko tekstu tradīciju. Mūsu ēras pirmās tūkstošgades vidū daudzi teologi interpretēja Apokalipsē minētās "goga un magoga" tautas, kuras cīnīsies Sātana pusē laiku beigās, kā ebrejus. To papildināja arī leģenda par 10 Izraēla ciltīm, kas savulaik tika aizvestas asīriešu gūstā, neasimilējās citu tautu vidū un dzīvoja kaut kur Austrumos. Par šo cilšu iespējamo iebrukumu Eiropā runāja kopš 12. gs. Daudzi viduslaiku avoti sasaistīja tatāru-mongoļu iebrukumu Eiropā 1240. gadā tieši ar šo leģendu. 15. gs. vācu zemēs izplatījās baumas par to, ka Eiropu iekaros "sarkanie ebreji", pēc kā iestāsies pasaules gals.

Baznīcas oficiālā ideoloģija bija citāda. Tajā kopš 12. gs. nostiprinājās pārliecība, ka viens no Mesijas atnākšanas priekšvēstnešiem būs ebreju pāriešana kristietībā. Tādējādi arī ebrejiem tika ierādīta loma "dievišķajā plānā". Viņi bija jāsauglabā kā uzskatāmākais piemērs tam, kas notiek ar tiem, kas nepieņēma Jēzu. 1215. gadā IV Laterānas koncils pieņēma lēmumu, ka **ebrejiem ir jāvalkā speciālā zīme**, kas viņus vizuāli nošķirtu no kristiešu kaimiņiem. Šī zīme varēja būt veidota dažādās formās – Anglijā bija zīmes Baušļu galdiņu formā, bet vairākās valstīs tika izvēlēta dzeltenā apļa forma, kas atgādināja monētas un simbolizēja 30 grašus, ko Jūdām samaksāja par Jēzus nodošanu.

Ebreju asociēšana ar Jūdu, nodevību, meliem, viltību bija vēl viena paralēle ar “melu ķēniņu” Sātanu. Mārtina Lutera grāmatas “Par ebrejiem un viņu meliem” un “Par Dieva vārdu (Šem-Hameforaš)” šos aizspriedumus pārnesa protestantiskajā baznīcā. Lai arī sākotnēji M.Luters bija noskaņots pret ebrejiem labvēlīgi un uzskatīja, ka to nekristīgums ir katoļu baznīcas istenotās politikas sekas, tad pēc tā, kad ebreji neizrādīja interesi arī pret reformēto kristietības versiju, viņa pozīcija krasī mainījās un viņš veltīja ebrejiem daudz skarbu vārdu, skaidri sludinot, ka ebreji ir Sātana apsēsti. Darba “Par Dieva vārdu” vāku rotā zīmējums, kurā Sātans mudina ebrejus meklēt Dieva vārdu cūkai zem astes. M.Lutera teksti aktīvi tika izmantoti arī turpmāko laikmetu antisemitiskajā propagandā – piemēram, 1934. gadā “Par ebrejiem un viņu meliem” latviski iztulkoja un publicēja viens no ievērojamākajiem Latvijas antisemītiem Jānis Dāvis.

Pretebreju noskaņojumu radišanā tika izmantoti ne tikai kristiešu tradīcijā pieņemtie priekšstati un sacerējumi, bet arī ebreju reliģiskie teksti. No visiem jūdaisma tradīcijas elementiem vislielāko kritiku viduslaikos un jaunajos laikos ir izpelnījies Talmuds – Vecās Derības komentāru korpus, kas radās mūsu ēras 2-5. gs. un kurš regulēja ebreju ikdienas dzīves normas. Būdams ārkārtīgi daudzslāņains un sarežģīts teksts, Talmuds satur elementus, kas var tikt interpretēti kā vēršanās pret kristiešiem un neebrejiem. Talmuds kļuva par ebreju kritiķu uzbrukuma objektu kopš 13. gs., savukārt 17. gs. sāka parādīties speciāli pret Talmudu vērstas publikācijas, kurās citāti no šī teksta mijās ar apzinātiem viltojumiem. Šo publikāciju teksti antisemitisma propagandā tiek izmantoti līdz pat šodienai.

Talmuda fragmentu nekorektā interpretācija

Klasiskais piemērs Talmuda falsifikācijai ir internetā bieži sastopamais apgalvojums, ka Talmudā ir iekļauts likums „Pat labāko no neebrejiem - noslepkavo”, liekot atsauci uz Talmuda traktāta “Avoda Zara” 26. lapu. Iepazīstoties ar pirmavotiem, mēs redzam sekojošo.

- Šāds likums nav atrodams traktātā “Avoda Zara”, lai gan tur ir virkne likumu, kas ir vērsti uz ebreju un neebreju kontaktu ierobežošanu.

- Šī frāze ir II gs. rabīna Šimona bar Johaja citāts un ir atrodama nekanoniskajā traktātā, kurā tiek atstāstīti Talmuda laikmeta domātāju uzskati. Šimons bar Johais bija ievērojama figūra sava laikmeta ebreju sabiedrībā, bet viņa viedoklim nebūt ne vienmēr bija likuma spēks.

- Šī frāze skan: “Kara laikā labāko no pagāniem – nogalini, labākajai no čūskām satriec galvu.”

- Šo frāzi Šimons bar Johajs saka sacelšanās laikā, kad uzzina, ka viņa skolotāju, vienu no nemiernieku līderiem, romieši ir sodījuši ar bargu nāvi. Glābjoties no romiešiem, Šimons bar Johais divpadsmit gadus pavada, slēpjoties alā.

- Kad viņš iznāk no alas un redz, ka ebreji ir atgriezušies pie mierīgas dzīves, viņš kļūst tik dusmīgs, ka no viena viņa skatienu ēkas aizdegas. Redzot, cik viņš ir naida pilns, Dievs liek Šimonam bar Johajam atgriezties alā.

Kā redzams, relatīvi margināls sižets antisemitisko kompilāciju rezultātā iegūst savu, no pirmavota neatkarīgu dzīvi un kļūst par svarīgu antisemitiskās propagandas elementu.

Visi šie priekšstati noveda pie tā, ka ebrejus sāka uztvert kā cilvēkus, kas ir principiāli naidīgi pret citām tautām, kā cilvēkus, kuru naidis ir Sātana iedvesmots un kuri paši šo stāvokli nevar pārvarēt, jo Sātans viņos ir pārāk dziļi iesakņojies. Iespējas bija, kā uzskatīja, vai nu ar varu izraut viņus no Sātana apkampieniem, pievēršot ebrejus kristietībai, vai nu atbrīvoties no viņiem. 14.-15. gs. Eiropa piedzīvoja kārtējo ebreju vajāšanas vilni. 1290. gadā ebreji tika “uz mūžīgiem laikiem” padzīti no Anglijas, 1306. gadā – no Francijas (tiesa gan, ekonomisko apsvērumu dēļ viņiem drīz vien atļāva atgriezties un viņus pilnībā izraidīja tikai 1394. gadā). 1348. un 1349. gadā, kad Eiropā plosījās drausmīgā mēra epidēmija, daudzos reģionos ebrejus apsūdzēja par to, ka viņi ir saindējuši akas, lai izplatītu sērgu un iznīdētu kristiešus. Šādām apsūdzībām sekoja asiņaini ebreju grautiņi un kopienu izraidīšana, pilnībā vai daļēji iznīcinot ap 500 plaukstošu ebreju kopienu. Strasbūrā vien 1349. gada 14. februārī tika noslepkavoti līdz 900 ebrejiem. Bieži vien par grautiņu iniciatoriem kļuva pilsētnieku vidusšķira un mazturīgie slāņi, kas nebija apmierināti ar ebreju ekonomisko lomu pilsētās. Meklējot šo slāņu atbalstu, vietējie valdnieki ļāva viņiem izlaupīt ebreju īpašumus, parādi tika norakstīti, un gadījumos, kad ebrejiem atļāva atgriezties, nekādas kompensācijas viņi nesaņēma. Arī pēc epidēmijas noplakšanas notika daudzi vajāšanas un izraidīšanas viļņi. Līdz 16. gs. pirmajai pusei ebreji pilnībā bija padzīti no mūsdienu Portugāles, Spānijas, Francijas, Vācijas, Austrijas, Slovēnijas, Beļģijas, Holandes, Luksemburgas un Šveices teritorijas, daļēji no Ungārijas un Čehijas. Savukārt bēgļi no šīm zemēm veidoja vai papildināja ebreju kopienas Austrumeiropā (Polijā, Čehijā, Ukrainā, Baltkrievijā un Lietuvā) un Vidusjūras reģionā. Uz turieni pārvietojās arī ebreju kultūras un intelektuālās dzīves centri.

Ebreju vidū šis vajāšanas tika uzskatītas par Dieva sodu un bieži vien arī par drīzo Mesijas atnākšanas zīmi. Reģionos, no kuriem ebreji netika padzīti, sākās viņu pašnorobežošanās no kristiešu sabiedrības. Savukārt citviet **ebrejiem bija atļauts dzīvot tikai noteiktā pilsētas kvartālā, ko bieži vien apjoza mūris, kura mērķis bija kontrolēt ebreju atrašanos ārpus kvartāla**, ko šodien pēc 1516. gadā ebrejiem iedalītā Venēcijas *Ghetto* rajona sauc par “**geto**”. Arī Latvijā tika izmantota līdzīga prakse – 1692. gadā Jelgavā, dodot ebrejiem atļauju dzīvot pilsētā, tika norādīts, ka viņi drīkst apmesties tikai Dobeles ielā, savukārt Rīgā 1638. gadā tika izveidota speciāla ebreju iebraucamā sētā, kas pastāvēja līdz 19. gadsimta vidum. Getoizācijas process turpinājās līdz pat 18. gs. – vēl 1726-1727. gadā geto tika izveidoti Morāvijas (Austrumčehijas) pilsētās, bet mazliet vēlāk ar likumu tika noteikts, ka maksimālais ebreju skaits šajā reģionā var būt 5400 ģimeņu. Pastāvēja arī aizliegumi ebrejiem precēties, pirms kāds no radniekiem nebija nomiris, lai ebreju skaits nepārsniegtu noteiktās kvotas. Rietumeiropā un Centrāleiropā geto izzuda tikai 19. gs. pirmajā pusē, kad ebrejiem bija atļauts dzīvot visos pilsētas kvartālos, savukārt Krievijas impērijā ebrejiem slēgtie rajoni vai veselas pilsētas saglabājas līdz pat 1917. gadam.

II. EMANCIPĀCIJAS LAIKMETA IZAICINĀJUMI

Milzīgas izmaiņas sabiedrības attieksmē pret ebrejiem notika 18. gs. No vienas puses, Eiropā **sāka izplatīties Apgaismības idejas**, kas mazināja reliģiskā pasaules skatījuma nozīmi un veicināja reliģisko toleranci. No otras puses, 17.-18. gs. izveidojās neliela, bet ietekmīga ebreju grupa, ko pieņemts dēvēt par “galma ebrejiem”. Viņu uzdevums bija apgādāt valdniekus un viņu valdības ar visa veida resursiem politiskā aparāta funkcionēšanai. Būdami cieši saistīti ar attiecīgo zemju valdošiem slāņiem, šie ebreji aktīvi iesaistījās sabiedriskajā dzīvē. Pazīstamākais piemērs ir Virtembergas hercoga Karla Aleksandra “galma ebrejs” Josefs Ziss Oppenheimers, kas sava patrona dzīves laikā bija aktīvs un cienījams galminieks, bet ar savu ekonomisko ietekmi un idejām bija sekmējis arī liela skaita nelabvēļu rašanos un pēc hercoga nāves tika tiesāts par iedomātiem pārkāpumiem un pakārts. Viņa tēls vēlāk kļuva populārs gan kā aizspriedumu motivēta naida piemērs, kā to parādīja Lions Feihtvangers savā novelē “Žids Ziss”, gan kā “ebreju viltības un finansiālās visuvarenības” simbols, kā to parādīja nacistu propaganda tāda paša nosaukuma Veita Harlana 1940. gadā uzņemtajā filmā.

Apgaismības ideju piekritēji uzskatīja, ka negatīvās rakstura īpašības, ko sabiedrība piedēvēja ebrejiem – viltība, fanātisms, naudaskāre – bija vides ietekmēta un bija sava veida ebreju aizsargreakcija uz gadsimtu ilgām vajāšanām. Apgaismotāji kopumā nešaubījās par šāda ebreju raksturojuma pareizību, kaut arī dažiem no viņiem, piemēram, Fransuā Voltēram nebija arī nekādas vēlmes kaut ko darīt viņu labā, tā kā viņi uzskatīja ebrejus par šķērsli cilvēces attīstībai, lai arī neaicināja tos vajāt. Vairums apgaismotāju aicināja **likvidēt ebreju tiesību ierobežojumus, lai šādā veidā sekmētu arī pašu ebreju mainīšanos**. Ievērojamākais šādu ideju paudējs, Prūsijas valstsvīrs un jurists Kristiāns Vilhelms fon Doms savas idejas noformulēja darbā “Par ebreju pilsonisko pilnveidošanu” (1781). Fon Doma darbs kļuva populārs Eiropā. Jau 1782. gadā notika daļēja ebreju politiskā stāvokļa uzlabošana Austrijā, to kā daļu no savām reformām īstenoja ķeizars Jozefs II. Savukārt 1791.-1792. gadā revolucionārā Francija kļuva par pirmo valsti, kas piešķīra ebrejiem pilnīgu līdztiesību. Arī Kurzemes hercogistē 1780. gadā notika diskusijas par ebreju statusu un ebreju tiesībām, kuras, tiesa gan, nevainagojās ar ebreju emancipāciju.

Paralēli diskusijām un reformām Eiropas sabiedrībā **jaunas idejas izplatījās arī pašu ebreju vidū**. Arvien vairāk skanēja aicinājumi atteikties no pašizolācijas un iesaistīties vispārējā Eiropas kultūrā, kas tika uzskatīta par pietiekami iekļaujošu, lai pieņemtu ebrejus kā līdztiesīgus sabiedrības locekļus, ļaujot viņiem paturēt savu reliģisko piederību. Tā rīkojās viens no tā laika vācu zemju ebreju intelektuālajiem līderiem Mozess Mendelsons, kas bija gan ievērojams vācu domātājs, gan daudzu vācu sabiedrisko darbinieku draugs. Tomēr pirmās ebreju apgaismotāju paaudzes bērni, tajā skaitā paša Mendelsona atvases, ar lielu vieglumu atteicās no jūdaisma un pieņēma kristietību. Šo ceļu izgājušais vācu dzejnieks Heinrihs Heine nosauca to par “ieejas biļeti Eiropas kultūrā”.

18. gs. nogalē **paralēli Apgaismībai sāk attīstīties arī citas idejas**. Par vadošo strāvojumu kultūrā kļuva romantisms, kura uzmanības centrā ir daba, pagātne un cilvēka iracionalitāte. Šo koncepciju ietekmēja formēties arī nacionālisms, ko ievērojami ietekmēja Johana Gotfrīda Herdera un brāļu Grimmu pētījumi folkloras jomā, kas formulēja ideju par tautu kā kopību, kā ķermeni ar savu dvēseli, tieksmēm un likteni. Vadošie šī laikmeta filozofi Georgs Vilhelms Hēgelis un Johans Gotlībs Fihte puda idejas par “vēsturiskām” un “nevēsturiskām” tautām. Viņu skatījumā ebreju – senās, bet savu misiju izpildījušās un pagrimušās “vēsturiskās” tautas – klātesamība Eiropā ir anahronisms un vēstures kļūda.

Napoleona armija, iekarojot jaunās zemes, citu reformu starpā arī ebrejus tiesiski pielīdzināja pārējai sabiedrībai, likvidējot geto Itālijā un vācu zemēs. Tomēr vācu zemēs daudzi ebreji jūta to pašu patriotisko savilņojumu kā viņu kristīgie kaimiņi un iesaistījās cīņā pret Napoleonu. Lielā mērā pretdarbojoties Francijas ietekmei, arī tās ienaidniece Prūsija nolēma spert soļus ebreju emancipācijas virzienā un 1812. gadā pieņēma jaunu likumu attiecībā uz ebrejiem, kas piešķīra viņiem Prūsijas pavalstniecību un atļāva strādāt daudzās pirms tam liegtās profesijās, saglabājot tikai aizliegumu pildīt valsts dienestu. Tomēr pēc Napoleona sakāves vairākās vācu un itāļu zemēs iestājās reakcija - tika atjaunota pret ebrejiem vērsta likumdošana, atjaunoti geto, bet 1819. gadā vācu zemēs notika virkne ebreju grautiņu. Ebreji tika izslēgti arī no sabiedriskām organizācijām un studentu korporācijām, kuras bija nākamās paaudzes elites veidošanās vietas.

Humanitāro zinātņu attīstība nozīmēja arī jaunu antropoloģisko teoriju rašanos. 19. gs. pirmajā pusē, sintezējot filoloģijas un bioloģijas atzinumus, **tika formulēts priekšstats par etniskām grupām, kuras vieno "asinis" un iedzimtas īpašības. Tas radīja priekšnoteikumus modernā rasisma dzimšanai.** Eiropas sabiedrība, kura tolaik atradās Indijas kultūras valdzinājumā, tur mekleja cilvēces saknes, indoeiropieši – "ārieši" - tika pasludināti par augstākās kultūras nesējiem, cilvēces talantīgāko, aktīvāko un apgarotāko daļu jeb "rasi". Savukārt "semītiem" tika piedēvētas visas iespējamās negatīvās īpašības – izvirtība, naudaskāre, viltība, radošuma trūkums. Piemēram, ievērojamais franču filozofs Ernests Renāns rakstīja, ka ebrejiem nevar būt estētisko jūtu pret tēlniecību, jo "semīta acs ir pieradusi pie tuksneša ģeometriskām līnijām". Ebrejiem pārmeta pat "sākotnējās kristietības" samaitāšanu, kas jaunai, āriskai domāšanai ir jāpārvar. Kopumā "semīti" (nemaz nerunājot par tumšādajiem "hamītiem") tika raksturoti kā būtnes, kuru raksturā un uzvedībā dominē dzīvnieciskie, nevis cilvēciskie faktori.

Literatūra:

Poliakov Leon (2003) *The History of Anti-Semitism: From the Time of Christ to the Court Jews* (orig. 1955; this tr. 1966; repr. University of Pennsylvania Press, 2003)

The History of Anti-Semitism: From Voltaire to Wagner (orig. 1968; tr. 1975; repr. University of Pennsylvania Press, 2003) - arī Поляков Леон (1997).

История антисемитизма. Москва, Иерусалим: Гешарим, В 2 т. Skatīts vietnē <http://jhistory.nfurman.com/shoa/poliakov00.htm>

Andrew Colin Gow (1995) „*The Red Jews*”: *Antisemitism in the Apocalyptic Age 1200 – 1600*. Leiden: Brill (Studies in Medieval and Reformation Thought, Vol. 55). Skatīts vietnē <https://books.google.lv/books?isbn=9004102558>

Trachtenberg Joshua (1943) *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Anti-Semitism*. (orig. 1943 by Yale

University Press, repr. by Varda Books, 2001)

Kenneth R. Stow (1992). *Alienated Minority: The Jews of Medieval Latin*

Europe. Cambridge and London: Harvard University Press. – arī Стоу К.

Отчужденное меньшинство. Евреи в средневековой Латинской Европе.

Мосты культуры, Москва, 2007

Лимор Ора, ред. (2004) Евреи и христиане. Полемика и взаимовлияние

культур. Тель-Авив: Открытый Университет Израиля. В 11 книгах. Skatīts vietnē

<http://online-books.openu.ac.il/russian/jews-and-christians-in-western-europe/> (oriģināls Limor Ora, ed. *Jews and Christians in Western Europe. Encounter between Cultures in the Middle Ages and the Renaissance*. [Hebrew]. Open University of Israel, 1993-1997. 5 volumes.)

Yuval Israel Jacob (2006) *Two Nations in Your Womb: Perceptions of Jews and Christians in Late Antiquity and the Middle Ages*. LA, Berkley: University of California Press. Skatīts vietnē

<https://books.google.ru/books?isbn=0520217667>

III. MODERNĀ LAIKMETA ANTISEMĪTISMS

19. gs. vidū "ebreju jautājums" Eiropā bija cieši saistīts ar vispārējām politiskām norisēm. Lielas pārmaiņas notika līdz ar 1848. gada liberālajām revolūcijām. Vairākums ebreju kopumā atbalstīja revolucionārās kustības, saukļos pēc plašākas sabiedrības dalības politikā redzot iespējas arī pašiem iekļauties valsts dzīvē. Arī daļa revolucionāru atbalstīja ebreju emancipāciju vai neprasiya viņu diskrimināciju. Piemēram, visu vācu zemju ievēlētāji revolucionāru sanāksmē - Frankfurtes parlamentā - līdzās citu viduslaiku ierobežojumu atcelšanai tika pasludināta arī ticības brīvība un visu pilsoņu vienlīdzība.

Revolūcijas cieta neveiksmi, kā rezultātā vācu zemēs ebreju emancipācijas process turpinājās līdz pat 19.gs. sešdesmito gadu nogalei. Paralēli emancipācijas procesiem pieauga arī pretestība tiem. Sabiedrībā atkal parādījās aicinājumi ierobežot ebreju tiesības vai izspiest viņus no dažām dzīves sfērām. Lai arī ebreji sastādīja nelielu daļu no iedzīvotāju kopskaita Eiropas valstīs, tomēr "ebreju jautājums" tika pārspriests presē un nereti kļuva par nozīmīgu politiskās dzīves faktoru.

Par modernā antisemitisma stimuliem kļuva ne tikai senie reliģiskie un jaunie rasistiskie priekšstati, bet arī demogrāfiskie un saimnieciskie faktori – respektīvi, trūcīgo ebreju migrācija no Eiropas austrumiem uz ekonomiski attīstītākiem vai perspektīvākiem reģioniem. 19.gs. vidū Rumānijā ienāca liels skaits ebreju no Rietumukrainas, kas izraisīja lielu rumāņu sabiedrības neapmierinātību – gan reliģisku iemeslu dēļ, gan arī tāpēc, ka ebreju tirgotājus un amatniekus uzskatīja par traucēkli nacionālās buržuāzijas attīstībai. Ļoti ātri naidis sasniedza tādu pakāpi, ka karaļa kronēšanas svinību laikā

1866. gadā valsts piedzīvoja ebreju grautiņu vilni. Tajā pašā gadā Rumānijā tika pieņemta jauna konstitūcija, kas sludināja reliģisko brīvību un pilsoņu vienlīdzību, bet ar atrunu, ka ebreju tiesības noteiks speciāla likumdošana. Praksē tas nozīmēja, ka ebreji netika atzīti par Rumānijas pilsoņiem un katra ebreja pilsonības jautājums bija jāizskata parlamentam. Tomēr ebreji netika atbrīvoti no pilsoņu pienākumu pildīšanas.

Ebreju migrāciju Krievijas impērijas iekšienē, kā arī no Krievijas, veicināja arī valsts pieņemtā politika. Līdz 1881. gadam Krievijas impērija īstenoja politiku, ko var raksturot kā "emancipācija kā balva par modernizāciju", kad zināmas tiesības piešķīra tām ebreju grupām, kas izrādīja vēlmi mainīties valdībai tikamā virzienā. Vēlāk Krievija kļuva par valsti ar izteikti antisemitisku politiku. Par iemeslu tam kalpoja tas, ka daļa Krievijas elites uzskatīja ebrejus par galvenajiem ieguvējiem no cara Aleksandra II liberālām reformām, kas atstājušas krievus "pievārtē". Tāpat ebrejus Krievijā uzskatīja par vainīgiem Aleksandra II slepkavībā 1881. gada 1. martā, lai gan teroristu vidū bija tikai viena ebrejiete – Gesja Gelfmane – kas pati atentātā nepiedalījās. Nākamajā gadā Krievijas ebrejiem tika aizliegts dzīvot laukos un sākās ebreju piespiedu izraidīšana uz pilsētām. Tas negatīvi ietekmēja ebreju ekonomisko stāvokli, tā kā viņu tradicionālais iztikas pelnišanas veids bija saistīts ar zemnieku un muižnieku apgādāšanu. Daudzi ebreji izvēlējās pārcelties uz citiem reģioniem. Uz Poliju pārcēlās liels skaits ebreju no Lietuvas un Baltkrievijas, kas savukārt mudināja daudziem Polijas ebrejiem labāku dzīvi meklēt Vācijā.

Ekonomisko antisemitismu Eiropā pastiprināja arī sadzīviskas ksenofobijas izpausmes – jaunie iebrāucēji bija ne tikai ebreji, bet arī svešinieki, kas piederēja pavisam citai kultūras telpai. Ja Vācijā un Austrijā ebreji, īpaši imigranti, tika nicināti kā "kulturāli zemāki", tad, piemēram, Čehijā, Slovākijā, Polijas austrumos iemesls bija pretejs – ebreji tika uzverti kā "imperiskās" kultūras aģenti, kas sekmē vietējo iedzīvotāju asimilāciju etniski svešās elites kultūrā. Īpaši tas bija izteikts Austroungārijā, kur ebreji pēc 1867.-1868. gadu reformām baudīja visas pilsoņu tiesības un bija lojāli centrālajai varai Vīnē. Slovākijā ebrejus uzskatīja par maģarizatoriem, Čehijā – par ģermanizatoriem, savukārt "Krievijas Polijā" iebrāukušos ebrejus no Lietuvas un Baltkrievijas uzskatīja par rusifikatoriem, lai arī viņi paši reti kad identificēja sevi ar krievu kultūras telpu.

Līdz ar sociālistu kustību attīstību pieauga arī ebreju skaits tajās, tomēr līdz pat 20. gs. sākumam ebreju skaits Eiropas sociālistu vidū bija neliels. Daudz ievērojamu ebreju izcelsmes sociālistu – kā Viktors Ādleris Austrijā vai Roza Luksemburga Vācijā – uzskatīja savu politisko

pārliecību par galveno savas rīcības motivāciju, savukārt etnisko izcelsmi – tikai par maznozīmīgu biogrāfijas epizodi. Tikai 19. gs. pēdējos gados sāka formēties grupas, kas uzskatīja, ka cīņa par sociālismu un cīņa par ebreju nacionālajām tiesībām ir vienlīdz svarīgi mērķi. Tomēr šīm grupām neizdevās sev piesaistīt vairākuma ebreju iedzīvotāju simpātijas, bet ebreji bija sastopami visās kreisā spektra partijās. Nereti valdības vainu par sociālistu panākumiem vai to darbību skaidroja ar antisemitiskiem argumentiem. Krievijas impērijas varas iestādes 1905. gada revolūcijas laikā pat atklāti rīdīja pūli pret "žīdu sazvērniekiem, kas grib gāzt caru". Šīs revolūcijas laika grautiņi bija ārkārtīgi brutāli un asiņaini – Odesā vien 1905. gada 16.-20. oktobra grautiņos dzīvību zaudēja ap 500 ebreju.

Nevar apgalvot, ka 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā antisemitisms bija saistīts tikai ar jaunajām nacionālajām kustībām, kuras mēģināja racionāli pamatot naidu pret ebrejiem. Savu nozīmi saglabāja arī reliģiskais antisemitisms, lai arī to ietekmēja jaunās tendences. Gan katoļu, gan protestantu vidū pastāvēja grupas, kas pieprasīja Vecās Derības izslēgšanu no Bībeles kanona, kā "primitīvu tekstu", kuram nebija nekā kopīga ar kristietības "cēlo garu". Šīs idejas saknes meklējamas senajā priekšstatā par ebrejiem kā par necivilizētu, primitīvu, ārkārtīgi miesisku cilvēku kopu. Latvijā šādas idejas pauda ievērojamais teologs Jānis Sanders, kurš ne tikai aicināja atteikties no Vecās Derības, bet arī centās reformēt kristīgo ticību kopumā. Viņš padziļināti interesējās par sava laikmeta rases teorijām, un, vairāku vācu "rases pētnieku" ietekmēts, centās pierādīt, ka Jēzus bija nevis ebrejs, bet ārietis. Ideja par Jēzus "āriskumu" sāka attīstīties 20. gs. sākumā un līdz 1920. gadam bija pilnīgi noformējusies – tā ieņēma ievērojamu vietu nacistu ideologa Alfrēda Rozenberga darbā "XX gadsimta mīts". Šīs koncepcijas ietvaros kristietība tika uzskatīta par sākotnēji ārisku reliģiju, kuru vēlāk pakļāva jūdaisma graužoši ietekmei. Arī Latvijā 1934. gadā tika izdota grāmata "Rabīns Pauls [resp. apustulis Pāvils] kā kristietības pārzīdotājs". Šo ideju garā gan nacisti un viņus atbalstošie protestantu teologi Vācijā, gan J. Sanders Latvijā centās veidot "nacionālās baznīcas", kas būtu "brīvas no ebreju ietekmes".

Paralēli attīstījās arī senie priekšstati par ebrejiem kā Sātana iemiesojumiem, kas sasaucās ar 19.-20. gs. mijā populāro priekšstatu par ebreju amoralitāti. "Rases pētnieku" koncepcijās rasu gradāciju noteica ne tikai fiziskās īpašības, bet arī t.s. "rases gars". Ebreju gars tika uzskatīts par nesavienojamu ar Eiropas tautu vērtībām. Lielā mērā šo priekšstatu ietekmēja arī vēl 18. gs. otrajā pusē izveidojies priekšstats par jūdaismu kā ļoti arhaisku reliģiju, kas interesējas tikai par praktiskām lietām un

kurai nav garīgās, intelektuālās dimensijas. Ebreji, viņuprāt, bija apsēsti ar miesu, tās tīrību vai netīrību. Šī apsēstība nozīmēja arī ebreju paaugstināto seksualitāti, miesaskāri, kā kaut ko dzīvniecisku, kas labi atbilda ebreju "semītiskai" dabai. Šo ideju aktīvi izmantoja nacistu propaganda – žurnāls "Der Stürmer" daudz rakstīja par ebrejiem, kas it kā izvaro vai uzmācas vācu sievietēm.

Šis mīts radīja **ebreju apsūdzību prostitūcijas veicināšanā**, kas parādījās Eiropas publiskajā diskursā 19. gs. nogalē. Ebrejus apsūdzēja gan prostitūcijā, gan bordeļu organizēšanā un "balto verdzeņu tirdzniecībā" – sieviešu iesaistīšanā prostitūcijā. Lai gan prostitūcijā tika iesaistītas galvenokārt ebreju sievietes no trūcīgām Austrumeiropas kopienām un jau kopš 1880 gadiem ebreju organizācijas Lielbritānijā un ASV uzsāka pret to cīņu, tomēr ebreju kā pavadinātāja, kā netiklības izplatītāja tēls izrādījās ārkārtīgi noturīgs. Tas, ka vairāki XX gadsimta sākuma vadošie seksualitātes filozofi – piemēram, Zigmunds Freids un Magnuss Hiršfelds – bija ebreji, ļāva šo mītu uzturēt. Zīmīgi, ka diskurss par miesaskārīgajiem ebrejiem un tikumiskajiem neebrejiem ir dzīvs arī šodien, tai skaitā arī Latvijā. Tā 2013. gada nogalē žurnālā "Kabinets" tika publicēts raksts "Ebreji kā vergu tirgotāji", kurā atrauti no vēsturiskā konteksta mēģināts apkopot visu laikmetu sižetus, kur ebreji parādās kā svešas miesas tirgoņi.

Kopumā ap 1920. gadu Eiropā bija noformējušies vairāki antisemitiskie mīti, kas dominēs līdz pat holokaustam un kas ietekmēs dažādu valstu rīcību attiecībā uz ebrejiem. Priekšstati par to, ka ebreji ir infiltrējušies inteligencē un izmanto to savās interesēs, noveda pie "ebreju kvotas" ieviešanas Rumānijas un Ungārijas universitātēs, savukārt Polijā 1930. gada nogalē universitātēs tika ieviesti speciālie ebreju soli un ebrejiem bija aizliegts pašiem izvēlēties sev vietu auditorijā – ar mērķi norobežot ebreju studentus no citiem. Priekšstati par to, ka ebreji kavē nacionālās buržuāzijas attīstību, noveda pie tā, ka ebrejus 20. gs. trīsdesmitajos gados oficiāli vai neoficiāli ar boikotu un nacionalizāciju palīdzību sāka izspiest no ekonomiskās dzīves, kā tas notika Lietuvā un Latvijā. Priekšstati par to, ka ebreji ir uzticīgi ebreju interesēm un ir nepatriotiski, noveda pie tā, ka viņus nemitīgi pavadīja apsūdzības valstu graušanā. Priekšstatiem par ebreju amoralitāti bija liela nozīme sabiedrības atsvešināšanās no ebrejiem. Uz brīdi, kad nacisti nāca pie varas Vācijā un sākās ceļš uz holokaustu, Eiropā jau pastāvēja viss to ideju kopums, kas vēlāk noteica nacisma politiku pret ebrejiem.

IV. ASINS APSŪDZĪBA

Asins apsūdzība – ebreju apvainošana citu konfesiju ticīgo (lielākoties kristiešu, īpaši bērnu) zagšanā, spīdzināšanā vai slepkavošanā rituālajos nolūkos – ir viens no senākajiem un vizizplatītākajiem antisemitiskajiem mītiem līdz pat šodienai. Austrumeiropā visbiežāk pastāv priekšstats, ka ebrejiem ir vajadzīgas kristiešu asinis, lai ceptu macu - neraudzētu maizi Pesaha svētkiem, ko kļūdaini sauc arī par ebreju Lieldienām.

Jāatzīmē, ka Bībelē pastāv visstingrākais aizliegums lietot asinis uzturā un principā jebkāds kontakts ar asinīm padara cilvēku rituāli netīru. Tāpēc, lai jūdaisma tradīcijā atļautā dzīvnieka gaļa būtu ēdama, tā speciālā veidā tiek attīrīta no asinīm.

Asins apsūdzības pirmsākumi ir meklējami viduslaikos un sākotnēji nebija saistīti ar macu. Ebreji tika apsūdzēti kristīgo bērnu mocīšanā, imitējot Kristus mokas. Pirmā apsūdzība tika celta 1144. gadā Noričā, Anglijā, kur ebreji tika apsūdzēti par to, ka, Pesaha svētkiem tuvojoties, viņi no kādas trūcīgas sievietes bija nopirkuši zēnu Viljamu un spīdzināja viņu "tāpat, kā mūsu Kungs tika mocīts, un Lielajā Piektdienā tie viņu pakāra krustā aiz naida pret mūsu Kungu". Kā redzams, ebrejiem kā Sātana kalpiem, tika pārņemta slepkavība kā ņirgāšanās par kristietību, bet asinis kā tādas vēl nebija apsūdzības centrā. Jūdaisms tika uztverts kā antikristietība, bet ebreji kā ļaudis, kas cenšas kaitēt kristiešiem. Svarīgi, ka upura lomā bija bērns – Kristus bērna simbolisks iemiesojums, nevainīga būtne.

Šādas apsūdzības bieži atkārtojas viduslaikos, piemēram, 1171. gadā Bluā vairāk nekā 30 ebreju „tika nodoti liesmām par to, ka Pesah svētkos kristiešu nicināšanai ir situši krustā kādu bērnu, bet pēc tam iebāza viņu maisā un iemeta Luārā”. Linkolnā 1255. gadā 19 ebreji tika pakārti par jaunieša Hjū "nomocīšanu" un šis atgadījums par folklorizējās.

Paralēli viduslaikos parādījās arī ebreju **apsūdzības par oblātu – dievmaizišu apgānīšanu**. Saskaņā ar šo priekšstatu, ebreji zaga nevis bērnu, bet dievmaizi, kas pēc katoļu baznīcas mācības eiharistijas laikā pārvēršas Kristus miesā. Saskaņā ar šo apsūdzību, ebreji nozagto dievmaizi apgānīja, durstot to ar nažiem, lai šādā veidā simboliski darītu pāri Kristum. 1298. gadā Bavārijā izplatījās baumas, ka Rētingenas pilsētā "kāds ebrejs ieguva no pagrīušā kristieša dievmaizi. Ebrejs dievmaizi nolika uz galda un iedūra tajā nazi. No dūriena vietas sāka tecēt asinis. Ebrejs atkal iedūra nazi, un tā sāka raudāt kā trisgadīgs bērns". Pēc nostāsta oblātas raudāšanu dzirdējuši kaimiņi, kas sasauca citus iedzīvotājus. Tie

ielauzās ebreju mājā, izlauņija to, bet visus pilsētas ebrejus noslepkavoja. Šo baumu izsauktie grautiņi plosījās vairākus mēnešus un prasīja līdz pieciem tūkstošiem upuru. Kopumā viduslaikos fiksētas ap simts dievmaizes apgānīšanas apsūdzību.

Apsūdzības par asins iegūšanu kādām specifiskām ebreju vajadzībām, tajā skaitā macas cepšanai, parādās 13. gs. Pirmo reizi šāda apsūdzība tika celta 1235. gadā Vācijas pilsētā Fuldā. Vācijas ķeizars Frīdrihs II lika šo lietu izmeklēt, uzzinot, ka ebrejiem tika inkriminēta bērnu noslepkavošana, lai iegūtu asinis "sevis dziedināšanai" un to pievienošanai macas mīklai, kas izsauca arī ebreju grautiņus. Viņš vērsās gan pie baznīcas pārstāvjiem, gan pie kristietību pieņēmušajiem ebrejiem - abas "ekspertu grupas" viennozīmīgi pateica, ka nekāda asins izmantošana jūdaisma nav pieļaujama un ka apsūdzībām nav pamata. Pamatojies uz šo spriedumu, ķeizars izdeva bullu, kurā noteica, ka visi Vācijas ebreji ir brīvi no šīs apsūdzības un ka, balstoties uz to, neviens nedrīkst ebrejiem nodarīt ko pāri. 1247. gadā vairākas bullas pret šīm apsūdzībām izdeva Romas pāvests Inocents IV, bet 1272. gadā pāvests Gregors X savā bullā rakstīja: "Jo dažkārt gadās, ka kristieši zaudē savus bērnus - kristiešus, bet ebrejus to ienaidnieki apsūdz, ka tie zog un slepus nogalina kristiešu bērnus un upurē to sirdis un asinis. Un gadās, ka šo bērnu tēvi un citi kristieši no ebreju ienaidnieku starpa paslēpj šos bērnus, lai varētu uzbrukt ebrejiem un izspiest no tiem naudu par pāri nenodarišanu, un melo, ka ebreji ir slepus nozaguši un noslepkavojuši bērnus." Arī turpmāk baznīca un varas pārstāvji oficiāli iestājās pret asins apsūdzību, uzskatot, ka visbiežāk apsūdzības ir tikai iegāns ebreju īpašumu izlauņīšanai un parādu nemaksāšanai.

Rietumeiropā reformācijas laikā protestanti nepiešķīra Kristus asinīm, miesai un kopumā ciešanu kultam mistisku nozīmi un asins apsūdzības pret ebrejiem kļuva neaktuālas. Turpretī Austrumeiropā līdz ar Kontrreformāciju un reliģisko ordeņu darbību 16. gs. šī apsūdzība kļuva par izplatītu parādību reģionā. 17.-18. gs. bija vērojami vairāki asins apsūdzības uzliesmojumi Polijā un Lietuvā. Tad arī parādījās literatūra, kas izplatīja šo mītu visā reģionā. No Polijas un Lietuvas katoļiem šis mīts nokļuva arī pie pareizticīgajiem, lai gan, izņemot Krieviju un Moldāviju, apsūdzības tajā nebija īpaši izplatītas. 19. gs. mīts nokļuva Austrumos - tā 1840. gadā Damaskā pret ebrejiem tika celta apsūdzība katoļu mūka slepkavībā, bet 1879. gadā Kutaisi (Gruzija) - meitenes slepkavībā. 20. gs. šādas apsūdzības tika fiksētas arī Uzbekistānā. Lai gan zinātniski šis aizspriedums tika apgāzts jau kopš 19. gs. vidus, tomēr tas izrādījās ārkārtīgi dzīvīgs. Tā 1920. gados daļā Krievijas emigrantu bija izplatīts stāsts par Nikolaja II slepkavību kā "rituālu". Šis priekšstats vēl joprojām ir izplatīts vairākās Krievijas

marginālajās pareizticīgo grupās, kuras uzskata cara slepkavību par "Krievijas Golgātu". 20. gs. trīsdesmitajos gados asins apsūdzību savā propagandā aktīvi izmantoja nacisti, akcentējot ebreju "asinskāri". 1946. gadā Polijā, Ķelcē, pēc apsūdzības bērna zagšanā, tika noslepkavoti vairāk nekā četrdesmit ebreji, turklāt vietējās varas instances uz to nereaģēja pietiekami adekvāti. 2005. gadā Krasnojarskā, kad tika atrasti piecu bērnu liķi, nacionālistiskās grupas un bērnu vecāku advokāts izvirzīja versijas par iespējamo rituālo slepkavību, ko it kā veikuši ortodoksālie ebreji.

Arī Baltijas reģionā šis mīts bija izplatīts ne tikai vēsturiski, bet arī mūsdienās. Tā 1957. gadā tika celta asins apsūdzība Daugavpilī, 1958. gadā - Lietuvas pilsētā Plūņģē. Šodien Latvijā arī iespējams sastapt šo mītu sarunās ar iedzīvotājiem, lai gan arvien vairāk cilvēku uzsver, ka netic šim mītam vai, ja tic, tas neietekmē viņu attieksmi pret ebrejiem.

Runājot par šī mīta ģenēzi, jāatceras sekojošas lietas. Vispirms, ebrejs bija "citālais", svešinieks, tātad viņam varēja piedēvēt īpašības, kas nav cilvēciskas. Turklāt kā Sātana kalpi ebreji tika uztverti kā dzīvnieciski. Viens no asins apsūdzības sižetiem apgalvoja, ka ebrejiem asinis ir vajadzīgas, lai iesmērētu acīs saviem jaundzimušiem bērniem, kas citādi paliks akli. Šeit ebreju jaundzimušie bērni tiek asociēti ar kucēniem vai kaķēniem un tiem ir vajadzīgs speciāls rituāls, lai iegūtu cilvēcisko dabu. Kopumā viduslaikos ne tikai cilvēka asinis, bet arī citas ķermeņa daļas (piemēram, mati, tauki, nagi) tika plaši izmantoti maģiskajās un medicīniskajās praksēs. Šis priekšstats ir saglabājies līdz pat mūsdienām. Tā Preiļos 2012. gadā pierakstītā intervijā kāds teicējs atzīmē: "Saka, ka vajak acis pasmērēt, kad piedzimst bērns. Bet nu tagad slimnīcās bērni dzimst, un ebrejiem bērni tādi paši un tiem acis tādas pašas."

Otrkārt, ebreju asociācija ar bērnu slepkavošanu un asinīm, it īpaši Pesah svētku kontekstā, nāk no Bībeles sižeta par desmito Ēģiptes mocību - pirmdzimušo dēlu slepkavību. Svarīgi, ka Pesaha diena tika uztverta kā anti-Lieldienas, un tāpēc tieši tai tika piesaistīti sižeti par bērnu mocīšanu kā Kristus ciešanu izsmiešanu.

Treškārt, līdz ar 12. gs. reliģisko apvērsumu katolicismā arvien lielāka uzmanība tiek piešķirta Kristus asinīm kā attīrīšanās un glābšanas faktoram. Tādējādi asinīm bija jāfigurē arī ebreju - "antikristiešu" praksē, bet ar pretēju zīmi. Tāpat dievmaizīšu kā Kristus miesas uztvere stimulēja priekšstatu par macu kā antidievmaizīti, kurā nenotiek brīnumainā maizes pārtapšana miesā un asinīs un kur tātad ir jālieto istās asinis.

Visbeidzot, jāatzīmē jūdaisma specifisko sadzīvisko tradīciju pārprašana. Tā gaļas attīrīšana no asinīm - īpaša lopu kaušanas procedūra - radīja priekšstatu par kādām "īpašām" ebreju attiecībām ar asinīm.

Piemērs: Trento Simona stāsts

1475. gada Lielajā Piektdienā (24. martā), kas **tajā gadā sakrita ar Pesaha otro dienu, pie Ziemeļitālijas (Tiroles) Trento pilsētas** galvas vērsās kāds pilsētnieks, kuram bija pazudis viņa divgadīgais dēls Simons. Tēvs pārstāstīja dzirdētās baumas, ka ebreji ap Pesaha svētku laiku zog un slepkavo bērnus, un palūdza pārmeklēt ebreja Zamuēla māju. Īsi pirms Lieldienām pilsētā bija uzstājies franciskāņu mūks - sprediķotājs, kas savos sprediķos asi vērsās pret ebrejiem, sludināja, ka "drīz vien viņu noziegumi nonāks atklātībā", īpaši uzsverot ebreju ekonomisko ietekmi. Pilsētā dzīvoja tikai trīs ebreju ģimenes, kas nesen bija ieradušās no Centrāleiropas un nodarbojās ar augļošanu. Pilsētas galva ar ierēdņiem pārmeklēja mājas, bet neko neatrada. Pēc divām dienām, tieši Lieldienās, viņi vēlreiz pārmeklēja māju un pagrabā, telpā ar baseinu, atrada Simona liķi. Tiesas prāvas materiālos ir norādīts, ka ebreji apgalvojuši, ka, atrodot bērna liķi, viņi paši ziņoja par to pilsētas galvai, bet liķa apsekošanas brīdī ebreju klātbūtnē tas esot pēkšņi sācis asiņot. Ebreji tika uzreiz apcietināti, un pilsētas varas iestādes uzskatīja tos par vainīgiem. Savukārt ebreji apgalvoja, ka aiz šīs apsūdzības stāv kāds cilvēks vārdā "Šveicietis", kuram ar ebrejiem bija konflikts parādu dēļ. Ir svarīgi atzīmēt, ka ebreji apsvēra iespēju bēgt no pilsētas, bet Zamuēls noraidīja šo ideju, uzskatot, ka tas tiks uztverts kā ebreju vainas pierādījums.

Sākās izmeklēšana. Paralēli tai sāka izplatīties arī stāsti par Simona pišļu brīnumaino spēku, un drīz vien sāka cirkulēt brīnumu aprakstošās skrejlapas un brošūra, kas izsauca svētceļnieku pieplūdumu Trento. Jau izmeklēšanas pirmajā dienā, Otrajās Lieldienās, vairāki cilvēki apgalvoja, ka Zamuēla mājā ir dzirdējuši bērna raudāšanu, vai pārstāstīja dzirdēto par asins apsūdzībām citviet. Ebrejiem tika piedraudēts ar spīdzināšanu, vairāki tika spīdzināti, un beidzot viens no viņiem piekrita atzīties bērna slepkavībā asins izmantošanai Pesaha rituālos. Citi "atzinās", ka ebreji ir nogalinājuši bērnu, bet nevarēja pastāstīt detaļas un arī nevarēja pastāstīt, kādam nolūkam asinis ir vajadzīgas, bet daļa turpināja noliegt savu vainu un skaidrot, ka asins izmantošana ir Bibliē aizliegta. Savukārt izmeklētāji arvien vairāk jautāja par Pesaha tradīcijām un rituāliem, par to, kā tajā varētu tikt izmantotas asinis. Viens no apsūdzētajiem skaidri pateica: "Pasakiet, ko jūs no manis gribat dzirdēt, un es tajā atzišos." Turpinoties spīdzināšanām, arvien vairāk ebreju sāka "atzīties" un stāstīt detaļas par asins

izmantošanu Pesaha rituālos un sāka arī stāstīt par Simona nomocišanu. Protokolā ir atzīmēts, ka Simons ir miris piektdienā tajā pašā stundā, kad Kristus ir miris pie krusta. Visiem ebrejiem tika piespriests nāvessods. Beidzot jūnijā bija atzinies arī Zamuēls, turklāt viņa stāsts, kas ir atrodams tiesas protokolos, pilnībā atkārtot slepkavības aprakstu, kas ir dots jau no aprīļa cirkulējošajās skrejlapās, lai gan citu apsūdzēto apraksti sākotnēji atšķīrās savā starpā un tikai ar laiku nonāca pie vienāda naratīva. Jūnija nogalē daļa ebreju tika sadedzināti uz sārta.

Jau izmeklēšanas laikā uzmanību tai pievērsa Romas pāvests, kurš sūtīja uz pilsētu savu pilnvaroto, kuram bija jānoskaidro lietas būtība, tajā skaitā pilsētas bīskapa loma tajā. Bīskaps kļuva par šīs "revīzijas" intereses objektu gan tāpēc, ka Baznīca neatzina asins apsūdzību, gan tāpēc, ka viņš aktīvi centās panākt Simona kanonizāciju, lai nezaudētu svētceļnieku – un tāpat ziedojumu – plūsmu, jo nekanonizētās personas godināšana bija aizliegta. Pāvests iejaucās kādu laiku pēc pirmās ebreju grupas sadedzināšanas un centās izbeigt izmeklēšanu attiecībā uz vēl ieslodzījumā esošajiem ebrejiem, kas arī tika spīdzināti un no kuriem tika prasīts stāstīt vairs nevis konkrēti par Simonu, bet arī par citiem asins "noziegumu" gadījumiem, ko tie arī darīja, daļēji atsaucoties uz prāvām citās pilsētās, daļēji tos izdomājot.

Pāvesta pilnvarotais ieradās pilsētā septembra sākumā, un viņam uzreiz izcēlās konflikts ar bīskapu un pilsētas galvu. Pilnvarotais bija sašutis, ka jau gandrīz pusgadu Simona mirstīgās atliekas nav apglabātas, apšaubīja brīnumu stāstus un lika atbrīvot vēl dzīvos ebrejus. Bīskaps un pilsētas galva uztvēra to kā iejaukšanos savās pilnvarās, jo bīskaps bija pilsētas garīgais un feodālais virskungs. Pilsētnieki negribēja dzirdēt nekādus argumentus pret jaunā "svētā" kultu, kas bija ļoti ienesīgs, un beigu beigās bailēs par savu dzīvību viņš bija spiests pamest Trento. Tajā laikā pie viņa ieradās kāds Trento iedzīvotājs, kurš liecināja, ka bērnu ir nogalinājis "Šveicietis", lai uzveltu vainu ebrejiem. Trento bīskaps pasludināja, ka pāvesta pilnvarotais ir ebreju uzpirkts un viņa interesēs ir safabricējis liecības. Paralēli ar nāvi tika sodīti vēl dzīvi esošie ebreju vīrieši, bet pēc kāda laika sākās izmeklēšana pret sievietēm.

Pāvests izveidoja speciālu komisiju, kurai vēlreiz bija jāizmeklē lieta. Komisijas darbība noritēja diezgan lēni, jo uz to no vienas puses spieda Trento bīskaps, kura sūtņi ieradās Romā, kā arī dominikāņu un franciskāņu ordeņi, bet no otras puses savu pozīciju aizstāvēja pāvesta pilnvarotais, kurš tomēr drīz vien nonāca izolācijā.

Beidzot 1478. gadā tika publicēta Pāvesta bulla, kas, lai

arī attaisnoja Trento bīskapu nepareizā izmeklēšanas veikšanā, vienlaikus apstiprināja Inocenta IV aizliegumu celt pret ebrejiem asins apsūdzību, pilnībā attaisnoja ebrejus un lika atgriezt vēl dzīvajiem ebrejiem – sievietēm un bērniem, kas pameta Trento, tiem konfiscēto mantu. Tomēr Trento šī bulla tika uztverta kā uzvara un uzplauka neoficiālais Simona kults. Tā ietekmē 15. gs. nogalē Itālijā tika uzsāktas vairākas prāvas, ko veicināja plaši pieejamā literatūra par Trento lietu. Beidzot 1588. gadā, kontrreformācijas apogejā, Simons tika oficiāli kanonizēts.

1962. gadā sākās II Vatikāna koncils, kas ievieša ievērojamas izmaiņas katoļu baznīcas dzīvē. Cita starpā tika pilnībā pārskatīta Baznīcas attieksme pret ebrejiem. No ebrejiem tika noņemta kolektīvā vaina par Kristus slepkavību un tika pasvītots, ka ebreji nevar tikt uzskatīti par Dieva labvēlību zaudējušajiem. Šajā kontekstā 1965. gadā tika pieņemts lēmums arī par Trento Simona dekanonizāciju. Paralēli koncilam nākamajās desmitgadēs tika oficiāli izbeigta arī citu it kā ebreju noslepkavoto bērnu godināšana. Tomēr Simona kults vēl joprojām pastāv katoļu ultrakonservatīvajās grupās, kas neatzina II Vatikāna koncila lēmumus. Tāpat pareizticībā svētā statusu saglabā 1690. gadā it kā “ebreju nomocītais” Bjalistokas Gavriļs.

Literatūra:

- Галина Зеленина (2008-2009). Кровь за кровь, миф за миф: наветы и ответы // Лехайм. – №11, 12. – 2008, №1 – 2009. (skatīts vietnē <http://www.lechaim.ru/ARHIV/199/zelenina.htm>, <http://www.lechaim.ru/ARHIV/200/zelenina.htm>, <http://www.lechaim.ru/ARHIV/201/zelenina.htm>)
- Poliakov Leon (2003) *The History of Anti-Semitism: From the Time of Christ to the Court Jews* (orig. 1955; this tr. 1966; repr. University of Pennsylvania Press, 2003), arī Поляков Леон (1997). История антисемитизма. Москва, Иерусалим: Гешарим, В 2 т. Skatīts vietnē <http://jhistory.nfurman.com/shoa/poliakov00.htm>
- Trachtenberg Joshua (1943) *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Anti-Semitism*. (orig. 1943 by Yale University Press, repr. by Varda Books, 2001)
- Kenneth R. Stow (1992). *Alienated Minority: The Jews of Medieval Latin Europe*. Cambridge and London: Harvard University Press. – arī Стоу К. Отчужденное меньшинство. Евреи в средневековой Латинской Европе. Мосты культуры, Москва, 2007
- Лимор Ора, ред. (2004) Евреи и христиане. Полемика и взаимовлияние культур. Тель-Авив: Открытый Университет Израиля. В 11 книгах. Skatīts vietnē <http://online-books.openu.ac.il/russian/jews-and-christians-in-western-europe/> (oriģināls Limor Ora, ed. *Jews and Christians in Western Europe. Encounter between Cultures in the Middle Ages and the Renaissance*. [Hebrew]. Open University of Israel, 1993-1997. 5 volumes.)
- Львов А. (2006) Кровь и маца: тексты, практики, смыслы // Религиозные практики в современной России: Сб. статей / Под. ред. К. Русселе, А. Агаджаняна. М.: Новое издательство, С. 51–68. Skatīts vietnē <http://lvov.judaica.spb.ru/bloodlibel.shtml>
- Светлана Амосова (2013). «Поймают, убьют, кровь вытягнут и

прибавляют в эту мацу»: рассказы о кровавом навете в Латгалии // Утраченное соседство: евреи в культурной памяти жителей Латгалии: материалы экспедиций 2011-2012 годов. Москва: "Сэфер"; Музей "Евреи в Латвии". С. 191-217. Skatīts vietnē <http://sefer.ru/upload/latgale-sbornik.pdf>

V. EBREJU INFILTRĀCIJA

Priekšstats par “**iefiltrēšanos**” ir viens no populāriem antisemitiskajiem aizspriedumiem, kā arī mīta par vispasaules ebreju kundzību sastāvdaļa. Par prototipu šim aizspriedumam uzskata Bībeles sižetu no Esteres grāmatas, kurā ebrejiete Estere tika speciāli iesūtīta Persijas ķēniņa Artakserksa galmā, lai kalpotu savas kopienas interesēm. No šī stāsta tika atvasināta leģenda par 14. gs. Polijas karali Kazimiru Lielo, kura labvēlību pret ebrejiem izskaidroja ar to, ka viņam bija ebreju mīlākā Esterka.

Līdz 19. gs. ebreju klātbūtne Eiropas publiskajā telpā nebija nedz liela, nedz pamanāma. Par ebrejiem rakstīja kā par tumsonīgu, netīru, savtīgu cilvēku masu, viņos varēja saskatīt problēmas, bet reti kuram ap 1800. gadu varēja ienākt prātā uzskatīt ebrejus par kaut cik svarīgu – pozitīvu vai negatīvu – faktoru Eiropas civilizācijas attīstībā. Emancipācijas laikmets mainīja visu.

Vācijas zemēs un Austrijā daudzi ebreji kļuva pamanāmi un ietekmīgi vispirms finanšu, bet drīz vien arī intelektuālajā pasaulē. Daudzu ievērojamo ebreju ģimeņu atvases pieņēma kristietību – un ne tikai formāli, kā vācu dzejnieka Heinriha Heines ģimene, bet arī bieži vien aiz reliģiskās pārliecības. Dažos gadījumos tas tika pamatots ar mēģinājumu “pārvarēt savu ebrejiskumu”. Savukārt Francijā pat pāriešana kristietībā nebija vajadzīga – jau ap 1810. gadu ebreji ieņēma administratīvos un virsnieku amatus, bet 1842. gadā trīs ebreji tika ievēlēti Parlamentā. Starp viņiem bija arī slavenais jurists un valstsvīrs Ādolfs Kremjē, kurš līdzās britu premjeram Bendžaminam Dizraeli kļuvis daudziem antisemītiem par ebreju “infiltrācijas” simbolu.

Ievērojams bija arī ebreju skaits intelektuālajā un mākslas pasaulē. Bez H. Heines var nosaukt arī vienu no vadošajiem vācu žurnālistiem Ludvīgu Berni, komponistus Žaku Ofenbahu un Džakomo Meijerberu, filozofu Mozu Hessu, no ebreju ģimenes nāca arī Karls Markss. Daži no šiem vārdiem tika tieši vai netieši minēti vienā no 19. gs. svarīgākajiem antisemitiskiem darbiem – slavenā vācu komponista Riharda Vāgnera esejā “Ebrejiskums mūzikā”, kas nāca klajā 1850. gadā un vēlāk tika izdota atkārtoti. Šī esēja galvenokārt ir vērsta pret ebreju izcelsmes komponistiem Džakomo Meijerberu un Feliksu Mendelsonu-Bartoldi, asi kritizējot viņu muzikālo

stilu, kas ir izskaidrojams ar Vāgnera mākslinieciskajiem uzskatiem, kas nebija antisemitiski. Bet kas ir svarīgi – R. Vāgneris uzskata viņu daiļradi par tipiski “ebrejistu”, **ka it kā tajā iemiesojas kādas specifiskās “ebrejistiskās īpašības”: ebreji nespēj skaidri runāt nevienā Eiropas valodā, viņu runa ir “neciešama drūzmaina muldēšana”, un tāda pati ir viņu mūzika, kas nevar izteikt patiesās emocijas, isto kaislību.** “Ebrejistiskā mūzika”, viņaprāt, ir sava veida tukša forma bez satura, bez piepildījuma. R. Vāgneris ebreju klātesamību starp populārajiem komponistiem uzskatīja par Eiropas kultūras pagrimuma pazīmi – „kad ķermeņa iekšējā nāve ir acīmredzama, tad ārējie spēki var tajā iekārtoties, lai to iznīcinātu”. Šī ideja vēlāk caurvīd daudzus antisemitisko autoru darbus. R. Vāgneris uzskatīja, ka “ebrejistums” ir kaut kas bioloģiski iedzimts, ko nekas nespēj mainīt. Tādēļ pat fakts, ka Fēlikss Mendelsons tika bērnības gados kristīts, nepadarija viņa mūziku par mazāk “ebrejistu”. R. Vāgneris aicināja ebrejus uz “pašiznīcināšanos”, uz pilnīgu izšķīšanu vācu kultūrā, bet paralēli uzskatīja, ka tā nav iespējama.

Līdzīgas idejas par ebrejiem kā pasaules pagrimuma rādītāju izteica arī Karls Markss savā esejā “Par ebreju jautājumu” (1843). Tajā viņš raksta, ka “nauda ir ebreja dvēsele” un ka šodien visi eiropieši ir kļuvuši par ebrejiem. Lai gan šajā esejā Markss aizstāv ebreju emancipāciju, kopumā viņa tēze par jūdaisma reliģiju kā ebreju naudaskāres atspoguļojumu baudīja zināmu popularitāti antisemitiskajās aprindās, jo Marksa ieskicētais ebreja tēls iemiesoja visu to, kas autoram šķiet pretīgs un kritizējams. K. Marksa ebreju izcelsmes dēļ antisemīti to uzskatīja un uzskata par sava veida “pašatmaskošanos”.

Priekšstati par ebrejiem kā par maitasputniem, kas mīlojas ar Eiropas kultūras liķi, tika attiecināti arī uz sabiedrisko dzīvi. Tā Johans Gotfrīds Herders, kurš kopumā bija ebrejiem draudzīgi noskaņots, uzskatīja, ka “tur, kur uzrodas ebreji, situācijas uzlabošana ir jāsāk ar pagrimušajiem kristiešiem”. Īpašas bažas izraisīja “ebreju naudas visvarenība”. Eiropas sabiedrībai, kur respektu tradicionāli varēja baudīt aristokrātija, bet tirdzniecība un finanšu operācijas kopumā tika uzskatīti par “krietna cilvēka” necienīgiem peļņas avotiem, jaunizveidojušās ebreju buržuāzijas ietekme šķita acīmredzams krīzes un sabrukuma pierādījums. Ebrejs, kas tradicionāli bija pazemotā un protekciju lūdzošā lomā, pēkšņi kļuva par potenciāli ietekmes ziņā līdzvērtīgu. Rīgas un Pēterburgas ebreju žurnālists Roberts Iljišs 1884. gadā rakstīja, ka vācbaltu muižnieku un ebreju attiecībām piemita “pat mazlietiņ draudzīga pieskaņa, kā starp saimnieku un viņa uzticamu suni”, bet, līdzko ebrejs atsakās no tradicionālā tērpā un sāk runāt labā vācu valodā, attieksme uzreiz mainās un kļūst krasi naidīga.

Ebreju emancipācija bieži vien nozīmēja arī iespēju ebrejiem apmesties tajās pilsētās, kur vēlajos viduslaikos viņu klātbūtne tika aizliegta. Tā, 18.-19. gs. mijā ebreju kopienas izveidojas Varšavā, Minhenē, Budapeštā, Strasbūrā, un jau 19. gs. otrajā pusē vairums Eiropas ebreju bija kļuvuši par pilsētniekiem. Pilsētās viņi kļuva arvien pamanāmāki, it īpaši ņemot vērā, ka ebrejiem bija tendence apmesties noteiktos rajonos un attīstīt tur savu reliģisko un sociālo institūciju infrastruktūru. Jau no 17.-18. gs. vadošajās Eiropas universitātēs uzņēma ebreju studentus, 19. gs. ātri pieauga ebreju skaits advokātu, žurnālistu un ārstu vidū. Tā 19. gs. nogalē 85-90% no Ņujorkas Universitātes tieslietu studentiem bija ebreji. Tam bija divi iemesli – gan tas, ka kopumā brīvo profesiju pārstāvju rindas tika papildinātas galvenokārt no pilsētnieku vidus, kur ebreju īpatsvars bija augstāks par ebreju īpatsvaru iedzīvotāju kopskaitā reģionā, gan tas, ka izglītību ebreji uzskatīja par vienu no svarīgiem integrācijas līdzekļiem. Dažās valstīs, piemēram, Krievijā, augstākā izglītība deva arī plašākas sociālās tiesības – dzīvot visā impērijas teritorijā.

Tas noveda pie tā, ka 19. gs. vidū un otrajā pusē arvien vairāk sāk veidoties priekšstats, ka ebreji apzināti ir pārņēmuši un monopolizējuši noteiktas nozares. Īpaši uzsvēra ebreju “kundzību” žurnālistikā, zinātnē un advokatūrā. Patiesībā pat Krievijas impērijas Rietumu guberņās, reģionā ar visaugstāko ebreju īpatsvaru iedzīvotāju kopskaitā (ebreji 19. gs. nogalē veidoja ap 11% iedzīvotāju), viņu īpatsvars brīvajās profesijās bija 21%. Vācijā 19.-20. gs. mijā ebreji bija 10% no neapmaksātajiem universitāšu pasniedzējiem un vien 2% no štata pasniedzējiem; ārstu starpā ebreju bija 6%, advokatūrā ebreju īpatsvars sniedzās līdz 15%.

Augsts ebreju īpatsvars brīvajās profesijās bija lielajās pilsētās. Tā Vīnē un Berlīnē aptuveni puse advokātu un žurnālistu bija ebreju izcelsmes. Līdz 19. gs. vidum ebreju šajās jomās gandrīz nebija vispār, un ebreju ienākšana liberālajās profesijās tika traktēta kā “uzbrukums”, “invāzija”, “jūgs”. Krievijas impērijā viens no vadošajiem konservatīvajiem intelektuāļiem, avīzes “Novoje vremja” redaktors Aleksandrs Suvorins 1880. gadā savu programātisko rakstu, kurā aicināja mazināt ebreju studentu īpatsvaru universitātēs (tas sasniedza kādus 10%), tā arī nosauca – “Žīds nāk!”. Viens no ievērojamajiem Vācijas intelektuāļiem vēsturnieks Heinrihs fon Treičke toreizējo antisemitisko sentimentu rezumēja frāzē, kas ieguva plašu popularitāti: “Ebreji ir mūsu nelaime!”.

1879. un 1880. gadā pirmo reizi tiek lietots vārds “antisemitisms” – žurnālists Vilhelms Mars publicē grāmatas “Ebrejistkuma uzvara pār vāciskumu” un “Ceļš, kas ejams vāciskuma uzvarai pār ebrejistkumu”, kā arī

nodibina "Antisemītu līgu". Līga izvērta masveida pretebreju aģitāciju, visupirms jau akadēmiskajās aprindās. Pēc V. Mara domām, tā kā ebreji un vācieši ir bioloģiski atšķirīgi un ir atšķirīga "gara" nesēji, tad nekāda asimilācija nav iespējama. Vienīgais ceļš, kā atrisināt šo konfliktu, ir vienas puses uzvara un otrās puses totāla izžušana. Tā kā ebreju uzvara nozīmēs "Vācijas beigas", vienīgais ceļš, kā to novērst, ir pilnīgā ebreju izraidīšana no Vācijas. Jāatzīmē, ka antisemītiskais diskurss nebija vienīgais vai pat dominējošais attiecībā uz ebrejiem Vācijas sabiedrībā – pret V. Mara īstenoto rīdīšanu ar uzsaukumu vērsās 75 ievērojami vācu intelektuāļi, to starpā vēsturnieks Teodors Momzens un biologs Rūdolfs Virhovs.

Ebreju skaita pieaugums mācību iestādēs izsauca arī arvien aktīvāku ebreju dalību politiskajā dzīvē, tajā skaitā arī sociālistu organizācijās. Lai gan pašu sociālistu vidū attieksme pret ebrejiem bija visai atšķirīga – no draudzīgas līdz rezervētai un klaji naidīgai (kā tas bija anarhistu līderiem Pjēram Žozefam Prudonam un Mihaila Bakuņinam), kopumā dalība sociālistu organizācijās tika uzskatīta par svarīgu veidu, kā sekmēt gan visas sabiedrības progresu, gan arī "ebreju jautājuma" atrisināšanu. Arī pašu ebreju vidū bija izplatīta ideja par to, ka tieši viņiem kā grupai, kas ir daudz cietusi un bieži vien turpina ciest no neiecietības, ir jābūt īpaši jūtīgiem pret netaisnības izpausmēm. Krievijas impērijā, kurā līdz pat 20. gs. sākumam nepastāvēja publiskās politiskās tiesības, sociālistu organizācijas bija vienīgās, kuras darbojās nelegāli, izplatot savus uzskatus un cīnoties par tiesībām. Ebreju dalība organizācijās, kas atklāti sludināja sabiedrības pārkārtošanu, stimulēja antisemītismu, īpaši Krievijas impērijā, kur 20. gs. sākumā daudzi ebreji bija revolucionāru līderu starpā.

Pēc revolucionāru vidē izplatītās konspirācijas arī ebreji – pagrīdnieki pieņēma sev segvārdus. Antisemītiskajā propagandā tas tika pasniegts kā ebreju **mēģinājums slēpt savu izcelsmi**. Arī valsts iestādes, it īpaši sākot ar 1880. gadu, centās aizliegt ebrejiem mainīt vārdus un uzvārdus, pat pārejot kristietībā, lai viņi būtu vieglāk identificējami. Priekšstats par to, ka ebreji ar "neebrejiskiem" vārdiem iefiltrējas kādā sfērā īpaši populāra kļuva pēc 1917. gada boļševiku apvērsuma Krievijā. Revolucionāru pseidonīmu "atklāšana" kļuva par svarīgu antisemītiskās propagandas sastāvdaļu ne tikai Krievijā, bet visā Austrumeiropā, jo formāli bija iespējams pierakstīt ebreju – un tātad svešu, naidīgu – izcelsmi jebkuram pretiniekam.

Piemērs: ebreju "atmaskošana" padomju un postpadomju kultūras telpā

Ebreju "atmaskošana" kļuva par svarīgu propagandas paņēmieni Padomju Savienībā 1948.-1953. gadā, kad plaši izvērās tā saucamā "cīņa pret kosmopolītiem", kurā antisemītisms bija vāji aizplivurots. Pati ideoloģiskā kampaņa bija krietni plašāka un bija vērstā uz "krievu tautas sasniegumu izcelšanu"; tika visai skaidri pasludināts, ka ebreji padomju kultūrā apzināti liedz izcelties krievu intelektuāļiem. Savukārt 1953. gadā sākās tā saucamā "ārstu lieta", kad "ebrejiem – cionistu aģentiem" tika inkriminēta iefiltrēšanās PSRS varas augstākajos ešelonos ar mērķi kaitēt valsts vadībai. Arī vēlāk īsto vai iedomāto ebreju izcelsmi izmantoja kā politisko pretinieku nomelnošanas instrumentu.

Konservatīvajās aprindās parādījās tieksme saukt par ebrejiem visus, ko uzskatīja par PSRS vai Krievijas ienaidniekiem. Nereti tika "atmaskoti" PSRS veidotāji vai funkcionāri, kurus uztvēra kā "vēsturiskās Krievijas postītājus", bet paralēli ebrejos tika ierindoti arī "PSRS sagrāves vaininieki" un "deviņdesmito gadu oligarhi". Septiņdesmitajos gados nacionālistu vidū cirkulēja saraksti ar "ebrejiem boļševiku vadība", kas lielā mērā bija patapināti no antiboļševistiskās propagandas un kur ebreju izcelsme bieži kļūdaini tika piedēvēta virknei boļševiku līderu. Savukārt pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados un 21. gadsimta sākumā internetā sāka parādīties saraksti, kuros ir iekļauti simtiem personu, bet komentāri kļuva arvien absurdaķi. Ja kopumā "atmaskošana" nozīmēja, ka atklāja "slepenā ebreja īsto uzvārdu" (piemēram, latviešu sociāldemokrātu Frici Menderu viņa oponenti dēvēja par Soloveičiku, bet deviņdesmitajos gados tika izplatītas baumas, ka Bermonts-Avalovs patiesībā bija ebrejs "Pinhuss Bērmans no Odesas"), tad šādos sarakstos mēdza iekļaut arī ebrejus, kuri savu izcelsmi neslēpa, un piedēvēja viņiem citu uzvārdu. Paralēli, atsaucoties uz tāda paša rakstura margināliem materiāliem un avotiem, tur tiek ierindoti arī visi iespējamie Krievijas 20. gs. līderi, visiem piedēvējot ebreju izcelsmi. Citos sarakstos par ebrejiem tiek pasludināti visi, kas nepatīk autoram. Tā kādā no internetā cirkulējošiem "ebreju-boļševiku" sarakstiem ir lakoniski piezīmēts: "Izglītības Tautas komisariāts – visi ebreji", kam seko uzvārdu uzskaitījums. Bieži vien šādos sarakstos nokļūst arī latvieši – karavadonis Jukums Vācietis (ar piezīmi "latviešu ebrejs"), ārsts un žurnālists Pauls Dauge (ar piezīmi "vācu ebrejs"), čekists Mārtiņš Lācis un citi. Zīmīgi, ka arī 2014. gada Ukrainas krīzes laikā internetā izplatījās teksti, kuros vadošajiem Ukrainas politiķiem tika piedēvēta ebreju izcelsme.

Vēl viens infiltrācijas mīts, kas pēdējā laikā ir zaudējis savu popularitāti, ir mīts par “ebreju sievām”, kuras tiek “ieprecinātas” kādas valsts elitē. Lielā mērā šim sižetam ir literāra izcelsme – gan saistībā ar Esteres stāstu, gan 19.–20. gs. literatūru, kur ebrejiete bieži vien parādās kā viltīga, dēmoniska valdzinātāja. 20. gs. šis mīts pastāvēja attiecībā uz reālām vai iedomātām padomju funkcionāru sievām, kuras pilnībā kontrolē savu vīru gribu un rīcību. Patiešām, virknei Staļina laika valstsvīru biju ebreju sievas, ar kurām viņi iepazinās pagrīdes komunistiskajās organizācijās, bet viņu ietekme visbiežāk bija niecīga. Ebreju sievu – satiksmes ministra Lazara Kaganoviča neeksistējošo māsu – pierakstīja arī pašam Staļinam. Lai gan daudzas ebreju izcelsmes revolucionāres 1930.-1950. gadā tika represētas, tomēr mīts izrādījās noturīgs un nokļuva arī diezgan populārajos nelegālajos padomju laika antisemitiskajos tekstos, piemēram, “PSRS ebreja katķismā”. Lai gan bija mēģinājumi izplatīt šo mītu arī Rietumeiropā, tur tas neguva popularitāti un palika tipisks vien postpadomju telpai.

Kā klasisku visu infiltrācijas mīta aspektu iemiesojumu var minēt “PSRS ebreja katķismu”, kas krievu nacionālistu vidē radies pagājušā gadsimta 50.-60. gados un kas kopš 1989. gada tika vairākkārt publicēts krieviski, bet 1993. gadā tika iztulkots arābu valodā. Analizējot šo tekstu, ir svarīgi pievērst uzmanību leksikai – tā ir tipiskā 30.-40. gadu padomju frazeoloģija: “Kadri izšķir visu” (pārfrāzēts Josifa Staļina citāts), “Negaidiet dāvanas no dabas – paņemt tās ir mūsu uzdevums” (piedēvēts selekcionāram Ivanam Mičurinam). Zīmīgi, ka teksta autors arī nezina, ka ebreju kultūrā principā nepastāv tāda lieta kā katķisms.

Fragments no “PSRS ebreju katķisma”

“Ebreji!

Veidojiet savus nacionālos kadrus. Kadri — tas ir svētākais svētums. Kadri izšķir visu. Kadri šodien — tā ir mūsu rītdiena. Katrai laboratorijai, katrai katedrai, katram institūtam jāklūst par mūsu kadru kalvi. <...>

Negaidiet dāvanas no dabas — paņemt tās ir mūsu uzdevums. Veidojiet savus kolektīvus un ar šiem kolektīviem atgrūdiet un izstumiet neebrejus. Atcerieties: visi augsti apmaksāti, ietekmīgi un ienesīgi amati — tas ir mūsu nacionālais ienākums. Atcerieties, ka katrs nebrejs, kas izaudzis līdz mūsu līmenim, var aizņemt vietu, kura varētu piederēt jebkuram no mums. <...>

Runājiet un rikojieties pārliecinoši, uzstājīgi, agresīvi, iebaidot. Vairāk trokšņa un skaļu vārdu, vairāk neskaidrības un pseidozinātnes. <...>

Mūsu dievs novēlējis mums valdīt pār pasauli — mēs to pārvaldām. Mūsu uzdevums: noturēt pasauli savās rokās. Turiet savās rokās propagandas un informācijas līdzekļus: presi, radio, televīziju, kino. Vajag tālāk iekļūt partijas un valsts pārvaldes aparātā. Ap jebkuru jautājumu veidojiet sabiedrisko domu, ņemot vērā mūsu intereses. <...>

Ja neizdodas bloķēt un izdeldēt jaunus un perspektīvus krievus, padariet tos vadāmus. Iesaistiet viņus savās kompānijās, radiet ap viņiem blīvu ebreju aplenkuma loku, atņemiet viņiem iespēju iepazīties un kontaktēties, apejot jūs. Piespiediet viņus apprecēties ar ebreju sievietēm un tikai pēc tam atveriet viņiem “zaļo ielu”. Nebaidieties, viņu bērni vienalga būs mūsējie: lai arī kurš vērsīs nelēktu, teliņš būs mūsu.”

Literatūra:

Poliakov Leon (2003) *The History of Anti-Semitism: From Voltaire to Wagner*

(orig. 1968; tr. 1975; repr. University of Pennsylvania Press, 2003) - arī

Поляков Леон (1997). История антисемитизма. Москва, Иерусалим:

Гешарим, В 2 т. Skatīts vietnē

<http://jhistory.nfurman.com/shoa/poliakov00.htm>

Митрохин Николай А. (2003) *Русская партия. Движение русских*

националистов в СССР 1953—1985. Москва: **Издательство НЛО**

Trachtenberg Joshua (1943) *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Anti-Semitism*. (orig. 1943 by Yale University Press, repr. by Varda Books, 2001)

Stoetzler Marcel (2008) *The State, the Nation, & the Jews: Liberalism and the Antisemitism Dispute in Bismarck's Germany*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Zimmermann Moshe (1986) *Wilhelm Marr, the Patriarch of Antisemitism*.

New York: Oxford University Press.

VI. EBREJU VISPASAULES KUNDZĪBA

Priekšstati par ebreju tieksmi un vienotu rīcību ceļā uz vispasaules kundzību ir viens no klasiskajiem un visnoturīgākajiem antisemitisma mītiem. Šis mīts bija nozīmīgs nacistu ideoloģijas elements, un kalpoja kā viens no “attaisnojumiem” holokaustam. Arī šodien šis mīts ir dzīvs, it īpaši arābu valstīs un Austrumeiropā, savukārt Rietumeiropā un ASV tas ir populārs galvenokārt marginālajās aprindās, vai pastāv modificētajā “Pasaules valdības” un “Jaunās pasaules kārtības” mīta formā.

Mīts par ebreju sazvērestību ir tikai daļa no plašākas sazvērestības teoriju tradīcijas, un sākotnēji galveno lomu šajā teorijā spēlēja slepenās sabiedrības, nevis ebreji. Pirmais **konspiroloģijas drudža uzliesmojums** notika 18. gs. 70.-80. gados un lielā mērā bija saistīts ar brīvmūrniekiem un citām līdzīgām organizācijām, no kurām pazīstamākā bija ilumināti.

Lielā Franču revolūcija, kuras daudzi lideri bija dažādu asociāciju un klubu biedri, atstāja milzīgu ietekmi uz priekšstatiem par slepeno savienību lomu vēsturē. 1797. gadā iznāca franču garīdznieka Ogistēna Baruēla darbs "Memuāri jakobīnisma vēstures ilustrācijai", kurš kļuva par vienu no stūrakmeņiem mītam par vispasaules sazvērestību. **O. Baruēls skata revolūciju kā "filozofu un brīvmūrnieku" sazvērestības rezultātu, kuras mērķis ir "apgāzt altāri, iznīcināt troni un likvidēt sabiedrību"**. Vēlāk O. Baruēls izplatīja arī nenoskaidrotas autorības tekstu – tā saukto "Kapteiņa Simonini vēstuli", kurā norādīja, ka ebreji un brīvmūrnieki ir apvienojušies kopīgā "naidā pret kristietību".

"Jakobiņu", liberāļu, sazvērnieku saistišana ar ebrejiem lielā mērā bija konservatīvo slāņu reakcija uz Napoleona ebreju politiku. 1806. gadā, lai regulētu ebreju statusu un dzīvesveidu Francijā, tika sasaukta tā saucamā "Lielā sapulce", kur ebreju garīgiem un laicīgiem līderiem bija jāizstrādā regulācijas ebreju dzīvei Francijā. Lai gan šī sapulce nodarbojās ar ebreju lietām, bet pats fakts, ka "vecās kārtības iznīcinātājs" Napoleons sasauca ebreju sapulci, kas varēs spriest par ebreju lietām, šķita Eiropas konservatīvajām aprindām absolūti apokaliptisks, bet Ebreju sapulces, ko mēdza dēvēt arī par Sinedrionu, pēc mūsu ēras sākuma ebreju sapulces parauga, viņi traktēja kā Antikrista atnākšanas zīmi, savukārt pašu Napoleonu uzskatīja par Antikristu.

Ebreju sazvērestības teoriju pastiprināja arī Vispārējās Ebreju savienības (bieži vien dēvēta vienkārši par "Aliansi") izveide Francijā 1840. gadā. Tā tika izveidota, lai apvienotu Eiropas ebreju līderus Damaskas ebreju aizstāvībai pret asins apsūdzību. Tās darbība izrādījās efektīva Eiropas valstu sabiedriskās domas mobilizēšanai spiedienam uz Turcijas vadošām aprindām, kā rezultātā apsūdzības tika atceltas. Lai arī vēlāk "Alianses" darbība bija saistīta galvenokārt ar ebreju izglītību un skolu dibināšanu, bet kā "lobējoša" organizācija tā darbojās diezgan ierobežoti, **taud tās veiksmē tā sauktās Damaskas lietas atrisināšanā daudzu acīs tai piešķīra gandrīz vai visvarenību**. Arī tas, ka "Alianses" darbībā aktīvi bija iesaistīties gan Ādolfs Kremjē, gan Rotšildu ģimenes pārstāvji, kurus antisemīti saistīja gan ar infiltrāciju, gan naudas varu, ļāva atrast sazvērestības teorijai argumentus.

Ja Rietumeiropā sazvērniekus meklēja starp integrētajiem ebrejiem, tad Krievijas impērijā tieši otrādi – viens no galvenajiem pārmētiem ebrejiem bija nevēlēšanās integrēties. Tradicionālais viduslaiku priekšstats par ebrejiem kā par bīstamu sektu, kas turas nošķirti no visas sabiedrības un kaļ ļaunus plānus, Krievijā bija izplatīts arī jaunajos laikos. Līdz pat 1844. gadam valdība taksācijas atvieglošanai bija saglabājusi 16. gs. noformējušos ebreju autonomo kopienu sistēmu, kuru valdes – *kahali* – regulēja kopienu dzīvi. Lai gan ebreju apgaismotāji jau no 18. gs. otrās puses aicināja likvidēt kopienu autonomiju, tomēr turēšanās pie tās bija ļoti stipra. Paralēli arī Krievijā rodas idejas par ebreju iespējamu saistību ar brīvmūrniekiem "tieksmē iznīcināt kristīgo pasauli". Nikolaja I laikā nostiprinājusies tā sauktā "oficiālās pareizticības" doktrīna, kas formulēja ideju par Krieviju kā valsti, kurai ir garīgā misija – "būt par kristietības un tradīciju aizstāvi, par cietoksni, par klīti liberālisma jūrā", ebrejiem nebija labvēlīga un viņi tika uztverti kā mūžīgi kristietības ienaidnieki.

Kahalu darbības nekauspīdīgums, to noslēgtība, radīja par ebrejiem priekšstatu kā par "valsti valsti", kā svešķermeņi valsts miesā. 1869. gadā kristītais ebrejs Jakovs Brafmans izdeva darbu "Kahala grāmata", kurā viņš publicēja izvilkumus no Minskas ebreju kopienas kahala reģistriem, tos pavadot ar saviem komentāriem. Ja oriģinālvoti kopumā bija citēti korekti, tad J. Brafmana komentāri bija aplamību un falsifikāciju pilni. Lai gan oficiāli kahali tika likvidēti, viņaprāt, neoficiāli tie turpina pastāvēt un ebreju kopienas vēl joprojām ir savu līderu – "oligarhu" ietekmē, bet šo nelegālo kahalu darbību kontrolē Francijā izveidotā "Alianse". Grāmata tika iespiesta un izplatīta par valdības līdzekļiem. Tā ātri kļuva populāra, piedzīvojot vairākus izdevumus un tulkojumus dažādās valodās. Lai gan vēsturnieki un publicisti ātri vien izanalizēja grāmatā esošās kļūdas un falsifikācijas, tomēr līdz pat šodienai krieviski runājošajā telpā tas ir svarīgs un ietekmīgs antisemītisks teksts.

Francijā idejas par ebreju un brīvmūrnieku sazvērestību bija nostiprinājušās 19. gs. nogalē. To pamatā bija pieņēmums, ka ebreji izmanto brīvmūrniekus kā aizsegu, kā savus ietekmes aģentus. Ievērojamais franču nacionālists Šarls Morass rakstīja: „Četras stipras antifranciskās kopienas, kas veido ārzemnieku valdību Francijas iekšienē – ebreji, protestanti, brīvmūrnieki, imigranti.” Pēc viņa domām, visas šīs grupas ir svešķermeņi Francijā, bet, pateicoties tam, ka brīvmūrnieki ir gatavi uzņemt savās rindās jebkuru, pārējās grupas ar viņu palīdzību ir nokļuvuši varas virsotnēs.

Francijā par vienu no šī laika svarīgākajiem antisemitiskajiem tekstiem kļuva žurnālista un politiķa Eduarda Drumona grāmata "Ebreju Francija", kas piedzīvoja neskaitāmus atkārtotus izdevumus. Tajā autors aprakstīja ebrejus kā Francijas galvenos ienaidniekus, kas grāva Franciju no visām pusēm – tie bija katoliskās Francijas reliģiskie ienaidnieki, vienlaikus kā baņķieri tie kontrolēja valsts finanses, bet ebreji-sociālisti centās gāzt pastāvošo valsts iekārtu. E.Drumons uzskatīja, ka sadursme ar ebrejiem ir neizbēgama, jo ebreji arī bioloģiski ir sveši francūžiem.

Šajā laikā radās arī "Ciānas gudro protokoli" - slavenākais antisemitiskais viltojums. Darbā tiek prezentēti "ebreju līderu apspriedes protokoli", kuros tiek runāts par veidiem, kā paverdzināt un pakļaut savai gribai citas tautas, un sasniegt pasaules kundzību, ieceļot "jūdu ķēniņu". Starp "plāniem" minēta dažādu utopisko un moderno ideoloģiju izplatīšana (arī darvinisma), demokrātijas imitācijas ieviešana kā aizsargs ebreju darbībai, kontroles pār presi iedibināšana, valstu iedzišana finansiālās grūtībās, karu sāksana, u.c. "Protokolos" ebrejiem tiek pierakstīta arī vēlme graut citu tautu kultūru un morāli, izplatot pornogrāfiju un vērsties pret baznīcu.

Ir jāatzīmē, ka ebreji nebija vienīgā grupa, kurai piedēvēja infiltrāciju un sazvērniecību. Tā 1863. gadā, poļu sacelšanās laikā, Krievijas publicistikā sāka cirkulēt tā sauktais "Poļu katķisms", kurā tika aprakstīts, kā poļiem ir jāiefiltrējas Krievijas elitē ar mērķi panākt Polijas neatkarību. Publikāciju autori apgalvoja, ka šo tekstu atrada krituša poļu nemiernieka kabatā, lai gan ir acīmredzams, ka tā bija Krievijas konservatīvo aprindu propaganda.

Diezgan ātri pēc pirmajām publikācijām Rietumu presē "Protokoli" tika atmāskoti kā falsifikācija, bet tas tomēr nespēja apturēt "Protokolu" izplatību. 1920. gadā ASV automagnāts Henrijs Fords sāka publicēt "Protokolus" viņam piederošajā avīzē, bet 1922. gadā izdeva kā pirmo sējumu savai grāmatai "Starptautiskais ebrejs", kuras pārējie sējumi bija veltīti ebreju ietekmei ASV politikā un biznesā. Grāmata kļuva populāra arī ārpus ASV, īpaši tāpēc, ka I Pasaules kara rezultātā ebreju "ietekmē" saskatīja iemeslus ASV kļūšanai par vadošo lielvalsti. Jau 1924. gadā parādījās grāmatas tulkojums latviešu valodā, un turpmākos divdesmit gadus tā aktīvi tika izmantota antisemitiskajā propagandā.

Viens no vadošiem "Protokolu" popularizētajiem Latvijā bija ievērojamais pedagogs un atturības kustības līderis Jānis Dāvis. Viņš ne tikai 1923. gadā tulkoja "Protokolus" latviski no krievu valodas, bet arī pats

sarakstīja vairākus antisemitiskus darbus – piemēram, "Sociāldemokrāti kā žīdu privātā armija". Citā darbā viņš rakstīja, ka ebreji ar sociāldemokrātu palīdzību pārvērtīšot Latviju "par žīdu starptautiskās valsts provinci un padarīs latvjus par žīdu vergiem". Īpaši aktīva viņa darbība kļuva nacistu okupācijas laikā – trīs gadu laikā viņš laida klajā septiņas grāmatas. Tās bija veltītas ne tikai ebreju vispasaules kundzībai, bet izplatīja arī citus antisemitiskus mītus.

Viens no svarīgiem aizspriedumiem, ko no "Protokolēm" pārņēma Latvijas antisemīti, ir priekšstats par starptautiskām organizācijām kā ebreju pasaules pārvaldīšanas instrumentiem. Tā 1933. gadā fašistiskā "Pērkonkrusta" programatiskajā brošūrā tika rakstīts: "Jūs varat nodoties mierīgi savam darbam, privātām interesēm un dzīvei – par jūsu un jūsu valsts drošību gādās citi" – ir žīdu mācības pajēmiens. <...> Mēs tam piekristu ja visām šīm jaukām lietām kūmās nestāvētu žīds un ar sistemātisku neatlaidību zvejotu goju vientiešus nesagatavotu ceļu savai pasaules varai. Kas pūš pacifisma, Paneiropas, tautu brālības stabulē? Žīds ar savu pakalpīgo draugu – brīvmūrnieku."

Lai gan "Protokoli" vairākkārt tika atzīti par falsifikāciju, tomēr tie palika un arvien ir populāri. Tapat tie kļuva arī par avotu vai iedvesmu citiem antisemitiskiem tekstiem.

Piemērs: Ciānas gudro protokoli

Šodien uzskata, ka "Protokolus" 1900.-1901. gadā radīja Krievijas konservatīvās aprindas, iespējams, iesaistot arī policijas vadību, ar mērķi diskreditēt Krievijas liberāļus un parādīt viņu reformu centienus kā ebreju sazvērestības plānu. Sākotnēji šo tekstu izplatīja rokrakstā, to piedāvāja publicēt vairākiem ievērojamiem antisemitiski noskaņotiem krievu nacionālistiem, tomēr daudzi no viņiem atteicās. Kad "Protokoli" nonāca līdz antisemitiski noskaņotajam Krievijas caram Nikolajam II, viņš arī atteicās autorizēt to publikāciju, uzskatot tos par viltojumu. Tomēr 1903. gadā viens no "Protokolu" variantiem tika nopublicēts kādā labēji orientētā avīzē.

Kā atsevišķa grāmata "Protokoli" dienas gaismu ieraudzīja 1905. gadā, kad tos bija nopublicējis ievērojamais krievu pareizticīgais reliģiskais mistiķis Sergejs Niluss. S.Nilusu visupirms interesēja šī teksta reliģiskie aspekti - viņam šķita, ka protokoli apraksta apkārtējo realitāti – pagrimumu un degradāciju. "Lielais mazajā vai Antikrists kā tuvā politiskā iespējamība" – tā saucās S. Nilusa publicētie protokoli un to komentāri. Viņš uzskatīja, ka ebreju iefiltrēšanās ir gatavošanās

Antikrista atnākšanai, bet ideja par “jūdu ķēniņu”, kas noslēdz “Protokolus”, labi iederējās pareizticīgo eshatoloģijā, kurā ir pieņemts uzskats, ka ebreji sava “akluma” dēļ kronēs Antikristu par valdnieku. Cilvēkus, kas norādīja, ka “Protokoli” ir falsificēti, S.Niluss uzskatīja par Sātana apsēstiem.

Pēc 1905. gada “Protokolus” vairākkārt izdeva atkārtoti, bet tie neietekmēja Krievijas iekšpolitisko dzīvi. Konservatīvi noskaņotajos pareizticīgajos darbs baudīja zināmu popularitāti, it īpaši tāpēc, ka tos bija izdevis Sv. Trijādības Sergija klosteris – viens no nozīmīgākajiem Krievijas svētceļojumu centriem. “Protokolu” nozīme pieauga tikai pēc I Pasaules kara, palielinoties sabiedrības interesei par ebrejiem boļševistiskās Krievijas vadībā un tekstam izplatoties Eiropā. Tas lielā mērā notika, pateicoties baltvācu emigrantiem, tajā skaitā tallinnietim Alfrēdam Rozenbergam, kas vēlāk kļuva par vienu no vadošiem nacistu ideologiem, un rīdziniekam Maksim Ērvinam fon Šeibneram-Rihteram, kas bija viens no pirmajiem Ā.Hitlera līdzgaitniekiem. Pateicoties viņiem, “Protokoli” tika publicēti vāciski 1919. gadā un piesaistīja sabiedrības uzmanību. “Protokolos” aprakstītā ebreju savvērestības rezultātā izsuktā ekonomiskā depresija un pasaules karš labi saskanēja ar Vācijas sabiedrības izjūtām tajā laikā. Šo tekstu aizvien biežāk sāka izmantot arī kā apstiprinājumu teorijai par ebreju “dunča dūrienam mugurā” Vācijai.

1920. gadā “Protokolus” angļu valodā publicēja avīze “The Times”, taču drīz nācās publicēt arī atsaukumu, jo žurnālisti secināja, ka “Protokolu” teksts ir falsifikācija. Jautājums par “Protokolu” teksta avotiem un rašanās apstākļiem kļuva par svarīgāko problēmu stridos ap šo tekstu. Tāpēc šodien, kad ir apkopots milzīgs materiāls par “Protokolu” izcelsmi, tās izplatītāji atsauca uz tiem vairs ne kā uz autentisku tekstu, bet kā uz “praviētisku” tekstu, kuru patiesību it kā pierāda tas, ka tajā aprakstītais piepildās.

“The Times” žurnālisti ir secinājuši, ka “Protokoli” plāgiatizē 1864. gada franču žurnālista Morisa Žoli satīrisko brošūru “Dialogs ellē starp Monteskjē un Makjavelli”, kas bija vērsta pret Napoleonu III, kā arī 1868. gada vācu rakstnieka Hermana Gēdšes antisemitisko romānu “Biarica”.

Paralēļu starp M.Žoli “Dialogu” un “Ciānas gudro protokoliem” piemērs

M. Žoli “Dialogs”

Es iedibinātu, piemēram, milzīgus finanšu monopolus – valsts bagātības rezervuārus, no kurām visi privātkapitāli būtu atkarīgi tik lielā mērā, ka tie tiktu norīti līdz ar valsts kredītiem nākamajā dienā pēc jebkādas politiskās

katastrofas. Monteskje, jūs taču esat ekonomists, apsveriet šīs kombinācijas nozīmi!

“Ciānas gudro protokoli”

Drīz mēs sāksim dibināt milzīgus monopolus – kolosālo bagātību rezervuārus, no kuriem neebreju pat lielākie kapitāli būs atkarīgi tiktāl, ka tie nogrims līdz ar valsts kredītiem nākamajā dienā pēc politiskās katastrofas. Klātesošie ekonomisti, lūdzu apsveriet šīs kombinācijas nozīmi!

Līdzīgi dievam Višnu, manai presei būs simts roku, un šīs rokas sniegs palīdzību visdažādākiem sabiedrības viedokļa novirzieniem valstī.

Visas mūsu avīzes piederēs pie visdažādākiem novirzieniem – aristokrātiskā, republikāniskā, revolucionārā, par anarhistiskā – līdz ko būs dzīva Konstitūcija. Tām kā indiešu dievībai Višnu būs simts roku, katra no kurām tvers pulsu katram no sabiedrības viedokļa novirzieniem.

Ja no M. Žoli brošūras “Protokolos” ir daļēji aizņemta tekstuālā daļa, tad no H.Gēdšes romāna, kas arī ir ietekmējies no Žoli darba, ir paņemta pati ideja par slepeno ebreju savvērnieku sanāksmi. Romānā tie ir 12 Israēla cilts pārstāvji, kas sanāk naktī Prāgas senajā ebreju kapsētā, savukārt “Protokolu” publiskotāji bieži apgalvoja, ka tie tapa 1897. gadā Bāzelē notikušajā I Cionistu kongresā. Vienu no H.Gēdšes romāna fragmentiem ar nosaukumu “Rabina runa” daudzkārt ir publicējusi antisemitiskā prese, tā ir iznākusi arī kā atsevišķa brošūra.

Lai arī protokoli agri tika atmaskoti kā falsifikācija, tomēr tie piedzīvoja arvien jaunus tulkojumus un izdevums. 1934. gadā, kad “Protokoli” tika publicēti Šveicē, vietējās ebreju organizācijas iesūdzēja izdevējus – nacistus – tiesā. Tiesas prāva notika 1935. gadā Bernē, un tajā tika skatīts jautājums, vai šo tekstu var uzskatīt par naida kurināšanu pret ebrejiem un tāvad aizliedzamu. Tika uzaicināti daudzi liecinieki, tajā skaitā bijušie Krievijas politiķi un intelektuāļi. Viņu starpā bija arī ievērojamais krievu publicists un revolucionārs Vladimirs Burcevs, kas bija slavens ar savām policijas provokāciju izmeklēšanām. Jau kopš 1921. gada viņš publiski iestājās par to, ka “Protokoli” ir falsifikācija, kuras mērķis ir attaisnot pret ebrejiem vērstu vardarbību.

Vēl 1921. gadā, pēc “Protokolu” publikācijām, franču presē parādījās aculiecinieku stāsti, kas ar konkrētiem uzvārdiem (krievu rezidents Parīzē Pjotors Račkovskis un krievu policijas aģents Matvejs Golovinskis) stāstīja, kā notika “Protokolu” fabricēšana 1900. gadā, kam par

iemeslu bija vēlme piedāvāt policijai argumentu cīņā pret revolucionāro kustību un arī saņemt par to samaksu. Viena no lieciniecēm, firstiene Katrīna Radzivila liecināja, ka darbs bija sākotnēji rakstīts franciski uz dzeltena papīra un ka tā autori izmantoja Francijas Nacionālās Bibliotēkas fondus. Cits aculiecinieks, grāfs Aleksandrs du Šaila, kas bija pazīstams ar S.Nilusu, atcerējās, ka 1909. gadā tas viņam rādīja "Protokolu" oriģinālu. Pēc viņa vārdiem, "oriģināls" bija rakstīts uz dzeltenā papīra franciski, bet ar daudzām kļūdām. Tāpat Niluss turpmākajā sarunā teica, ka "oriģinālus" saņēma ar starpnieka palīdzību no Račkovska, kas ir "pašreizējais cīnītājs pret brīvmūrniecību un sātāniskām sektām". Pēc lietas izskatīšanas un aculiecinieku – ieskaitot du Šaila – noklausīšanās tiesa atzina, ka teksts ir uzskatāms par falsifikāciju, kuram nav nekāda sakara ar reālajiem ebrejiem un kas tāpat ir aizliegams.

Piemērs : Rotšildi kā pasaules saimnieki

Banķieru Rotšildu ģimene 19. gs. kļuva par ebreju finansiālās ietekmes un iedomātās visvarenības simbolu un vismaz daļēji šis mīts pastāv arī šodien. "Karalis Rotšilds" un "zirneklis Rotšilds" kļuva par populāru antisemitiskās propagandas tēlu. Jau 19. gadsimta 40. gados Alfonss Tusenels, viens no agrīniem franču antisemitiskiem publicistiem, rakstīja: "Mums nav jābūt pateicīgiem ebrejiem par mieru, ko viņi mums dāvā, jo ja viņi būtu ieinteresēti karā, tad sāktos karš." Kas radīja šādu attieksmi?

Rotšildu izaugsme bija ļoti strauja, un viņi tika uztverti kā cilvēki, aiz kuru bagātības nestāv ne aristokrātiskā izcelsme, ne "iedzimtais" kapitāls. Rotšildu ģimenes ceļš uz bagātību sākās 18. gs. otrajā pusē Franfurtes geto, kur viņi bija tipiska "galma ebreju" ģimene. Bet, tāpat kā daudzas citas ebreju ģimenes, būdami saistīti ar naudas pasauli, viņi prata agri novērtēt kredita un vispār finansiālo operāciju nozīmi jaunajā, kapitalistiskajā pasaulē. Būdami aktīvi iesaistīti finanšu darījumos, it īpaši pilsētās, ebreji atradās izdevīgās pozīcijās ceļā uz panākumiem jaunajos apstākļos.

Svarīga loma bija arī tam, ka pieci brāļi Rotšildi bija pārstāvēti visā Eiropā – jau 19. gs. sākumā viņu bankas bija atrodamas ne tikai dzimtajā Frankfurtē, bet arī Londonā, Parīzē, Neapolē un Vīnē. Viņu atvases, lai akumulētu kapitālu, centās precēties ģimenes iekšienē vai ar citām ebreju banķieru ģimeņu atvasēm. Kad Rotšildi tika iecelti Austrijas baronu godā, daži saradojās arī ar Eiropas aristokrātijas pārstāvjiem. Svarīgs faktors ir arī tas, ka viņi centās diversificēt savu ekonomisko darbību, tāpēc Rotšildu kapitāls bija redzams visās

ekonomikas sfērās – no dzelzceļu un kanālu izbūves līdz vīna ražošanai.

Ņemot vērā, ka Rotšildi strādāja galvenokārt ar valsts institūcijām, viņus sāka uztvert arī kā cilvēkus ar politiskām ambīcijām, lai gan reāli tikai Lielbritānijā dažiem no viņiem izdevās politiskās karjeras. Tas, ka arī citās ebreju banķieru un magnātu ģimenēs bija ievērojami valstsvīri, radīja priekšstatu par ebreju kluso infiltrāciju politikā, ne tikai ievēlot amatos, bet arī izmantojot ierēdniecības sviras. Tā 19. gs. vidū diezgan daudz pārtikušu, bet ne pārāk bagātu vācu ebreju, tajā skaitā Vārburgu, Lēmanu, Gugenheimu ģimenes, emigrēja uz ASV, ko uzskatīja par lielu iespēju zemi. Ja pirmā emigrantu paaudze nodarbojās galvenokārt ar tirdzniecību un bankām, tad viņu bērni gāja universitātēs un jau varēja pretendēt uz zināmām vietām arī politiskajā elitē, ko garantēja ģimenes bagātība, izglītība un labie sociālie sakari. Šāds modelis nebūt nebija kāda ebreju specifika, tas bija raksturīgs visām tā laikmeta Eiropas un ASV kopienām.

Nozīmīgs Rotšildu ģimenes uzplaukuma iemesls bija arī tas, ka viņiem bija labi organizēta informācijas aprites sistēma, kas ļāva viņiem "turēt roku uz notikumu pulsa" – tā par Napoleona sagrauvi Vaterlo kaujā Londonas Rotšildi uzzināja dienu ātrāk, pirms tas oficiāli tika izziņots, un izmantoja to sev izdevīgām biržas operācijām.

Tāpat ģimenes noturīgā interese par ebreju kopienas politisko stāvokli un tās kultūras attīstību, padarīja viņus par redzamu mērķi antisemītiem. Rotšildi un citi ebreju banķieri aktīvi darbojās ebreju tiesību aizsardzības jomā un, ja 18. gs. "galma ebreji" visbiežāk to darīja klusi un slepeni, tad 19. gs. emancipētie ebreji darīja to atklāti. Gan Rotšildi, gan citas ietekmīgas ebreju ģimenes izmantoja savu ietekmi, lai iestātos pret antisemitismu. Bez 1840. gada Damaskas lietas vispazīstamākais piemērs ir ASV ebreju banķiera Jakoba Šifa mēģinājumi panākt Krievijas ebreju stāvokļa uzlabošanu 20. gs. sākumā. Kad viņa neoficiālās sarunas ar Krievijas elites pārstāvjiem šajā jautājumā izgāzās, viņš uzsāka sava veida publisku "personīgo karu" pret Krieviju, tajā skaitā sarūpējot Japānai milzīgu aizdevumu krievu-japāņu kara laikā. Savukārt 1917. gadā, kad Pagaidu valdība atcēla visus ierobežojumus ebrejiem, J.Šifs panāca ASV kredīta piešķiršanu Krievijai. Krievijas konservatīvās aprindas J.Šifa darbību jau kopš 1905. gada mēģināja parādīt kā "Cīanas gudro protokolu" mērķu īstenotāju, tāpat arī šodien antisemitiskajā literatūrā J. Šifa tēls bauda popularitāti.

Literatūra:

Poliakov Leon (2003). *The History of Anti-Semitism: Suicidal Europe. 1870-1933* (orig. 1977; this tr. 1984; repr. University of Pennsylvania Press, 2003)

Trachtenberg Joshua (1943). *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and its Relation to Modern Anti-Semitism*. (orig. 1943 by Yale University Press, repr. by Varda Books, 2001)

Taguieff Pierre-Andre (2004). *Les Protocoles des sages de Sion. Faux et usages d'un faux*. Berg International et Fayard (krievu tulk. Пьер-Анри Тагуефф. Протоколы сионских мудрецов. Фальшивка и ее использование. Москва: Мосты культуры / Гешарим, 2011)

Дудаков Савелий (1993). *История одного мифа: Очерки русской литературы XIX – XX веков*. Москва: Наука.

Stephen Eric Bronner (2003). *A Rumor about the Jews: Antisemitism, Conspiracy, and the Protocols of Zion*. Oxford: Oxford University Press

Ester Webman (2011). *The Global Impact of the Protocols of the Elders of Zion: A Century-Old Myth*. London; New York: Routledge

Michael Kellog (2005). *The Russian Roots of Nazism. White Emigres and the Making of National Socialism, 1917-1945*. Cambridge: Cambridge University Press

Dribins Leo (2007). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats / Leo Dribins; Latvijas Vēsturnieku komisija. 4. sēj. 2. izdevums*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.

VII. PATRIOTISMA TRŪKUMS (Ebreju nepatriotisms)

Viens no jaunākajiem antisemitiskajiem mītiem, kura pirmsākumi meklējami emancipācijas laikmeta diskusijās, ir priekšstats par to, ka ebreji negrib un nevar būt patriotiski noskaņoti pret zemi, kurā viņi dzīvo.

Lielā mērā pati patriotisma ideja – uzticība savai valstij un gatavība ciest un upurēt tās labā – ir Apgaismības laikmeta un it īpaši Lielās Franču revolūcijas un 19. gs. nacionālisma intelektuālā konstrukcija. 18. - 19. gs. mijas intelektuāli radīja priekšstatu par nāciju kā vienotu ķermeni, kurā cilvēki, neskatoties uz savu sociālo stāvokli, darbojās kopīgi nācijas mērķu labad. Attiecīgi tie, kas nācijai nebija piederīgi, kļuva par svešiem un bistamiem, jo apdraudēja nācijas integritāti.

Šajā laikā, emancipācijas diskusiju ietekmētas, radās dažādas atziņas par to, vai var ebrejus uztvert kā nācijas sastāvdaļu. Jau 18. gs. 80. gados Austrijā ebrejus pakļāva vispārējam iesaukumam armijā, tāpat rīkojās revolucionārā Francija un Amerikas Savienotās Valstis. Visos šajos gadījumos **armija tika uzskatīta par instrumentu, kas vieno un saliedē sabiedrību**, bet iesaukums armijā vai rekrutēšana – par acīmredzamu apliecinājumu tam, ka valsts ir kopējā lieta un aizstāvama kopīgi.

Eiropas ebreji uz to reaģēja atšķirīgi. Francijas ebreji kopumā pozitīvi uztvēra emancipāciju ar visām pilsoņu tiesībām un pienākumiem un aktīvi iesaistījās Francijas

sabiedriskajā dzīvē. Austrijā, kur ebreji galvenokārt bija Polijas izcelsmes, konservatīvisms viņu vidū izrādījās stiprāks, un mēģinājumi kaut daļēji integrēt ebrejus Austrijas pilsoņu kopienā, neguva vietējās ebreju kopienas atsaucību. Paralēli tam ebreju, tajā skaitā konservatoru, vidē bija vērojami Polijas patriotisma uzliesmojumi. Slavenākais piemērs ir tirgotājs Bereks Joselevičs, kas par savu naudu saformēja vairāku simtu ebreju lielu kavalērijas vienību, kas piedalījās Varšavas aizstāvēšanā pret Krievijas karaspēku 1794. gadā.

Krievijas impērija uzskatīja ebrejus par tik specifisku grupu, ka tos pat nevar ņemt rekrūšos. Tas labi saskaņēja arī ar Krievijas politikas uzstādījumiem par ebreju specifiskā tiesiskā statusa saglabāšanu un iekonservēšanu un ebreju emancipāciju individuālajā kārtā. Lai arī Francijas kontrolētajās teritorijās ebreju tiesiskais stāvoklis tika uzlabots, 1812. gadā Krievijas ebreji diezgan aktīvi piedalījās karā pret Napoleonu. Tā viņi rīkojās, jo Napoleona reformas viņi uzskatīja par draudu tradicionālajam ebreju dzīvesveidam. Šādi apsvērumi arī vēlāk daudziem konservatīvajiem ebreju līderiem ļāva atbalstīt Krievijas varas pozīcijas. Savukārt reformatoriski noskaņotie ebreji uzskatīja, ka patriotiskā pozīcija sekmēs Krievijas vadošo aprindu nostājas izmaiņas attiecībā uz ebreju emancipācijas jautājumu.

Līdzīga motivācija vadīja arī tos vācu valstu ebrejus, kas 1813.-1814. gadā iesaistījās cīņā pret Napoleonu un kuri, tāpat kā vācieši, bija patriotiskā drudža pārņemti. Napoleona veiktā ebreju emancipācija vācu zemēs izraisīja dažādu reakciju, bet kopumā attieksme pret to bija noraidoša. Lai arī vācu filozofs Augusts Vilhelms Šlēgels uzskatīja, ka, reaģējot uz Napoleona ieviesto emancipācijas likumdošanu, vācu valstīm, lai nodrošinātu ebreju lojalitāti, ir jārikojas līdzīgi, tomēr antisemitiskie noskaņojumi izrādījās stiprāki un laikā no 1814. līdz 1819. gadam pretebreju likumdošana tika atjaunota arī tajās valstīs, kur Napoleons ebrejus bija emancipējis. Tajos pašos gados formējās arī vācu nacionālā kustība, kuras kodolu veidoja kara veterāni - brīvprātīgie un studenti. Studentu korporācijas, kas sākotnēji tika veidotas kā nekonfesionālas biedrības, diezgan ātri noteica, ka ebreju studentus savās rindās nepieņems, līdz ar to ebreji bija izslēgti no svarīgākās sava laikmeta patriotiskās kustības.

Jautājumu par ebreju patriotismu nevar saistīt tikai ar ebreju līdzdalību karadienestā. Kara gadījumā ebreju iesaistīšanos karadarbībā var izskaidrot arī ar citiem faktoriem: ar to, ka karadarbība notika ebreju apdzīvotajā teritorijā un traucēja ebreju ekonomiskajai darbībai. **Jautājums par ebreju patriotismu faktiski bija par to, vai Eiropas sabiedrība var saskatīt ebrejos**

indivīdus, kuru rīcības motīvi ir tādi paši, kā jebkuram cilvēkam, vai ebreji tiek skatīti kā kāda monolīta masa. Francijas pieeja izrādījās veiksmīga, lai gan tas nenozīmēja antisemitisma izzušanu no valsts publiskajiem diskursiem.

Cita pieeja, ko vācu filozofs Artūra Šopenhauers formulēja kā “ebreju dzimtene ir citi ebreji”, paredzēja, ka ebreji nevar būt labi valsts pilsoņi un patrioti. Šī pieeja dominēja Vācijā visu 19. gs. un daudzos ebreju intelektuāļos radīja bezspēcības sajūtu. Jau 19. gs. sākumā ebreju progresisti, lai pierādītu, ka viņi ir emancipācijas cienīgi, piedāvāja nelielu, bet simboliski un saturiski ārkārtīgi svarīgu izmaiņu ebreju liturģijā – izslēdza no tās rindas, kurās tika izteikta vēlme kādreiz atgriezties senajā Tēvzemē – Izraēlas zemē. Tāpat bija vērojama tendence, ka arvien vairāk ebreju sadzīvē sāka pāriet no jidiša uz vācu valodu, kā arī izmantot vācu valodu dievkalpojamos. Par izplatītu parādību ebreju vidū kļuva identificēt sevi kā “Mozus ticības vāciešus”. Šādas tendences parādījās arī citviet Eiropā.

Interesants piemērs ir Ungārija un Polija, kas 19. gs. atradās dažādu Eiropas impēriju sastāvā, bet tām bija sava intelektuālā un politiskā elite, kura bija labi integrēta impērijas sociālajā struktūrā. Viss 19. gs. abās zemēs pagāja veidojoties nācijām. Šajos apstākļos radās arī diskusijas par to, ko darīt ar ebrejiem – vai viņi ir jāuzskata par svešķermeni nācijas miesā un nācija ir jābūvē uz bioloģiskā pamata, vai arī nācija var iekļaut savā kopienā bioloģiski neradniecīgus cilvēkus? Gan Ungārijā, gan Polijā ebreji līdzās vāciešiem ieņēma svarīgu vietu tirdzniecībā un rūpniecībā, **un viņu iekļaušana nacionālajā projektā ļautu ātrāk veidoties nacionālajai buržuāzijai** un tas garantētu nācijas projekta ekonomisko dzīvotspēju. Šajās debatēs nācijas ekonomiskā dzīvotspēja tika pretnostatīta mēģinājumam militārajā ceļā atbrīvoties no impēriju virskundzības, kas, kā rādīja prakse 1830. un 1863. gadā Polijā vai 1848. gadā Ungārijā, bija bezcerīga un noveda tikai pie elites emigrācijas vai pat iznīcināšanas. Daudzi uztraucās, ka ebreju iekļaušana iznīcinās nacionālo buržuāziju pašā iedīglī un ka pilnīga ebreju integrēšana bez totālas asimilācijas nav iespējama.

Velāk līdzīgas diskusijas norisinājās arī Latvijā un vadošie savas paaudzes intelektuāļi – Krišjānis Valdemārs un Rainis – uzskatīja ebrejus par elementu, kas nav kaitīgs latviešu nacionālajam projektam, un “var būt arī drusku par labu”. Kr.Valdemārs uzskatīja, ka latvieši varētu kopā ar ebrejiem cīnīties par savu tiesību paplašināšanu, jo abas tautas esot mazas un apspiestas. Viņi uzskatīja, ka antisemitismam ir ekonomiskā daba – “maizes naidis” – un ka no tā cieš abas tautas. Savukārt

latviešu konservatīvās aprindas ar Fridrihu Veinbergu priekšgalā sludināja, ka ebreju loma ekonomiskajā dzīvē ir pārāk liela, ka Rīga ir ebreju pārpildīta un ka nacionālās buržuāzijas mērķis ir ebreju izspiešana no ekonomiskās dzīves, lai garantētu savu dzīvotspēju. Pie šiem uzskatiem vēlāk pieturējās arī viens no vadošajiem 20. gadsimta 20. gadu Latvijas antisemītiem, avīzes “Latvis” izdevējs, Saeimas deputāts Arvēds Bergs.

Tomēr ir jāatzīmē, ka ebreji nebija tikai diskusiju objekts nacionālistu debatēs. Arī ebreji šajā laikā sāka mēģināt definēt sevi etniskajos terminos, radot pamatu ebreju nacionālisma – cionisma dzimšanai. Lielā mērā tas jāuzskata par reakciju uz idejām par ebreju izslēgšanu no nacionālajiem projektiem. Ja 19. gs. 70. gados ebrejiem likās, ka situācija strauji progresē un laikā no 1867. līdz 1871. gadam ebreji tika pilnīgi emancipēti Austrijas, Vācijas impērijās, Itālijā, manāmi liberalizējās ebreju likumdošana Krievijas impērijā, tad 80. gados tam sekoja liels rūgtums. Tieši ar šo rūgtumu un bezcerību, ka ebreji jebkad varēs kļūt par līdztiesīgiem pilsoņiem, saistās cionisma kustības rašanās. Cionisti piedāvāja ebrejiem atgriezties Izraēlas zemē – tobrīd relatīvi mazapdzīvotajā un ekonomiski depresīvajā reģionā Palestīnā, kas atradās Osmaņu impērijas kontrolē. Bet paraleli cionismam radās arī ideja par ebrejiem kā Eiropas tautu, tādu pašu nāciju, kā jebkura cita. Ja cionisti daļēji apelēja pie tradicionālajiem kultūras kodiem (senā Tēvzeme, praviešu aprakstītā atgriešanās Cīnā Mesijas laikos), tad otrie balstījās modernajās politiskajās idejās un visupirms Austrijas sociāldemokrātu noformulētās nacionāli kulturālās autonomijas koncepcijā. Šo koncepciju atbalstošie ebreju intelektuāļi uzskatīja, ka ebrejiem nav akūtas vajadzības pēc teritoriālās valsts, jo viņu kultūras mantojums ir plašāks par teritoriju un valodu, ka ebrejiem līdzās citām tautām ir jācinās par sabiedrības uzlabošanu tur, kur viņi dzīvo.

Rietumeiropas ebreju interesi šīm diskusijām pievērsa tā sauktā “**Dreifusa lieta**” Francijā 1894. gadā. Kapteinis Alfrēds Dreifuss, Elzasas ebrejs, tika apsūdzēts spiegošanā Vācijas labā, un pret viņu tika izvēsta vērienīga kampaņa. Lielā mērā šajā kampaņā atbalsojās pašas Francijas iekšējie konflikti starp konservatoriem un liberāļiem, bet skandālam bija arī acīmredzams antisemitiskais fons. Lai gan diezgan ātri kļuva skaidrs, ka A.Dreifuss nav vainīgs, un pat tika identificēts istais vainīgais, tomēr tiesas spriedums netika mainīts. Polemikā iesaistījās vadošie Francijas intelektuāļi un tiesas prāvas ilga līdz pat 1906. gadam, kad A.Dreifusu atzina par nevainīgu un atjaunoja viņa virsnieka statusu.

A.Dreifusa prāvai bija tieša ietekme uz Vīnes liberālās avīzes “*Neue Freie Presse*” žurnālistu Teodoru Herclu,

Budapeštā dzimušo ebreju, kurš uzskatīja sevi par pilnībā integrējušos vācu kultūrā. A.Dreifusa prāvas ietekmē viņš saraksta darbu, kas saucas **“Ebreju valsts”, kurā formulē ideju par ebreju valsts izveidi Palestīnā – pēc Eiropas valstu parauga.** Ja pirms tam ebreji pārcēlās uz Palestīnu, lai tur dzīvotu, strādātu, attālinātos no Eiropā valdošās diskriminācijas, tad T.Hercls šo procesu formulēja modernās Eiropas ideoloģijas terminos. Pēc viņa domām, jaunie ebreju imigranti un Palestīnā dzīvojošie arābi miermīlīgi sadzīvos, un arābi būs ieguvēji no moderno ebreju apmetņu izveides.

Paralēli idejām par neatkarīgās ebreju valsts izveidi vai par nacionāli kulturalās autonomijas piešķiršanu ebrejiem kādā valstī, populāra bija arī ideja par ebreju totālu asimilāciju. Ja 19. gs. sākumā šī ideja bija dažu intelektuāļu prasība ebrejiem kā emancipācijas priekšnoteikums, tad gadsimta nogalē tā izplatījās arī pašu ebreju vidū. Ebreju intelektuālis Valters Rātenaus 1897. gadā rakstīja, ka jānotiek “rases apzinātai pašaudzināšanai, lai adaptētos tai svešajām prasībām” un ka “ši procesa mērķis ir nevis izlikšanās par vācieti, bet **ebrejs, kas ir audzināts vācu garā un kuram ir vācu rakstura īpašības**”.

Pirmo pasaules karu visā Eiropā pavadīja milzīgs patriotisma vilnis. Ebreji tika gan iesaukti armijā, gan gāja brīvprātīgi. Kopumā pēc dažādiem aprēķiniem dažādās frontes pusēs karoja pāri par miljonu ebreju, no tiem ap 100 tūkstošiem Vācijas armijā un līdz pusmiljonam ebreju - Krievijas armijā. **Un tieši šajās valstīs valdīja vislielākā neuzticība ebreju karavīriem.** Vācijas armijā kara laikā norisinājās tā saucamā “ebreju skaitīšana”, kuras mērķis bija pierādīt, ka ebreji izvairās no karadienesta. Savukārt Krievijas impērijā simtiem tūkstošu ebreju civiliedzīvotāju, kurus armijas vadība uzskatīja par nelobīgiem elementiem, kas teorētiski varētu spiegot Vācijas labā, tika deportēti no rietumu guberņām uz Krievijas iekšieni. Ta, 1915. gada aprīlī nogalē – maija sākumā no Kurzemes vien tika deportēti vairāk nekā 40 tūkstoši ebreju.

Mīts par ebreju neloyalitāti un nepatriotismu nezaudēja savu nozīmi arī pēc kara. Latvijā ebrejiem tika pārņemta to nepietiekoši aktīvā iesaistīšanās Brīvības cīņās 1919. gadā, lai gan patiesībā Latvijas armijā karoja vairāk nekā 2 tūkstoši ebreju. Tā vairāki simti ebreju iestājās Latvijas armijā brīvprātīgi, it īpaši Bermontiādes laikā. Ebreju brīvprātīgo starpā bija ne tikai vīrieši, bet arī bērni. Latvijas armijas jaunākais karavīrs bija desmitgadīgais ebreju zēns Kopels Goreliks. Četri ebreji par varonību kaujā tika apbalvoti ar Lāčplēša kara ordeni, vēl daži – ar Trīs Zvaigžņu ordeni. Vairāki ebreji tika iecelti virsnieku rangos, Latvijas armijā bija arī trīs ebreji

pulkvežleitnanti. Tomēr mīts par to, ka ebreji izvairījās no dienesta un tāpēc cenšas pieņemt kādas citas valsts pilsonību, bija ārkārtīgi noturīgs. Tā 1922. gadā nacionālistiski noskaņotie studenti antisemitiskās rīdīšanas laikā Latvijas Universitātē kā vienu no ieganstiem savai rīcībai minēja to, ka ebreji nav uzticīgi Latvijai un uztver Latviju tikai kā zemi, kur var piepelnīties.

Vislielāko popularitāti šis mīts guva Vācijā. 20. gadu sākumā tur bija nostiprinājies konservatīvo spēku konstruēts uzskats par to, ka Vācija būtu uzvarējusi karu, ja tā nesaņemtu liberāļu, sociālistu un ebreju **“dunča dūrienu mugurā”**. Šī ideja bija ārkārtīgi populāra, jo ļāva izvairīties no Vācijas sakāves cēloņu analīzes, bet deva iespēju uzvelt atbildību grupai, kura tradicionāli tika turēta aizdomās par neloyalitāti.

Mēģinot apgāzt šo apsūdzību, ebreji dibināja veterānu organizācijas, kuru mērķis bija pierādīt, ka ebreji bija tikpat drosmīgi cīnījušies kā citi. Interesanti, ka šīs organizācijas kopumā bija noskaņotas ļoti konservatīvi un līdz pat 1930. gadu beigām skatījās uz nacistiem ar zināmām simpātijām.

Literatūra:

Poliakov Leon (2003) *The History of Anti-Semitism: Suicidal Europe. 1870-1933* (orig. 1977; tr. 1984; repr. University of Pennsylvania Press, 2003)

Stoetzel Marcel (2008) *The State, the Nation, & the Jews: Liberalism and the Antisemitism Dispute in Bismarck's Germany*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Zimmermann Moshe (1986) *Wilhelm Marr, the Patriarch of Antisemitism*. New York: Oxford University Press

Lohr Eric (2003) *Nationalizing the Russian Empire. The campaign against enemy aliens during World War I*. Cambridge, MA, Harvard University Press

Ēriks Jekabsons (2013). *Aizmirstie karavīri - ebreji Latvijas armijā 1918.-1940. gadā*. Rīga: Biedriba "Šamir"

Piemērs: rīdīšana pret ebreju studentiem Latvijas Universitātē 1922. gadā

Priekšstats par ebrejiem kā nelobīgiem nebija svešs arī Latvijā, un tas kļuva īpaši populārs 20. gadsimta 20. gados. Tā pamatā bija aizspriedums, ka ebreji nicina Latvijas neatkarību un tāpēc stūrgalvīgi paliek krievu vai vācu kultūras telpā, bet Neatkarības kara laikā esot izvairījušies no Latvijas brīvības cīņiem atbalstīšanas.

1922. gada 1. decembrī Latvijas Universitātē notika uzbrukumi ebreju studentiem, vairāki studenti tika piekauti. Notikumu izmeklēšanai pēc zināmas vilcināšanas tika nodibināta speciālā komisija. Uzbrucēji

vainu nenoliedza, bet savā aizstāvībā izvirzīja vairākas tēzes.

Pirmā bija tā, ka ebreji uzvedas izaicinoši pret latviešu kultūru, demonstratīvi nelieto latviešu valodu. Šīs tēzes pamatošanai studenti atsaucās uz to, ka ebreju īpatsvars bija visaugstākais tieši Ķīmijas un Mehānikas fakultātēs, kur vēl joprojām bija latviešu mācībspēku trūkums, bet daudzas lekcijas tika lasītas krieviski vai vāciski. Universitātes vadībai un faktiski arī Saeimai Studentu padomes vadības izvirzītajās prasībās bija arī šādi punkti: "Visus žīdus, kas pie iestāšanās Universitātē nav likuši latviešu valodas eksāmenu, noeksaminēt latviešu valodā pilnā vidusskolas kursa apmērā un lūgt mācības spēkus, kuri savus priekšmetus pasniedz latviešu valodā, oficiālā saskarsmē ar žīdu studentiem lietot vienīgi latviešu valodu." Tāpat tika izvirzīta prasība aizliegt jidiša lietošanu Universitātes telpās. Paralēli Saeima tika aicināta ierobežot ebreju skaitu Universitātē, atsaucoties uz Ungāriju, kur vēl 1920. gadā ieviesa ebreju kvotu universitātēs.

Jāatzīmē, ka 1919.-1922. gadā ebreju studentu skaits Latvijas Universitātē bija samazinājies uz pusi – no 21,5% līdz 11%, un 1924. gadā nostiprinājās 8-9% līmenī. Ebreji sastādīja aptuveni 5% no Latvijas iedzīvotāju kopskaita, un, pēc tautas skaitīšanas datiem, to ebreju īpatsvars, kas prot latviešu valodu, pieauga no aptuveni 40% 1920. gadā līdz 82% 1935. gadā.

1923. gada 6. janvārī avīzē "Students", kas izcēlās ar savu antisemitisko pozīciju, parādījās dzejolis "Dziesma par melniem kaķiem":

Melnie Palestīnas kaķi
Bailīgi ir, tā kā kaķi
Un no ciņas projām skrien
(Armijā to procents viens!)
Bet kad ciņas izcīnītas
Visas žurkas projām dzītas
Tie ap ķerni pulcējās
Un jo brangi mielojās
Omulīgi juzdamies -
Ko gan viņiem bēdāties
Jā to citi ieguvuši
Tamdēļ nav ko zaudēt dūšu
Белорусские подданные
Mēs tikai tik ilgi bijām
Kamēr mums tas bij no svara
Kamēr Latvijai bij kari
Tagad – Lettisch Untertan! <...>

Tātad ebrejiem tika pārmests, ka grūtā brīdī viņi pieņēma citu valstu, galvenokārt Baltkrievijas Tautas Republikas vai Lietuvas, pilsonības, bet Latvijas pilsonībai pieteicās tikai tad, kad tas kļuva izdevīgi, jo

ebreji uztver Latviju tikai kā zemi, kurā var piepelnīties. Patiesībā Latvijas armijā karoja vairāk nekā 2 tūkstoši ebreju, kas procentuāli no visiem attiecīgās tautības iedzīvotājiem bija pat mazliet vairāk par latviešiem. Neliels bija arī citu valstu pilsonību pieņēmušo skaits – no ebreju studentiem Universitātē 93% bija Latvijas pavalstnieki. Turklāt 1919. gadā nebūt ne visi izraidītie ebreji paguva atgriezties un pieteikties pilsonības iegūšanai, kas prasīja arī dokumentālus pierādījumus par dzīvošanu Latvijā pirms I Pasaules kara.

Izvērtējot šos argumentus, kā arī uzskatot, ka atklāta ebreju diskriminācija ir pretrunā ar demokrātiskām vērtībām un var kaitēt Latvijas starptautiskajam tēlam, Saeima atteicās pieņemt ebrejus ierobežojošo likumdošanu, lai gan neoficiāli Universitātes vadība tomēr centās samazināt ebreju studentu īpatsvaru.

VIII. "ŽĪDISKĀ BOĻŠEVISMA" TĒZE NACISTISKAJĀ ANTISEMĪTISMA PROPAGANDĀ LATVIJĀ

Ideja par ebrejiem kā komunistiskās ideoloģijas visdedzīgākajiem aizstāvjiem un īstenotājiem pirmo reizi tika noformulēta Krievijas pilsoņu kara laikā. Antibolševistiskajā vidē ebreji tika uzskatīti par bolševisma kodolu un "smadzenēm", bet 1917. gada oktobra apvērsums tika traktēts nevis kā politiskās partijas rīcība, bet kā ebreju mēģinājums pakļaut sev Krieviju. Vienmēr un visur propagandā tika pasvītrots augsts ebreju īpatsvars padomju funkcionāru vidū, lai gan patiesībā tas bija ļoti atšķirīgs, un pamatīgi mainījās gan atkarībā no ģeogrāfijas, gan laika gaitā. Visu starpkaru periodu šo mītu uzturēja daļa krievu emigrantu Eiropā, kas lielā mērā izplatīja Vācijā priekšstatu par Padomju Savienību kā "ebreju valsti".

Mīts pastāvēja arī Latvijā, labējie (publicists Jānis Dāvis, organizācijas "Pērkonkrusts" un "Tautas Vairogs" u.c.) nereti pārmeta sociāldemokrātiem viņu sadarbību ar ebrejiem, par to kritizēja arī Jāni Raini. Latvijas publiskajā telpā parādījās brošūras "Žīdu sirdsisaistes ar sociāldemokrātiem", "Komunisma rēgi (Žīdu velnišķīgie nodomi)" u.c. Ja 20. gadu sākumā radikāli kreisās organizācijas patiešām baudīja daudzu ebreju simpātijas – drīzāk kulturālu, nevis politisku iemeslu dēļ, tad jau uz desmitgades otro pusi viņu atbalsts bija krities.

Arī Latvijas okupācija 1940. gadā un sovjetizācija neliecina par lielu ebreju atbalstu jaunajam režīmam.

1941. gada janvārī 309 ebreji bija Latvijas Komunistiskajā partijā un veidoja ap 11% no Latvijas komunistu skaita. Padomju pārvaldes orgānos ebreji veidoja no 5 līdz 13%, lielāks to īpatsvars bija komjaunatnē, bet nekad un nekur ebreji nenokļuva vadošajās pozīcijās. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomitejā bija viens ebrejs no 35 locekļiem, Augstākajā Padomē – divi no 100. Faktiski padomju gada politiskajā elitē nokļuva tikai Veselības aizsardzības tautas komisāra vietnieks Mihails Jofe un Valsts drošības tautas komisārs Simons Šustins. Lai gan viņa tēlu nacistu propaganda nemitīgi izmantoja, lai ebrejiem uzveltu vainu par padomju režīma noziegumiem, patiesībā viņš bija viens no daudzajiem uz Latviju atsūtītiem padomju represīvo orgānu funkcionāriem.

Jau no pirmajām okupācijas dienām 1941. gada vasarā nacistiskā propaganda Latvijas teritorijā izvērta plašas dezinformējošas kampaņas, kuru mērķis bija izmantot padomju okupācijas laika periodā pret vietējiem iedzīvotājiem īstenoto teroru un tiem nodarītās ciešanas savu mērķu īstenošanā. Nacistiskā propaganda nemitīgi uzsvēra pret latviešiem izdarītos noziegumus un pārestības, bet atbildību par šiem nodarījumiem uzvēla ebrejiem, tādējādi savienojot reālos un traģiskos pagātnes notikumus ar savām ideoloģiskajām un propagandas pamatnostādņēm, vainojot ebrejus visās aktuālajās problēmās un galu galā – cenšoties īstenot visas ebreju tautas mērķtiecīgu masveida iznīcināšanu.

Lai sasniegtu savus mērķus, nacistiskā propaganda nemitīgi atkārtoja vārdu salikumu “židiskais boļševisms”. Šis jēdziens tika minēts gandrīz ikvienā padomju okupācijas varas pastrādātā nozieguma aprakstā un tika atkārtots tik bieži, ka Latvijas vēsturnieki šīs aktivitātes ir nodēvējuši par antisemitisko histēriju. Tās ietvaros ebreji tika nemitīgi vainoti būtiskākajās tā laika sociālpolitiskajās un vēsturiskajās problēmās. Šī koncepcija paredzēja, ka ebreji ir ne tikai galvenie padomju represiju īstenotāji, bet arī režīma ideoloģiskie vadītāji. Antisemitiskā propaganda pārpludināja Latvijas presi un radio, tika iedzīvināta, izmantojot plakātus, brošūras, kā arī iekļauta mākslas un dokumentālajās filmās.

Nacistiskā antisemitisma propaganda ir viens no pētītākajiem aspektiem komunikācijas zinātnē. Jau uzreiz pēc kara virkne pētnieku un organizāciju centās izprast, kā visaptverošā pretebreju kūdišana ir iedarbojusies uz sabiedrībām, kas atradās tās totalitārajā ietekmē. Lai gan Latvijā nav veikti visaptveroši akadēmiski pētījumi, kuru mērķis būtu novērtēt sekas, ko radījusi vērienīgā antisemitiskā propaganda, vairāku pētījumu rezultāti un mūsdienu mediju un sociālo tīklu

analīze liecina, ka tie joprojām būtiski turpina ietekmēt atsevišķu Latvijas iedzīvotāju grupu priekšstatus. Tā rezultātā medijos, interneta komentāros un ikdienas sarunās joprojām iespējams sastapties ar nacistiskās antisemitisma propagandas melīgajām pamattēzēm par ebrejiem it kā piemītošajām īpašībām un to it kā pastrādātajiem noziegumiem Otrā pasaules kara laikā.

“Baigais gads” kā nacistu propagandas mīts

Nacistiskais okupācijas režīms, ienākot Latvijas teritorijā, centās pārliecināt vietējos iedzīvotājus par jaunās iekārtas labākajām īpašībām. Lai labvēlīgi noskaņotu auditoriju, jo īpaši tika akcentēti iepriekšējā okupācijas režīma noziegumi un ļaundarība. Šim nolūkam nacistiskā propaganda konstruēja mītu par “Baigo gadu”. Par mīta jēdzienisko pamatu kļuva Edvarda Virzas kara priekšvakarā publicētā dzejoļa “Baiga Vasara” rindas: “Vējš sarkanu miglu pār laukiem dzīs/ Bez laika kokiem augļi nokritīs,/ Par nastu būs, kas ir, un tas, kas nava.”

Šīs Virzas pravietiskās dzejas rindas vairākkārt tika pārpublicētas nacistiskās propagandas avotos, bet mīta konstruēšanā objektīvie padomju režīma pastrādātie noziegumi tika apvienoti ar subjektīvu to interpretāciju – ebreju kolektīvu vainošanu represiju īstenošanā. Šim nolūkam visos tobrīd pieejamajos mediju kanālos tika īstenota šausmu propagandas kampaņa, kuras mērķis – atainot šaušalīgākos noziegumus un atbildību par tiem uzvelt uz ebreju pleciem.

Nozīmīga loma mīta veidošanā bija 1942. gadā publicētajam propagandas krājumam “Baigais gads”, kurā, izmantojot emocionālus aprakstus un fotogrāfijas, tika atainoti padomju okupācijas perioda noziegumi, bet vaina par tiem tika uzvelta ebrejiem. Lai to panāktu, nacistu propagandisti čekistu sarakstos mekleja un izcēla tieši ebrejiskus uzvārdus, vēstot par noziegumiem, lietoja vārdu savienojums “židiskais komunisms”, “žīdu čekisti” u. tml., kā arī publicēja aicinājumus apzināties un nosodīt traģiskā padomju okupācijas gada vaininiekus, tātad – ebrejus. 1997. gadā ar nacionālradiķālās biedrības “Latvietis” aktīvista Leonarda Inkina un Vācijā praktizējošā mācītāja Kārļa Zuikas pūlēm nacistiskā antisemitisma apkopojums, krājums “Baigais gads” tika izdots atkārtoti. Tas raisīja nozīmīgu Latvijas demokrātiskās sabiedrības kritiku un nosodījumu.

Mūsdienu Latvijas pētnieki ir veltījuši nozīmīgas pūles, lai pārbaudītu nacistu argumentācijas pamatotību, un konstatējuši, ka ebreju īpatsvars padomju represīvajās

iestādēs pirmās padomju okupācijas laikā nebija lielāks par ebreju īpatsvaru Latvijas iedzīvotāju etniskajā sastāvā. Turklāt ebreju pārstāvniecība padomju varas aparātā arvien samazinājās, pieaugot iestādes nozīmei un tās politiskajam vai represīvajam statusam. Vēl jo vairāk, zinātnieki ir aprēķinājuši, ka ebreji no padomju okupācijas represijām, visizteiktāk – deportācijām uz Sibīriju, proporcionāli cieta vairāk nekā jebkura cita Latvijā tolaik dzīvojošā etniskā kopiena.

Piemērs: antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija”

Par būtiskāko propagandas kanālu nacistu okupētajā Latvijā kļuva laikraksts “Tēvija”, kurš tika izdots vairāku simtu tūkstošu tirāžā un nemitīgi atkārtoja tēzi par “židiskā boļševisma” noziegumiem. Ebreji laikraksta slejās mērķtiecīgi tika atainoti gan kā padomju režīma ideologi, gan kā tā nozīmīgākie vadītāji, gan kā galvenie ieguvēji no jaunās varas un tās īstenotās politikas: “Pēc 17. jūnija latviešu sejas kļuva arvien drūmākas, turpretī žīdu sajūsma bija neaprakstāma. [...] Visas Rīgas ielas mudžēt mudžēja no žīdiem, kad labākās kafejnīcās un restorānos žīdi bija vai vienīgi apmeklētāji. Tāpat visi lielākie nami, veikali, rūpniecības uzņēmumi atradās žīdu rokās. Ar pilnu apziņu tie svētku gadījumos varēja izlikt logos plakātus: “Tā zeme ir mūsu”” (Martinsons, J. (1941, 17.dec.). Atbrīvosimies no židisma! “Tēvija” 1. lpp.)

Tomēr būtiskākais nacistu propagandistu mērķis bija centieni atainot ebrejus kā smagāko un traģiskāko padomju perioda noziegumu plānotājus un realizētājus, kas tos padarītu vainīgus latviešiem nodarītajās ciešanās. Tādēļ ebreji tika vainoti gan padomju drošības orgānu īstenotajās represijās, gan 14. jūnija deportācijās uz Sibīriju: “Par daudz svaigas tās kapu kopas, kas pauž lāstu žīdu čekistiem, un ausīs vēl skan aizvesto smagās nopūtas.” (Alaukstietis, L. (1941, 8.dec.). Ko mēs gribam. Tēvija. 1. lpp.); “Vēl no acīm neizgaist un vēl ilgi neizgaisīs, mūžam neizgaisīs – židiskās čekas trakošana 14. jūnijā, kad šie kustoņi iesāka drausmīgu atreibību pie mūsu sirmgalvjiem un kusliem bērniem, raudami no gultiņām ārā pat slimus zīdaiņus.” ([B. a.]. (1941, 7. jūl.). Lielā atpestīšana. Tēvija. 1. lpp.)

Galū galā laikraksta lappusēs tika publicēta arī galējā antisemitisma forma – tieši aicinājumi fiziski iznīcināt ebrejus: “Žīdiem kā vienam vīram jāpazūd no Latvijas un visa žīdu tauta un ikviens žīds ir atbildīgs par visiem žīdu darbiem. [...] Žīdu grēki ir pārāk smagi, viņi gribēja iznīcināt mūsu nāciju, tāpēc viņiem jāmirst kā kultūras

nācijai. [...] Te nedrīkst būt latviešu žēlastības.” (Albatross. (1941, 11. jūl.). Žīds – mūsu iznīcinātājs. Tēvija. 2. lpp.) Lai gan pēc gandrīz totālas Latvijas ebreju iznīcināšanas 1941. gada nogalē un 1942. gada sākumā antisemitiskās rīdīšanas apjoms samazinājās, antisemitiskā propaganda un tās pamattēze par “židiskā boļševisma” sazvērestību piepildīja gan laikraksta “Tēvijas”, gan citu būtiskāko mediju saturu visu nacistiskās okupācijas laiku līdz pat Otrā pasaules kara beigām.

Literatūra:

- Bērziņš, D. (2009). Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz)dalības diskurss. *Latvijas Arhīvi*, 4, 63.-98.
- Dribins, L. (2007/2001). Antisemitiskās ideoloģijas histērija vācu okupētajā Latvijā 1941.-1942. gadā. *Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti 2000. gada 16.-17. oktobris, Rīga un pētījumi par holokaustu Latvijā*. 2. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūts. 121.-133. lpp.
- Dribins, L. (2007/2001). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: vēstures atskats*. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 4. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Dribins, L. (2009). (zin. red.). *Latvijas ebreji un padomju vara. 1928-1953*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Herf, J. (2008). *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda During World War II and the Holocaust*. Cambridge [etc]: Harvard University Press.
- Lumans, V. O. (2006). *Latvia in World War II*. New York: Fordham University Press.
- Pratkanis, A. R., Aronson, E. (2002). *Age of Propaganda: Everyday Use and Abuse of Persuasion*. Revised edition. New York: A Holt Paperback.
- Welch, D. (2002/1993). *The Third Reich: Politics and Propaganda*. 2nd ed. London: Routledge.
- Zellis, K. (2013). *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941-1945)*. Rīga: Mansards.
- Zellis, K. (2006). „Baigais gads” – mīts un tā evolūcija. *Grām.: Zellis, K. (sast.). Miti Latvijas vēsturē*. Rīga: Žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds. 104.-111. lpp.
- Žvinklis, A. (2007/2000). *Latviešu prese nacistiskā Vācijas okupācijas laikā*. *Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). Latvija Otrajā pasaules karā: starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.-15. jūnijs*, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 353.-359. lpp.

ANTISEMĪTISMS UN HOLOKAUSTS

Kas ir holokausts?

Holokausts ir mērķtiecīga un sistemātiska ebreju slepkavošana, ko Otrā pasaules kara laikā Vācijā un tās okupētajās teritorijās īstenoja nacistiskais režīms. Šī genocīda laikā tika nogalināti aptuveni 6 miljoni ebreju, no tiem apmēram 1 miljons – bērni. Ebreju iznīcināšanu nacisti pamatā īstenoja iekarotajās Austrumu teritorijās ierīkotajās koncentrācijās un nāves nometnēs.

Rietumeiropā dislocētajās koncentrācijās nometnēs – tādās kā Bergen-Belzena, Buhenalde un Dahava – ebreji tika ieslodzīti un mira nepiemēroto dzīves apstākļu, nepietiekamā uztura un nežēlīgo darba apstākļu dēļ. Austrumeiropā izveidotajās nāves nometnēs – tādās kā Belzeca, Sobibora, Treblinka un Helmno – ebreji tika nogalināti uzreiz pēc ierašanās, savukārt tādās vietās kā Aušvica un Majdaneka vienlaikus pildīja gan koncentrācijas, gan nāves nometņu funkcijas, un tur ebreji tika šķirti darbspējīgajos un iznīcināmajos – absolūtajam vairākumam ebreju tika nogalinātiem uzreiz pēc ierašanās. No apmēram sešiem miljoniem ebreju, kuri tika iznīcināti nacistu antisemitiskā genocīda laikā, apmēram puse jeb trīs miljoni tika nogalināti nošaujot, bet vēl gandrīz trīs miljoni tika nonāvēti nosmacējot. Vēl apmēram 40 tūkstoši šajās nāves nometnēs tika nogalināti citos veidos. Lielākā no nometnēm bija izvietota Aušvicā-Birkenavā, kur Otrā pasaules kara laikā nacistiskais režīms nogalināja 1,1 miljonu ebreju.

Otrā pasaules kara laikā Latvijā tika nogalināti 70 tūkstoši Latvijas ebreju, kā arī 20 tūkstoši no Rietumeiropas deportēto ebreju. Aresti un slepkavības sākās uzreiz pēc nacistu ienākšanas Latvijas teritorijā, un lielākā daļa šeit palikušo ebreju tika nogalināti pusgada laikā pēc nacistu okupācijas sākuma. Skaitliski traģiskākās epizodes bija Rīgas geto ieslodzīto noslepkavošana Rumbulā, kad divās dienās – 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī – tika nogalināti 25 tūkstoši Latvijas ebreju. Ne mazāk traģiska bija ebreju slepkavošana Latvijas novados, kur starp slepkavām bija arī vietējie iedzīvotāji, daži no viņiem – upuru nesenie kaimiņi vai paziņas. Nacistu organizēto holokaustu Latvijā pārdzīvoja tikai daži simti ebreju, kuriem ar vietējo iedzīvotāju, pašizliedzīgu glābēju, palīdzību izdevās paslēpties mežos vai arī īpaši ierīkotās slēptuvēs.

Mūsdienās ir pamatoti uzskatīt holokaustu par vienu no vai pat visvairāk pētīto un dokumentēto notikumu

historiogrāfijā. Daudzu zinātņu pētnieki ir pievērsuši visdažādākajiem šā procesa aspektiem. Lai gan nostiprinājusies pārliecība, ka, interpretējot holokausta norises, ir neiespējami balstīties uz viena cēloņa skaidrojumiem, un vairums pētnieku atzīst, ka holokausta norisi padarīja iespējamu daudzi faktori un neviens no tiem kā atsevišķs elements nevarēja novest pie holokausta, tomēr vislielākā vērība tikusi veltīta antisemitisma un holokausta mijiedarbības izpētei.

Pastāv dažādas versijas par antisemitisma lomu un nozīmi holokaustā jeb antisemitisma un holokausta mijiedarbību. Iespējams identificēt divas nozīmīgas pētnieku grupas. Viena, dēvēta par **intencionālistiem**, uzskata, ka holokausts ir gadsimtiem ilgušā antisemitisma loģisks iznākums, ebreju iznīcināšana ir nacistu ideoloģijas pamatelements, un šāds plāns bijis ielānots jau sākotnēji. Šie pētnieki norāda, ka antisemitisma tradīcijas Eiropas un vācu kultūrā bijušas tik senas un tik dziļi iemiesojušas, ka agrāk vai vēlāk šādiem dziļiem aizspriedumiem bija jānoved pie šāda drausmīga nozieguma.

Antisemitiskā retorika un politika uzskatāma par svarīgāko faktoru, kas ļāva Ā.Hitleram piesaistīt vēlētāju simpātijas. Tādējādi viņš uzskatāms nevis par holokausta iedvesmotāju, bet par līdzekli, ko vācu tauta izvēlējās, lai realizētu genocīdu pret ebrejiem. Vairāki autori uzskata, ka 20. gs. trīsdesmito gadu antisemitisms noveda pie ebreju iznīcināšanas Otrajā pasaules karā, bet holokausts bija rezultāts nozīmīgai idejiskai un praktiskai kustībai, kuras mērķis – panākt etnisku viendabību Eiropā. Šo koncepciju izmantojošie pētnieki uzskata, ka iebrukums PSRS nacistiem gluži vienkārši deva iespēju realizēt Eiropas kultūrā iesakņoto naidu un viņu pašu ieceres. Kā īpašu šie pētnieki atzīst Ādolfā Hitlera personības faktoru, norādot, ka savas dzīves laikā viņš visās neveiksmēs vienmēr vainoja ebrejus – viņi bija vainīgi gan Ā.Hitlera nespējā atrast piemērotu darbu, gan nespējā iekļūt nolūkotajā mākslas skolā, gan Veimāras valsts ekonomikas lejupslīdē un politiskajās problēmās, un galu galā arī nacistiskās Vācijas nespējā uzvarēt karu.

Cita pētnieku grupa, tā dēvētie **funkcionālisti**, uzskata, ka holokaustu nevar izskaidrot tikai ar antisemitismu, jo citādi tas varēja norisināties arī citā laikā un pilnīgi citā vietā daudzo vēsturiski notikušo ebreju vajāšanu gadījumos. Viņuprāt, ebreju fiziska iznīcināšana nav bijusi nacistu sākotnējais mērķis, un holokausts ir dažādu situācijas noteiktu faktoru un nacistu politikas pakāpeniskas radikalizācijas rezultāta sekas. Lai arī konceptuālie akcenti atšķiras joprojām, tomēr vairums mūsdienu pētnieku neaizstāv kādu no perspektīvām, bet norāda gan uz antisemitisma lomu, gan uz dažādu tā laika norišu un strukturālu faktoru

savstarpēju mijiedarbību holokausta izraisīšanā.

Jaunākie pētījumi liecina, ka, neraugoties uz antisemitisma lomu pašā Ā.Hitlera uzskatos, tam bija tikai pastarpināta nozīme sabiedriskās domas veidošanā nacistiskajā Vācijā. Nav pamata apgalvot, ka laikā, kad Ā.Hitlers guva savus lielākos panākumus vēlēšanās, šo panākumu galvenais iemesls bijis antisemitisms. Vācijas sabiedrība Hitleru galvenokārt asociēja ar pasākumiem, kas tika veikti, lai izspiestu ebrejus no politikas un ekonomikas, bet pats Ā.Hitlers izvairījās savu tēlu asociēt ar reālajiem, radikālākajiem pasākumiem pret ebrejiem. Pēc 1928. gada, kad nacisti sāka gūt lielākos panākumus, Ā.Hitlers krietni samazināja antisemitisma lomu savā retorikā un izvairījās runāt par tā dēvēto „ebreju jautājumu”, jo apzinājās, ka antisemitiskās izpausmes var kaitēt viņa tēlam.

Tādējādi Ā.Hitlera „vadoņa” tēls holokausta kontekstā nacistiskajā Vācijā tika izmantots divos dažādos līmeņos. Nacistu partijas un valsts aparāta iekšienē tas simbolizēja cīņu par atbrīvošanos no ebrejiem, īpaši atbrīvošanos uz visiem laikiem. Savukārt tiem, kas neietilpa nacistu kustībā, šis tēls bija līdzeklis, lai integrētu tā dēvēto „ebreju jautājumu” citu sabiedrībai daudz pievilcīgāku un populārāku nacisma aspektu kopumā, vienlaikus distancējot Ā.Hitleru no holokausta. Tajā pašā laikā Hitlera popularitāte un tās aizsegā izteiktie vispārīgie aicinājumi nodrošināja ja ne aktīvu sabiedrības atbalstu, tad vismaz pasīvu un nekritisku arvien plašāka mēroga diskriminācijas un vardarbības akceptēšanu, kas praktiski bezpozicionārā gaisotnē ļāva īstenot arvien radikālākus „ebreju jautājuma” atrisinājuma variantus. Tādēļ, ja arī antisemitisms nebija galvenais, kas piesaistīja ļaudis nacistu partijai, tad jāuzsver, ka tas arī netika uzskatīts par šķērslī, lai šo kustību atbalstītu. Tieši antisemitisma raisītā apātija un vienaldzība pret ebreju likteni varētu būt nozīmīgākā šo aizspriedumu ietekme uz holokausta norisēm.

Piemērs: Daniela Goldhāgena un Kristofera Brauninga debates

Diskusiju starp intencionālistiem un funkcionālistiem 90. gados ar jaunu sparū atjaunoja divi amerikāņu holokausta pētnieki – Daniels Goldhāgens un Kristofers Braunings. Abi autori, pētot vienu un to pašu tematu un analīzei izvēlējušies identisku empīrisku materiālu – pēc kara veikto vācu 101. policijas rezerves bataljona biedru nopratināšanas protokolus, nonāca pie principiāli dažādiem secinājumiem. D.Goldhāgens savā darbā “Hitlera gribas bendes. Parastie vācieši un holokausts” iznīcināšanas vienību darbību un motivāciju pamatā skaidroja ar vīdi, kurā šie cilvēki auguši un dzīvojuši,

būtībā apgalvojot, ka iznīcinošais antisemitisms (*eliminationist anti-Semitism*) ir bijis iekodēts vācu kultūrā un vietās, kur ebreju iznīcināšana notika, citādi nemaz nevarēja būt. D.Goldhāgena darbs izsauca milzu rezonansi vācu vēsturnieku vidū, kas viņa tēzes un pielietotās metodes atzina par nepārliciešām un pat spekulatīvām.

Savukārt K.Braunings savā darbā “Parasti vīri: 101. rezerves policijas bataljons un “galīgais atrisinājums” Polijā” uzsvēra situatīvos faktorus, kas virzīja konkrētos policistus, kuri bija parasti vācieši un nebija kaismīgi nacisti, uz izvēli par labu līdzdalībai slepkavošanā. Viņš akcentēja apstākļu ietekmi uz cilvēku lēmumiem un notikumus skaidroja, ņemot vērā vēsturiskas situācijas un apstākļus. Pēc viņa domām, policistu etniskā izcelsme maz ko nozīmē, jo apstākļos, kuros šī vīri nonāca, daudzi būtu rīkojošies tāpat. Kā galvenos faktorus, kādēļ parasti ļaudis kļuva par slepkavām, viņš min virkni “nevācisku” faktoru – pakļaušanos grupas viedoklim un spiedienam, autoritātei, varas lomu un karjerismu.

Literatūra:

- Bartrop, P. R. Jacobs, S. L. (2011). *Fifty Key Thinkers on the Holocaust and Genocide*. New York: Routledge.
- Bergen, D. L. (2009). *War & Genocide: A Concise History of the Holocaust*. 2nd ed. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Browning, C. (1998/1992). *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: Harper Perennial.
- Goldhagen, D. J. (1997). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage Books.
- Herf, J. (2008). *The Jewish Enemy: Nazi Propaganda During World War II and the Holocaust*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. (1996). *The Age of Extremes: A History of the World*. New York: Vintage.
- Kershaw, I. (2001). *The 'Hitler Myth': Image and Reality in the Third Reich*. New York: Oxford University Press.
- Levy, R. S. (2012). Antisemitism. In: Hayes, P., Roth, J. K. (Eds.). *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*. New York: Oxford University Press.
- Rubinstein, R. (1987). *The Cunning of History: The Holocaust and the American Future*. New York: Harper Torchbooks.
- Schoeps J.H. (Hrsg). (1996). *Ein Volk von Mördern? Die Dokumentation zur Goldhagen-Kontroverse um die Rolle der Deutschen im Holocaust*. Hamburg: Hoffman&Campe
- Stranga, A. (2002). *Ebreji un diktatūras Baltijā (1926-1940)*. 2. izd. Rīga: LU Jūdaikas studiju centrs.
- Weiss, J. (2004). *The Politics of Hate: Anti-Semitism, History, and the Holocaust in Modern Europe*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Welch, D. (2002/1993). *The Third Reich: Politics and Propaganda*. 2nd ed. London: Routledge.

HOLOKAUSTA ZINĀTNISKĀ IZPĒTE

Jau Otrā pasaules kara laikā un vēl jo vairāk pēc tā beigām parādījās versija, ka šajā periodā nogalināti aptuveni seši miljoni ebreju. Par pirmo šī pieņēmuma autoru uzskatāms padomju publicists Ilja Ērenburgs, kurš, cenšoties aktualizēt holokausta tematiku tobrīd un arī vēlāk holokaustu noklusējošajā PSRS, versiju par sešiem miljoniem nogalināto ebreju nosauca 1944. gadā – laikā, kad nacistiskās Vācijas karaspēks un represīvas struktūras cieta grandiozus zaudējumus un atkāpās, tomēr vismaz visaugstākajā varas līmenī padoties negatavojās, turklāt vairākas nozīmīgas koncentrācijas un nāves nometnes, tai skaitā Aušvica, vēl nebija atbrīvotas. Lai arī, raugoties no mūsdienu pozīcijām, negaidīti un neticami precīzs minējums, šis aprēķins tobrīd nebija un nevarēja būt balstīts zinātniskā izpētē.

Neraugoties uz to, versija par sešiem miljoniem strauji izplatījās ebreju izdzīvotāju vidū pēc tam, kad to publiskā runā 1945. gada 17. jūlijā minēja ebreju pretošanās kustības līderis un rakstnieks Aba Kovners. Šo versiju apstiprināja pirmie pētnieku aprēķini, kas lielākoties holokaustā nogalināto ebreju skaitu lēsa nedaudz mazāku par 6 miljoniem. Nirnbergas starptautiskais militārais tribunāls kā minimālo Otrajā pasaules karā nogalināto ebreju skaitu gala spriedumā iekļāva skaitli – 5,85 miljoni. Uzreiz pēc kara versija apmēram par sešiem miljoniem (6 miljoni 93 tūkstoši) tika apstiprināta arī vairākās citās akadēmiskās publikācijās, kā rezultātā pēckara gados nostiprinājās diskurss par 6 miljoniem.

Ar šiem pirmajiem pētījumiem aizsākās centieni iespējami precīzi noteikt holokaustā nogalināto ebreju skaitu. Process ir bijis sarežģīts vairāku iemeslu dēļ. Galvenokārt, problēmas ir radījuši nacistu centieni slēpt nozieguma pēdas gan ebreju iznīcināšanas laikā, gan kara noslēgumā. Par ebreju totālo nogalināšanu atbildīgie funkcionāri tā arī nenonāca pie vienprātības par to, kā atainot ebreju iznīcināšanu, tādēļ vairījās precīzi definēt un raksturot ar to saistītās norises, un šī procesa realizāciju nodrošināja ar mutiskām pavēlēm, bet to apzīmēšanai visbiežāk lietoja eifēmismiem piesātinātu valodu.

SS reihsfīrers Heinrihs Himlers 1943. gada sanāksmē vadošiem SS virsniekiem Poznaņā paziņoja: “Mēs nekad par to nerunāsim publiski. [...] Mēs neesam par to runājuši un nekad nerunāsim. [...] Es runāju par “ebreju evakuāciju”: ebreju rases iznīcināšanu.” Savukārt kara beigās, kad nacisti saprata, ka neizbēgami zaudēs karu, viņu mērķis bija iznīcināt jebkuru liecību, bet galvenais – jebkuru liecinieku, kurš varētu pavēstīt par notikušo, tādēļ, vācu armijai atkāpjoties, birokrātiskais aparāts

visiem spēkiem centās iznīcināt visu dokumentāciju, kas varētu liecināt par īstenoto holokaustu, savukārt nacistu spēka struktūras organizēja reālo nozieguma pēdu iznīcināšanu.

Šo iemeslu dēļ centienos apzināt holokaustā nogalināto ebreju upuru kopskaitu pielietotas dažādas metodoloģijas, turklāt šajā akadēmiskā/zinātniskā dimensijā, ko raksturo centieni atbilstoši pētnieka pārlicībai izveidot iespējami precīzu un specifiskajam gadījumam piemērotu metodi, ietekmē arī politiski faktori. Lai gan aplēses joprojām atšķiras, neraugoties uz dažādām metodoloģijām, neviens akadēmiski atzīts autors nav aprēķinājis skaitli, kas būtu mazāks par pieciem miljoniem, un versijas svārstās robežās no 5,1 līdz 5,9 miljoniem upuru. Mūsdienu pētnieki piedāvā versijas par holokausta upuriem ar precizitāti līdz vienam indivīdam, tādējādi uzsverot katra upura unikalitāti, un, neraugoties uz grūtībām, izsaka apņemšanos nonākt pie pilnīgi precīza un neapšaubāma rezultāta.

Kopš holokausta tematikas aktualizācijas ebreju iznīcināšanas norisei un tās iemesliem veltīts grandiozs daudzums dažādu jomu pētnieku darbu, kuros kā holokausta sastāvdaļas analizēti antisemitisms, pasaules kari, zinātne, rasisms, nacionālisms, koloniālisms, totalitārisms, propaganda un citi fenomeni. Savukārt holokaustu norišu detalizēta izpēte ilglaicīgi norisinājusies, fokusējoties uz slepkavām un to motivāciju. Tikai vēlākajos gados būtiska nozīme veltīta tādām grupām kā “malāstāvētāji” jeb novērotāji, glābēji un upuri, kuru pētniecībā uzsvērtā nepieciešamība akcentēt ebrejus kā nozīmīgāko holokausta pētījuma objektu.

Vienlaikus kopš 80. gadiem holokausta izpētē uzsvars no centieniem iespējami precīzi un līdz detalizētākajām niansēm noskaidrot dažādu procesu gaitu un to līdzdalībnieku motivāciju pārvirzījies uz ētiski orientētiem jautājumiem par holokausta jēgu un nozīmi. Dažādu zinātņu pārstāvji centušies atbildēt uz jautājumiem, ko šāds notikums liecina par cilvēci; kāda ir bijusi tādu institūtu kā izglītība un, jo īpaši, kristietība, loma tā norisē; ko holokausts liecina par 20. gs. cilvēka vērtībām un kā būtu pārveidojami likumdošanas un ētikas pamatprincipi, lai šādas traģēdijas neatkārtotos. Šo intelektuālo pārdomu rezultātā holokausts daudzviet Rietumeiropā ir kļuvis par simboliska ļaunuma apzīmējumu.

Holokausts pētīts dažādos aspektos un ir kļuvis par vienu no retajiem notikumiem, par ko pētnieku vidū ir iespējama gandrīz pilnīga vienprātība, piešķirot tam

nepieredzētas kļūdas, netaisnības un ļaunuma simbolismu. Tādējādi ar holokausta jēdzienu vairs netiek apzīmēts vēsturisks notikums vien, bet tas kļūst par simbolisku procedūru, kas visā pasaulē tiek lietota, lai apzīmētu politisku ļaunumu. Laikā, kad ir sarežģīti vienoties par to, kas ir pareizs vai labs, holokausts akadēmiskajā pasaulē ir kļuvis par vispārpieņemtu apzīmējumu sliktajam un nepareizajam – par “absolūto ļaunumu”.

Piemērs: holokausta zinātniskā pētniecība Latvijā

Holokausts kā atsevišķa tēma padomju Latvijā netika pētīts. Lai gan padomju varas iestādes veltīja daudz pūliņu, lai dokumentētu un atainotu nacistiskā režīma noziegumus, lielākoties šīs liecības tika izmantotas propagandas nolūkos, bet padomju ideoloģija paredzēja neuzsvērt ebreju ciešanu specifiku, bet visus upurus atainot kā padomju mierīgos iedzīvotājus vai cīnītājus pret nacismu. Lai gan ebreju masveida slepkavības netika pilnībā noklusētas, šī tēma netika akcentēta un padziļināti pētīta.

Arī pirmajos gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas vietējo vēsturnieku uzmanība bija vērsta uz citiem notikumiem, primāri – padomju režīma noziegumiem. Tomēr situācija būtiski mainījās līdz ar Latvijas vēsturnieku komisijas (LVK) nodibināšanu 1998. gadā. Komisijas veidošanas aktos tika pausta apņēmība “veicināt un koordinēt pētījumus par Latvijas 20. gs. vēstures asākajām problēmām, īpaši par totalitāro režīmu noziegumiem, kas izdarīti Latvijas teritorijā”. Par vienu no būtiskākajiem komisijas uzdevumiem kļuva tieši holokausta norises Latvijā padziļināta izpēte. Šim mērķim tika radīta atsevišķa darba grupa “Noziegumi pret cilvēci Latvijas teritorijā nacisma okupācijas laikā 1941.-1944. gadā”.

LVK darba rezultātā holokausts ir kļuvis par vienu no pētītākajiem Latvijas vēstures tematiem. Vēsturnieki ir detalizēti analizējuši ne tikai vispārējo ebreju iznīcināšanas procesu Latvijas teritorijā, bet īpašu vērību pievērsuši arī slepkavību norisei Latvijas reģionos un mazpilsētās, pavēļu nodošanai un vietējo iniciatīvu nozīmei, okupācijas varas līdzskrējēju lomai slepkavībās, ebrejiem nolauptā vērtību iztirgošanai un citiem būtiskiem jautājumiem. Lai gan zinātniskas un niansētas diskusijas pētnieku vidū joprojām turpinās, būtiskākie holokausta norises jautājumi Latvijā, pateicoties vietējo vēsturnieku darbam, ir izpētīti un atbildēti.

Literatūra

Deiviss, N. (2009). *Eiropas vēsture*. Rīga: Jumava.

Dubiel, H. (2003). The Remembrance of the Holocaust as a Catalyst for a

Transnational Ethic? *New German Critique*, 90, 59.

Friedlander, S. (2008). *Nazi Germany and the Jews: The Years of Extermination, 1939-1945*.

Gutman, I. (Ed.). (1989). *Encyclopedia of the Holocaust*. Vol. 4. New York: Macmillan. P. 1797-1802.

Hilberg, R. (2003/1961). *The Destruction of the European Jews*. New Haven: Yale University Press.

Himmler, H. (1943). The Complete Text of the Poznan Speech. *Holocaust History*. Sk.: <http://holocaust-history.org/himmler-poznan/speech-text.shtml>.

Lestchinsky, J. (1948). *Crisis, Catastrophe and Survival: A Jewish Balance Sheet, 1914-1948*. New York: Institute of Jewish Affairs.

Marrus, M. (1993). *The Holocaust in History*. Harmondsworth: Penguin. P. 198.

Michman, D. (2012). Jews. In: Hayes, P., Roth, J. K. (Eds.). *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*. New York: Oxford University Press.

Niewyk, D. (ed.). (2011/2003). *The Holocaust: Problems and Perspectives of Interpretation*. 4th ed. Wadsworth: Cengage Learning.

Roth, J. K. (2001). *Holocaust Politics*. Louisville: Westminster John Knox Press.

Stranga, A. (2009). Ievada vietā. Pieminot profesora Raula Hilberga ieguldījumu holokausta pētniecībā. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Holokausta pētniecības problēmas Latvijā. 2006.-2007. gada pētījumi par holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.-7. novembris, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*. 23. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

ANTISEMĪTISMS UN HOLOKAUSTA NOLIEGŠANA

Līdz ar holokausta tematikas nokļūšanu gan akadēmiskās pētniecības, gan populārās kultūras priekšplānā, aktualitāti ieguvus arī holokausta noliegšanas fenomens. Iespējams novērot precīzu sakarību starp holokausta reprezentāciju un holokausta noliedzēju aktivitāšu skaitlisku pieaugumu. Par pirmajiem nozīmīgajiem centieniem noliegt holokaustu tiek uzskatīti 1950. gadā sarakstītais franču esejista Pola Rasiņjē darbs “Odiseja meli: skats uz koncentrācijas nometnēs ieslodzīto literatūru” un 20. gs. 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā publicētie darbi – Deivida Hogana uzrakstītais un Villisa Karto publicētais “Mīts par sešiem miljoniem” un Ričarda Hārvuda ar pseidonīmu uzrakstītais un Ernsta Zundela publicētais “Vai seši miljoni tiešām nomira?”

Ar holokausta noliegšanu apzīmē dažādas izpausmes, sākot ar retāk sastopamiem apgalvojumiem, ka ebreji Otrajā pasaules karā netika nogalināti – vismaz ne mērķtiecīgi, beidzot ar biežāk sastopamajiem apgalvojumiem, ka ebreju upuru skaits bija daudz mazāks, nogalināšana nenotika tajās vietās, par kurām tas tiek apgalvots, koncentrācijas nometnes nebija paredzētas ebreju nogalināšanai, bet gan ieslodzīšanai u. tml. Lai apzīmētu šīs dažādās holokausta noliegšanas formas, mūsdienās arvien vairāk tiek lietots angļu valodas jēdziens *negation*,

aizstājot *denial*, kam ir šaurāka nozīme, bet visas šīs izpausmes parasti ietver arī antisemitisma izpausmes, piemēram, apgalvojumus, ka ebreji ir radījuši holokausta mītu, jo tas viņiem ir finansiāli vai politiski izdevīgi; mīts radīts ar vēlmi atriebties; ebreji ir spējīgi šādu mītu konstruēt, jo kontrolē medijus.

Mūsdienās holokausta noliedzēji ir neliela, bet efektīva grupa, kas apgalvo, ka mērķtiecīga un sistemātiska ebreju iznīcināšana Otrajā pasaules karā nenotika, bet šāds mīts pastāv, jo ebreju panākumi tā izplatīšanā deva vāciešiem tikai bezizvēles iespēju – piekrist apsūdzībām. Galvenās noliedzēju stratēģijas ir: 1) izdomātas un safabricētas informācijas pasniegšana faktoloģiskā formā; 2) vienas un tās pašas informācijas atkārtošana, līdz tā netiek pārbaudīta; 3) dažu apgalvojumu atkārtošana, lai apšaubītu ideju par holokausta norisi kopumā.

Šobrīd noliedzēji ir sastopami gandrīz ikvienā valstī, kurā holokausts kļuvis par nozīmīgu tematu. Tā kā pārliecinoši apgalvot, ka ebreji vispār Otrā pasaules kara laikā netika nogalināti, ir sarežģīti pat kategoriskākajiem noliedzējiem, viens noliegšanas strāvājums paredz, ka slepkavības nenotika mērķtiecīgi, bet ebrejus iznīcināja daži nacistu elementi vai sabiedrotie, piemēram, lietuvieši, latvieši un igauņi, kas atriebās tiem ebrejiem, kas bija sabotieri vai partizāni. Turklāt vairākiem noliedzējiem ir sava specifiska joma, uz kuru tie koncentrējas: brits Deivids Īrvings cenšas pierādīt, ka Hitlera pavēles nogalināt visus ebrejus nav bijis, amerikānis Fredriks Lehters, ka gāzes kameras nav eksistējušas, bet francūzis Rožērs Garudī, ka holokausta "mīts" ir mākslīgi radīts ar mērķi nodibināt un stiprināt Izraēlas valsti.

Mūsdienās atsevišķās mērķgrupās holokausta noliegšana raisa arvien lielāku rezonansi, tiek rīkotas starptautiskas konferences, vadošie noliedzēji dažās sociālās grupās tiek uzskatīti par slavenībām. Nesenā pagātnē noliedzēju retoriku publiskās runās ir izmantojuši arī plaši atpazīstami politiķi, piemēram, Francijas labējās partijas "Nacionālā fronte" bijušais līderis Žans Marī Lepēns un ASV galēji labējais republikānis Patriks Buhenans. Kustības popularitāti veicina gan arvien pamanāmākais holokausta atainojums medijos, gan nacisma noziegumu kriminalizēšana, gan arī jauno tehnoloģiju piedāvātas iespējas šādu vēstījumu izplatībai.

Vislabvēlīgākā vide holokausta noliedzējiem un to idejām ir Tuvo Austrumu arābu valstīs, kur patvērumu rod vairums Eiropā krimināli vajātie holokausta noliedzēji – viņu darbi šajās teritorijās ir iemantojuši kulta statusu un

atšķirībā no citām valstīm to autori saņem arī nozīmīgu valstisku atbalstu. Tomēr nozares pētnieku publikācijās kā problemātiska tiek raksturota arī situācija Austrumeiropā, kur padomju un komunisma perioda holokausta noklusēšanas iespaidā trūkst zināšanu bāzes, kas palīdzētu skaidri identificēt noliedzēju argumentācijas trūkumus un ideju kļūdainos pamatus.

Ja sākotnēji holokausta noliedzēji spēja uzrunāt tikai labējos ekstrēmistus, tad kopš 70. gadiem to vēstījumi ir orientēti uz izglītotāku auditoriju un secinājumi tiek atainoti kā zinātniski, bet to veicēji – kā akadēmiskās kopienas biedri. Nozīmīga tendence holokausta noliedzēju publikācijās ir izmantot pseidozinātniskus pētījumus, kuri it kā pierāda, ka nogalināto ebreju masu kapi nav atrodam, "ciklons B" nav nāvējošs, kā arī citus zinātniski nepierādāmus apgalvojumus. Savukārt akadēmiskās kopienas attieksmi pret holokausta noliedzējiem visbiežāk raksturo pilnīga ignorance, kas tiek pamatota ar pārliecību, ka jebkuri centieni pierādīt šo uzskatu aplamību tikai vairo to popularitāti. Vienlaikus holokausta noliedzēji ir izraisījuši vēl skrupulozākus zinātniskus centienus izpētīt vissīkākās holokausta nianšes, lai nebūtu ne mazāko šaubu, ka holokausts ir noticis.

Piemērs: Deivida Īvinga tiesas procesi

2000. gadā Lielbritānijā tika skatīts tiesas process, kurā Deivids Īrvings apsūdzēja holokausta pētnieci Deboru Lipštadu (*Lipstadt*) par to, ka viņa bija nodēvējusi Īvingu par holokausta noliedzēju. Tiesas procesa laikā virkne vadošu holokausta vēsturnieku liecināja, ka veids, kādā D.Īrvings selektīvi un kļūdaini interpretēja faktus, mazina uzticamību viņam kā vēsturniekam. D.Īrvings savukārt norādīja, ka identificētās kļūdas radušās nejauši un neapzināti. Tiesa lēma, ka Deivida Īvinga darbos identificētā vēstures notikumu falsifikācija ir apzināta un to motivējusi vēlme atainot notikumus atbilstoši viņa ideoloģiskajai pārliecībai, pat ja tas ietvēra vēsturisko pierādījumu sagrozīšanu un deformēšanu. Izvērtējot pierādījumus, tiesa D. Īvinga prasību pret D.Lipštadu atzina par nepamatotu un lēma, ka viņam jāatlīdzina tiesas izdevumi 2 miljonu mārciņu apmērā.

2005. gadā Austrijā citā tiesas procesā Deivids Īrvings tika apsūdzēts, arestēts un notiesāts uz trim gadiem par holokausta trivializēšanu un noliegšanu. Tiesa lēma, ka Īrvings atzīstams par vainīgu, jo ir nepamatoti noliedzis gāzes kameru pastāvēšanu un

darbību nacistu Otrā pasaules kara laikā īstenotajā holokaustā. D.Īrvings ieslodzījumā pavadīja 11 mēnešus, bet pēc pirmstermiņa atbrīvošanas viņam tika liegta iebraukšana Austrijā.

Likumdošana

Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmums 2008/913/TI par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm² nosaka, ka katra dalībvalsts veic vajadzīgos pasākumus, lai nodrošinātu to, ka ir paredzēts sods par šādu tīšu rīcību:

c) Starptautiskās krimināltiesības statūtu 6., 7. un 8. pantā definēto genocīda noziegumu, noziegumu pret cilvēci un kara noziegumu publiska attaisnošana, noliegšana vai rupja banalizēšana, vēršoties pret personu grupu vai šādas grupas locekli, ko raksturo saistībā ar rasi, ādas krāsu, reliģiju, izcelsmi, nacionālo vai etnisko piederību, ja darbība ir veikta tā, lai izraisītu vardarbību vai naidu pret attiecīgo personu grupu vai šādas grupas locekli;

d) tādu noziegumu publiska attaisnošana, noliegšana vai rupja banalizēšana, kas definēti 1945. gada 8. augusta Londonas Nolīgumam pievienotās Starptautiskā militārā tribunāla hartas 6. pantā, vēršoties pret personu grupu vai šādas grupas locekli, ko raksturo saistībā ar rasi, ādas krāsu, reliģiju, izcelsmi, nacionālo vai etnisko piederību, ja darbība ir veikta tā, lai izraisītu vardarbību vai naidu pret attiecīgo personu grupu vai šādas grupas locekli.

Šie noziegumi visbiežāk izpaužas mutisku vai rakstisku izteikumu veidā, un personas visbiežāk noliedz holokaustu, lai paustu naidu pret ebrejiem. Kā norādījusi ANO Cilvēktiesību komiteja, holokausta noliegums atsevišķās valstīs ir kļuvis par vienu no galvenajiem antisemitisma instrumentiem, un patiesais genocīdu vai noziegumu pret cilvēci noliedzošo autoru mērķis ir nevis diskutēt par vēstures faktiem, bet kurināt naidu sabiedrībā pret kādu nacionālo vai etnisko grupu.³ Vērtējot indivīdu tiesības izteikt viedokli par vēsturiski daudznozīmīgiem notikumiem, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka vēsturiskās patiesības meklējumi ir neatņemama vārda brīvības

sastāvdaļa, un tas nav tiesas uzdevums izšķirt strīdus par pagātnes notikumiem, kas ir vēsturnieku debašu pamatā.⁴ Taču vienlaikus ECT ir arī norādījusi, ka holokausts ir uzskatāms par pietiekami pierādītu vēsturisku faktu, tādēļ tā apstrīdēšana vai attaisnošana netiek aizsargāta, pamatojoties uz tiesībām uz vārda brīvību.⁵

Pamatlēmumā noteiktās prasības Latvijā pārņemtas *Krimināllikuma* 74.1 pantā “Genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošana”, kas paredz:

“Par genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru vai kara nozieguma publisku slavināšanu vai īstenotā genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru vai kara nozieguma, tai skaitā PSRS vai nacistiskās Vācijas īstenotā genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru vai kara nozieguma pret Latvijas Republiku un tās iedzīvotājiem, publisku slavināšanu, noliegšanu, attaisnošanu vai rupju noniecināšanu —

soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.”⁶

Literatūra:

- Bartov, O. (2000). *The Holocaust: Origins, Implementation and Aftermath*. London: Routledge.
- Ben-Moshe, D. (2004). The state of Holocaust Negation. In: Kwiet, K., Matthäus, J. (Eds.). *Contemporary Responses to the Holocaust*. London: Praeger.
- Evans, R. J. (2001). *Lying about Hitler: History, Holocaust, and the David Irving Trial*. New York: Basic Books.
- Gray, J. (2000). *The Irving Judgement: David Irving vs. Penguin Books and Professor Deborah Lipstadt*. London: Penguin Books.
- Lipstadt, D. (2005). *Denying the Holocaust – The Growing Assault on Truth and Memory*. New York: Penguin.
- Lipstadt, D. (2005). *History on Trial: My Day in Court with David Irving*. New York: Ecco. P. 271.
- Lipstadt, D. (2012). Denial. In: Hayes, P., Roth, J. K. (Eds.). *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*. New York: Oxford University Press.
- Roth, J. K. (2001). *Holocaust Politics*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Shermer, M., Grobman, A., Hertzburg, A. (2000). *Denying the Holocaust: Who Says that Holocaust Never Happened and Why Do They Say It?* Berkeley: University of California Press.

² Padomes Pamatlēmums 2008/913/TI par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm. Pieņemts 2008. gada 28. novembrī. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0913:LV:HTML>

³ Komitejas viedoklis lietā Faurisson v. France, CCPR/C/58/D/550/1993. Pieejams:

[http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument)

⁴ ECT 2004. gada 29. jūnija spriedums lietā Chauvy and Others v. France. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61861>

⁵ ECT 1998. gada 23. septembra spriedums lietā Lehideux and Isorni v. France. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58245>

⁶ Krimināllikums, 74¹ pants Genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošana. Pieņemts 17.06.1998. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>

JAUNĀ TIPĀ ANTISEMĪTISMS

Pēdējo desmitgažu globālās socioloģiskās aptaujas liecina, ka antisemitiskas tendences pasaulē nav mazinājušās, turklāt arvien izteiktāk novērojamas jaunas antisemitisma formas, kuru būtiskākās iezīmes ir tādas, ka antisemitisms izpaužas kontekstā ar konfliktu Tuvajos Austrumos un tā paudēji netiek uztverti kā antisemīti tradicionālā izpratnē. Izraēlas kritiķi šajā valstī dzīvojošos ebrejus vaino šovinismā, galēji nacionālistiskā politiskajā kultūrā un diskriminējošā attieksmē pret saviem kaimiņiem. Jaunā tipa jeb pēcholokausta antisemitismam raksturīgs mazāk izteikts tiešums un agresivitāte, bet to raksturo centieni falsificēt holokausta vēsturi, tieši vai netieši reabilitēt ebreju iznīcināšanas dalībniekus, tādā veidā mazinot to vainu, kā arī prasības pēc “objektīva” nacistu un kolaboracionistu darbības mantojuma izvērtējuma.

Antisemitiskas izpausmes raisa pat holokausta pieminēšana, tādējādi ebreji atrodas neparastā situācijā – no vienas puses, viņiem ir jācenšas veicināt holokausta pieminēšanas procesus, bet, no otras puses, holokausta sociālās atmiņas veicināšana potenciāli rada jaunas antisemitisma izpausmes. Centieni pieminēt ebreju traģēdiju – holokaustu – atsevišķās sociālās grupās izraisa jaunu antisemitisma vilni, kas ietver ebreju vainošanu holokaustā un kura ietvaros tiek praktizēts aizvainojums nevis par spīti holokaustam, bet holokausta dēļ. Šis tēzes aizstāvji uzskata, ka Izraēla kļuvusi atkarīga no holokausta un izmanto šo traģēdiju kā morālo balstu un līdzekli, ar kuru atvairīt jebkuru kritiku, turklāt jebkuru savas ārpolitikas apšaubīšanu tiecas atainot kā antisemitisku. Pēc kritiķu domām, šāda Izraēlas politika mazina un degradē holokausta morālo vērtību, padarot to par Izraēlas attaisnojumu nosodāmai rīcībai.

Līdzās šai kritikai iespējams identificēt vēl vienu antisemitisma deformāciju – paveidu, kas attēlo Izraēlu kā pasaules politikas nozīmīgāko “grēkāzi”, uzturot dzīvu mītu par ebrejiem kā globālas konspirācijas virzītājiem, kuras mērķis ir iegūt dominanci visā pasaulē. Īpaši daudz pretebreju izpausmju konstatēts Tuvo Austrumu reģionā, bet līdzīgas problēmas vērojamas arī Eiropas valstīs ar augstu arābu skolēnu īpatsvaru. Piemēram, Francijā, antisemitisma pētnieki ir saskārušies ar gadījumiem, kad, mācību procesā pieminot Aušvicas koncentrācijas nometni, auditorijā atskan skolēnu aplausi, jo valstīs, kas noraida Izraēlas eksistenci un no kurienes šie jaunieši, viņu vecāki vai vecvecāki ir izeļojuši, holokausts tiek atainots kā “ebreju propagandas” radīts mīts.

Divi procesi – konflikts Tuvajos Austrumos, kas aktualizējis jautājumu par Izraēlas īstenoto politiku pret

palestīniešiem, un holokausta instrumentalizācija valsts mērķu sasniegšanā – kalpo par iegānu jaunu antisemitisma formu un izpausmju tapšanai. Pēc tūkstošgažu mijas tapušā Antisemitism Worldwide 2000/2001 aptaujā 36% eiropiešu uzskatīja, ka ebrejiem pietiek justies kā upuriem un runāt par holokaustu. 65% aptaujāto Vācijas iedzīvotāju pilnībā vai daļēji piekrita apgalvojumam, ka “ebreju organizācijas pieprasa pārspīlētas kompensācijas, lai kļūtu bagātas”, bet 47% rietumvāciešu un 35% austrumvāciešu vecuma grupā no 14 līdz 25 gadiem atbildēja, ka saskata kaut ko pozitīvu nacionālsociālisma ideoloģijā.

Piemērs: socioloģiskās aptaujas rezultāti

Starptautiskā nevalstiskā organizācija, kura ir izveidota ASV un kuras mērķis ir cīņa pret ebreju diskrimināciju un antisemitisma izpausmēm, ADL (*Anti Defamation League*) 2014. gadā veica pētījumu „*The ADL Global 100: An Index of Anti-Semitism*”.⁷ Indekss tika aprēķināts pēc šādas metodes – respondentam tika piedāvāti 11 apgalvojumi/stereotipi par ebrejiem un, ja respondents no šiem 11 apgalvojumiem sešus atzīmēja kā “drīzāk patiesus”, nevis “drīzāk nepatiesus”, tad aptaujas veicēji secināja, ka viņš uzskatāms par antisemitiski noskaņotu. Aptaujas rezultāti liecina, ka pasaulē 26% cilvēku ir novērojamas antisemitiskas tendences. Antisemitisma indekss reģionālā griezumā – Tuvajos Austrumos un Ziemeļāfrikā (74%), Austrumeiropā (34%), Rietumeiropā (24%), Centrālajā un Dienvidāfrikā (23%), Āzijā (22%), Ziemeļamerikā un Dienvidamerikā (19%), Okeānijā (14%).

Latvijas antisemitisma indekss (28%) ir nedaudz augstāks nekā vidēji pasaulē, taču zemāks nekā Austrumeiropas vidējais rādītājs. Latvijas iedzīvotāju vidū par biežāk minētajiem antisemitiskajiem izteikumiem kļuva apgalvojumi, ka “ebrejiem ir pārāk daudz varas starptautiskajos finanšu tirgos” (54%); “ebreji vēl joprojām pārāk daudz runā par to, kas ar viņiem notika holokaustā” (53%); “ebrejiem ir pārāk daudz varas biznesa pasaulē” (50%), “ebreji ir lojālāki Izraēlai nekā Latvijai” (50%).

Piemērs: “holokausta industrijas” tēze

Par pamatu jaunām antisemitisma un holokausta noliegšanas izpausmēm ir kļuvis vēsturnieka Normana Finkelšteina darbs “Holokausta industrija: pārdomas par ebreju ciešanu ekspluatāciju”. Viņš uzskata, ka pastāv “holokausta industrija”, kas pārspīlēti unikalizē holokaustu un izmanto ebreju traģēdiju ar mērķi novērst

⁷ ADL. *Executive summary. ADL Global100*. Skat. tiešsaistē: <http://global100.adl.org/public/ADL-Global-100-Executive-Summary.pdf>.

uzmanību no Izraēlas rīcības Tuvajos Austrumos vai mazināt tās kritiku, kā arī holokausta pārspīlēšanā, lai iegūtu iespējami lielas summas iespaidīgās restitūcijas shēmas ietvaros. N.Finkelšteina darba iespaidā ar “holokausta industrijas” jēdzienu šobrīd tiek apzīmēta tendence izmantot holokaustu savtīgu mērķu sasniegšanai no personīgām līdz politiskām interesēm.

Lai gan N.Finkelšteina identificētās problēmas nav noliedzamas un arī citi autori ir norādījuši, ka mūsdienu pasaulē robeža starp ideālu un materiālu interešu noteiktām interesēm ir izplūdusi, Finkelšteina izskaidrojums ir vienveidīgs. Tā perspektīva neparedz iespēju, ka varētu pastāvēt indivīdi un sociālas grupas, kas cenšas atcerēties un pieminēt holokaustu vai veicināt šo procesu kādu citu, ne ciniski merkantilu mērķu vadīti.

Tādēļ darba kritiķi norāda, ka N.Finkelšteins sagroza un pat viltoti vēsturi, neadekvāti interpretē faktus, vienkāršo un vispārina, kā arī aizraujas ar personīgiem uzbrukumiem sev netīkamām personām. Finkelšteina darbs tiek kritizēts par vispārinošu un vienkāršojošu “no augšas uz leju” (*top-down*) pieeju, kuras ietvaros sarežģīti un daudzpusēji holokausta atmiņas veidošanās procesi skaidroti tikai ar Izraēlas un “vispasaules ebreju” ideoloģisku un finansiālu sazvērēstību.

Literatūra:

Bartov, O. (2005). *The 'Jew' in Cinema: From 'The Golem' to 'Don't Touch My Holocaust'*. Bloomington: Indiana University Press.

Ben-Moshe, D. (2004). The state of Holocaust Negation. In: Kwiet, K., Matthäus, J. (Eds.). *Contemporary Responses to the Holocaust*. London: Praeger. P. 139–175.

Cohen, R. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. 2nd ed. London; New York: Routledge.

Dribins, L. (2001). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēsturisks atskats*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

Finkelstein, N. (2000). *Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering*. London: Verso.

Judt, T., Snyder, T. (2012). *Thinking the Twentieth Century*. New York: The Penguin Press.

Kotek, J. (2009). *Cartoons and Extremism: Israel and the Jews in Arab and Western Media*. London: Vallentine Mitchell.

Meghnagi, D. (2010). The Memory of the Shoah in the Building of a European Identity. *The Israel Journal of Foreign Affairs*, 5771 (3), 103–109.

Mor, A., Weber, A. (2011). Holocaust Restitution: The End Game? *The Israel Journal of Foreign Affairs*, 5771 (1), 104–107.

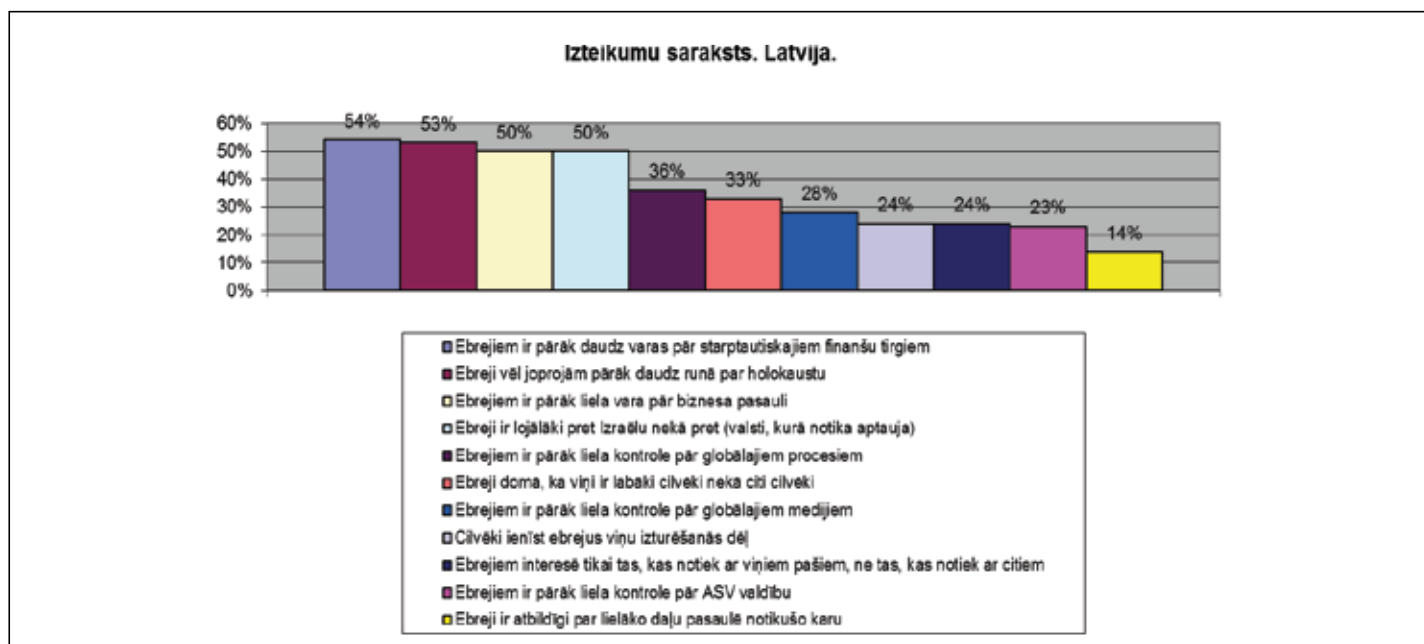
Pallade, Y. (2009). Deligitimizing Jews and the Jewish State: Antisemitism and Anti-Zionism after Auschwitz. *The Israel Journal of Foreign Affairs*, 5769 (1), 63-64.

Reisigl, M., Wodak, R. (2001). *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London; New York: Routledge.

Schweber, S. (2012). Education. In: Hayes, P., Roth, J. K. (Eds.). *The Oxford Handbook of Holocaust Studies*. New York: Oxford University Press. P. 699.-703.

DISKRIMINĀCIJA UN NAIDA NOZIEGUMI PRET EBREJĒM ES DALĪBVALSTĪS: ANTISEMĪTISMA PIEREDZE UN IZPRATNE⁸

ES Pamattiesību aģentūras pētījums “Diskriminācija un naida noziegumi pret ebrejiem ES dalībvalstīs: antisemitisma pieredze un izpratne” veikts Beļģijā, Francijā, Vācijā, Ungārijā, Itālijā, Latvijā, Zviedrijā un Apvienotajā Karalistē. Kopumā tiešsaistes aptaujā, kas tika veikta laikā no 2012. gada septembra līdz oktobrim, piedalījās 5 900 cilvēki, tai skaitā 154 respondenti no Latvijas. Pētījuma mērķis – apkopot

⁸ FRA (2013), Discrimination and hate crime against Jews in EU Member States: experiences and perceptions of antisemitism. Pieejams: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2013-discrimination-hate-crime-against-jews-eu-member-states-0_en.pdf

salīdzināmus datus par ebreju tautības cilvēku antisemitismu, naida izraisītu noziegumu un diskriminācijas pieredzi un uztveri 8 ES dalībvalstīs, kurās kopā dzīvo apmēram 90% no visiem ES ebrejiem.

Saskaņā ar aptaujas datiem, 66% respondentu uzskata, ka visās apsekotajās ES dalībvalstīs antisemitisms ir problēma. Visbiežāk viedokli, ka antisemitisms ir liela vai diezgan liela problēma, pauduši respondenti Francijā (90%), Ungārijā (85%) un Beļģijā (77%), visretāk – Latvijā (44%) un Lielbritānijā (48%). Trīs ceturtdaļas respondentu (76%) norāda, ka valstī, kur viņi dzīvo, antisemitisms pēdējo piecu gadu laikā ir pastiprinājies. Īpaši augsts šis rādītājs bijis Francijā, Beļģijā un Ungārijā (apmēram 90%), savukārt viszemākais Latvijā – 39%.

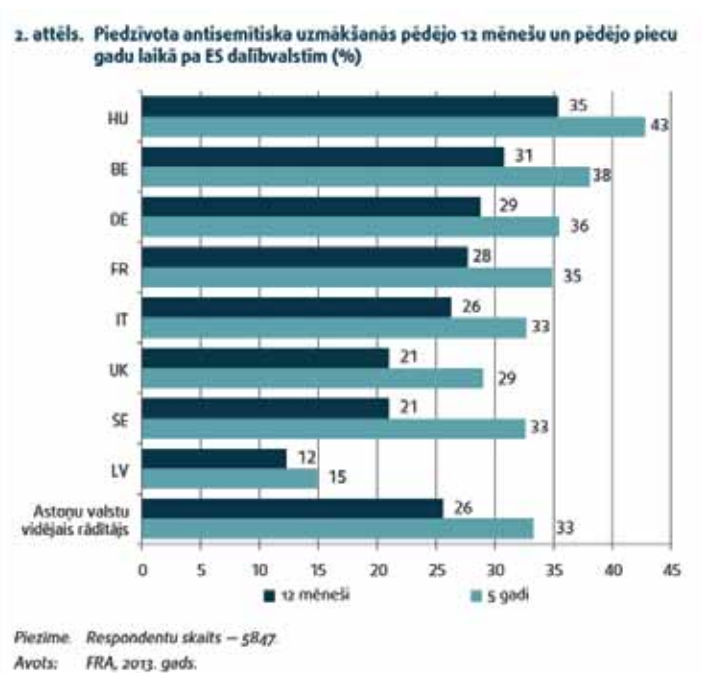
Respondenti atzinuši, ka antisemitisma izpausmes visbiežāk vērojamas internetā (75%) un medijos (59%). Gandrīz trīs ceturtdaļas respondentu (73%) uzskata, ka antisemitisms internetā pēdējo piecu gadu laikā ir pastiprinājies.

Saskaņā ar aptauju, 21% respondentu 12 mēnešu laikā pirms aptaujas ir personīgi piedzīvojuši vienu vai vairākus incidentus, kas bijuši saistīti ar vārdisku aizskaršanu vai fizisku uzbrukumu, jo viņi ir ebreji. Visbiežāk aizskaršanu vai vardarbību piedzīvojuši ebreji Ungārijā (30%) un Beļģijā (28%), visretāk – Latvijā (14%), Vācijā un Itālijā (16%). Trešā daļa respondentu, kas pēdējo piecu gadu laikā bija pieredzējuši fizisku uzbrukumu vai draudus, apgalvoja, ka nopietnākais antisemitiskais incidents bija saistīts gan ar fiziskas vardarbības draudiem, gan faktisku fizisku vardarbību. 10% cilvēku nopietnākais incidents bija saistīts ar fizisku vardarbību, 49% cilvēku šāds incidents bijis saistīts ar fiziskas vardarbības draudiem, nepielietojot faktisku fizisku vardarbību.

Gandrīz puse (46%) respondentu uztraucas par iespēju turpmāko 12 mēnešu laikā kļūt par antisemitiskas vārdiskas aizskaršanas upuri, bet viena trešā daļa (33%) baidās no fiziska uzbrukuma. Visbiežāk šādas bailes vērojamas Francijā (70% respondentu uztraucas kļūt par vārdiskas aizskaršanas, savukārt 60% - par fiziskas vardarbības upuri), Beļģijā (attiecīgi 64% un 54%) un Ungārijā (57% un 33%), bet visretāk – Lielbritānijā (attiecīgi 28% un 17%). Latvijā bažas kļūt par vārdiskas aizskaršanas upuri pastāv 43% ebreju, bet 32% ir bažas kļūt par fiziska uzbrukuma upuri.

Saskaņā ar aptaujas datiem, viena trešdaļa respondentu (33%) pēdējo piecu gadu laikā pirms aptaujas piedzīvojuši kādu no antisemitiskas aizskaršanas veidiem, bet 26% piedzīvojuši šādu aizskaršanu 12 mēnešu laikā pirms aptaujas. Visbiežāk antisemitisku aizskaršanu piedzīvojuši respondenti Ungārijā (43% pēdējo piecu gadu laikā un 35% pēdējo 12 mēnešu laikā pirms aptaujas) un Beļģijā (attiecīgi 38% un 31%), savukārt visretāk Latvijā - 15% pēdējo piecu gadu laikā un 12% pēdējo 12 mēnešu laikā pirms aptaujas. Visizplatītākais aizskaršanas veids ir aizvainojošas personiski izteiktas piezīmes (18%), kam seko pret personu vērsti aizvainojoši komentāri internetā (10%) un aizvainojošas vai draudus saturošas e-pasta vēstules, izziņas vai vēstules (7%).

Aptauja rāda, ka tikai trešā daļa (36%) respondentu, kas pieredzējuši fizisku vardarbību, par to ir ziņojuši policijai vai kādai citai organizācijai. Vēl zemāks rādītājs ir gadījumos, kad persona piedzīvojusi aizskaršanu. Par šādiem incidentiem policijai vai kādai citai organizācijai ziņojuši 24% cietuši. Salīdzinoši biežāk ziņots par īpašuma bojāšanu (47%). Galvenie iemesli, kāpēc cietušie izvēlas neziņot par notikušo, ir pārliecība, ka, ziņojot par notikušo, tāpat nekas nenotiks vai nemainīsies (47%). Savukārt 27% respondentu uzskata, ka nav vērts ziņot, jo šādi incidenti notiek visu laiku.

ANTISEMĪTISMS INTERNETA KOMENTĀROS LATVIJĀ

Jauno un sociālo mediju attīstība rada arvien jaunas komunikācijas formas un izpausmes. Viena no tām ir pēdējās desmitgadēs strauji attīstījusies interneta komentāru sadaļa, kur cilvēkiem gan reģistrējoties, gan anonīmi ir iespējas paust savus viedokļus, par, viņuprāt, būtiskām sociālām, politiskām un vēsturiskām norisēm.

Lai gan interneta komentāros izteiktos apgalvojumus nevar uzskatīt par pilnvērtīgu sabiedrības portretējumu vai tajā valdošo attieksmju atainojumu, dažādos forumus pastāvošo un daudzkārt atkārtoto viedokļu kopumu nedrīkst ignorēt, domājot par aktuālajām problēmām konkrētā sociālā grupā. Jo īpaši tas attiecas uz diskriminējošiem un ksenofobiskiem izteikumiem attiecībā pret noteiktām sabiedrības grupām.

Turklāt daļa pētnieku, vienlaikus norādot, ka interneta komentētāji ir specifiska grupa un būtiska jebkuras sabiedrības daļa nekad nav ievietojusi komentārus internetā vai nebūtu uzskatāma par aktīviem komentētājiem, uzver, ka tiešaistes forumos ievietotie anonīmie komentāri analizējami kā būtisks materiāls, jo tajos pastāv iespēja paust uzskatus, kurus citos apstākļos šie cilvēki neatļautos paust un kas liecina par viņu dziļākajām vai slēptākajām attieksmēm.

Viena no ksenofobijas un dažkārt arī naida runas izpausmēm, kas sastopama Latvijas interneta vidē, ir antisemitisms. Turklāt šajos forumos ir sastopamas visas antisemitisma tipoloģijas formas: rasistiskais antisemitisms, kas diskriminē ebrejus kā zemāku rasi; reliģiskais antisemitisms, kas izpaužas kā vērsšanās pret ebreju reliģiskajiem uzskatiem; politiskais antisemitisms, kura ietvaros ebreji tiek atainoti kā separātiska, valstij neloyalā grupa; kultūras antisemitisms, kas nievājoši ataino ebreju kultūru un kavē tās ienākšanu sabiedriskajā dzīvē; sociālais antisemitisms, kas ir vērst uz ebreju saimnieciskās dzīves un uzņēmējdarbības ierobežošanu;

anticionisms, kas nicinoši izturas pret ideju par ebreju nacionālās valsts pastāvēšanu un cīnās pret to.

Antisemitiskajos izteikumos internetā iespējams identificēt gan senus aizspriedumus, kas izriet no pagātnes notikumiem un stereotipizētas to izpratnes, gan arī mūsdienu aktualitāšu ietveršanu antisemitiskā ksenofobijā un naida runā. Par pagātnes aizspriedumu mantojuma klātbūtni liecina komentāros ietvertās tēzes no "asinsapsūdzībām", "Cionas gudro protokoliem", kā arī "Baigā gada", "ebreju sazvērētības", "pasaules virskundzības", "židiskā komunisma" un citiem mītiem. Šajos ierakstos vērojama būtiska nacistiskās un padomju antisemitiskās propagandas tēžu un valodas konstrukciju ietekme.

Vienlaikus komentāros internetā iespējams novērot arī mūsdienu aktualitāšu iekļaušanu senākajās antisemitisma formās vai to pārveidošanu atbilstoši šā brīža norisēm un aktualitātēm. Visspilgtāk šādas izpausmes vērojamas jautājumos par īpašumu restitūciju ebreju kopienai un "Bankas Baltija" un "Parex" bankas bankrota procedūrām, kā arī diskusijās par konflikta attīstību Tuvajos Austrumos. Tai pašā laikā antisemitiski izteikumi sastopami arī komentāros pie rakstiem, kuros ebrejiem nav šķietami nekādas objektīvas sasaistes ar tematu vai tā galvenajiem varoņiem. Nereti komentāros norādītas saites uz holokausta noliedzēju mājaslapām.

Antisemitiskie komentāri uzskatāmi par būtisku problēmu arī tādēļ, ka to saturs liek šaubīties par tēzi, kas paredz, ka jaunajā paaudzē antisemitisku pārliecību ir mazāk un ka šādas tendences nākotnē varētu mazināties. Pētījumi un apkopotā informācija liecina, ka tipiskā anonīmā interneta komentētāja profils ir jaunākās paaudzes vīrietis, savukārt socioloģiskās aptaujas norāda, ka jaunākajām paaudzēm ir ne tikai mazāk zināšanu par vēsturi, bet arī kategoriskāka pozīcija un stereotipizētāks viedoklis par pagātnes notikumiem.

Latvijas tiesu prakse

Latvijas tiesas ir skatījušas lietas par ebreju kapu apgānišanu un naidu kurinošiem izteikumiem publiskos pasākumos, interneta komentāriem vai rakstiem sociālajos medijos.

2007. gada 22. februārī Reitera namā notikušajā Latvijas antifašistiskās komitejas organizētajā diskusijas "Nacisma, neonacisma un ksenofobijas problēmas Latvijā" laikā Andris Jordans savā uzrunā pauda atbalstu Krievijas neonacistu darbībām, kuras izpaužas cilvēku nonāvēšanā. Atbildot uz jautājumu, cik ebreju un čigānu ir viņa pārstāvētajā organizācijā, Jordans izteica viedokli, ka

“ebreji...žīdi un čigāni – viņi nav cilvēki. Tāpēc viņi nav mūsu organizācijā”. Diskusijas laikā A.Jordans atzina, ka viņa pārstāvētās organizācijas mērķis ir etnisko tīrīšanu organizēšana un metaforiski salīdzināja sev netīkamās tautas ar gangrēnu, kas jānogriež. Pirmās instances tiesa 2008. gada 6. martā atzina viņu par vainīgu un sodīja ar brīvības atņemšanu uz 1 gadu, taču, ņemot vērā, ka Jordanam jau bija neizciesta sodāmība, kā galīgais sods tika noteikts brīvības atņemšana uz 1 gadu un 6 mēnešiem. Atkārtoti izskatot lietu apelācijas instancē, AT Krimināllietu tiesu palāta 2010. gada 22. februārī atcēla pirmās instances tiesas spriedumu un A.Jordanu attaisnoja, jo viņam inkriminētajās darbībās nekonstatēja Krimināllikuma 78. panta 1. daļas paredzētā naida nozieguma sastāva objektīvās puses pazīmes.

2010. gada decembrī Rīgā tika apgānīti Jaunie ebreju kapi, uz vairāk nekā 50 kapu pieminekļiem ar baltu krāsu uzzīmējot kāškrustus. Par kapu apgānīšanu tika aizturēti trīs skinhedu kustības dalībnieki. 2012. gadā Rīgas apgabaltiesa diviem apsūdzētajiem par nodarīto piesprieda nosacītu brīvības atņemšanas sodu (astoņi mēneši un viens gads ar tikpat ilgu pārbaudes laiku), bet vienam – piespiedu darbu (40 stundas). Spriedums tika pārsūdzēts apelācijas kārtībā. Izskatot lietu apelācijas kārtībā, apelācijas instances tiesa vienam no apsūdzētajiem samazināja brīvības atņemšanas termiņu.

Latvijā tiesas ir pieņēmušas vairākus notiesājošus spriedumus pret personām, kuras interneta vidē ievietojušas pret ebrejiem vērstus komentārus. Vainīgajām personām vairumā gadījumu piemērota nosacīta brīvības atņemšana uz laiku no sešiem mēnešiem līdz vienam gadam.

Atsevišķos pret ebrejiem vērstos komentāros, par kuru publicēšanu personas tikušas notiesātas, ir bijusi atbalstīta vardarbība pret ebrejiem, piemēram, “Ebreji ir tāda cilts, kas izvazā tik stipru infekciju, morāli tik spītālgū un bīstamu, ka ir pelnījuši, ka tiek iznīcināti vēl pirms dzimšanas... (Džordano Bruno)”. Par šāda komentāra ievietošanu internetā persona tika sodīta ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu, nosakot sodu nosacīti ar pārbaudes laiku uz vienu gadu. Tāpat ir tikuši publicēti arī tāda satura komentāri, kas aicina atturēties no kontakta ar ebrejiem, jo savas tautības dēļ viņi ir citiem bīstami, piemēram, “Eiropā ebrejs ir līdzīgs vēzim, kas lēni iekožas citas nācijas pašā ķermenī. Citu cilvēku ekspluatācija – tas ir viņa mērķis. Egoisms un paša drosmes trūkums – viņa galvenais raksturojums; pašuzpurēšanās un patriotisms, paņemti kopā, ir pavisam sveši ŽĪDIEM Ernsts Renāns (Franču orientālists un vēsturnieks 1823)”. Par šāda komentāra ievietošanu persona tika notiesāta ar brīvības atņemšanu uz vienu

gadu nosacīti ar pārbaudes laiku uz vienu gadu. Spriedumā tiesa norādīja, ka “pat tajā gadījumā, ja autors ir pārpublicējis citas personas izveidotu tekstu, autors ir atbildīgs par naidu saturošas informācijas publiskošanu tikpat lielā mērā, kā izveidojot tekstu pats”.⁹

Piemērs: mūzikls “Cukurs. Herberts Cukurs”

2014. gada pavasarī asas debates sabiedrībā un medijos, kā arī lielu skaitu antisemitisku komentāru interneta ziņu portālos izraisīja iecere iestudēt mūziklu par pretrunīgi vērtēto latviešu lidotāju Herbertu Cukuru, kurš Otrā pasaules kara laikā piedalījās tā sauktajā “Arāja komandā”, kas piedalījās holokausta īstenošanā Latvijā. Pret izrādes iestudēšanu un izrādīšanu iestājās gan Latvijas Ebreju draudžu un kopienas padome, gan muzejs “Ebreji Latvijā”. Tāpat izrādes veidošanu Latvijas valdības vārdā nosodīja Ārlietu ministrija. Izrādes pirmizrādi Liepājā un izrādi Rīgā pavadīja protesta akcijas, simbolizējot nogalinātos ebrejus, pie izrādes ēkām tika nomestas zemē lelles, kurām uz apģērba ar sarkanu krāsu imitētas šāvīnu brūces. Reaģējot uz virkni mediju publikāciju, interneta komentētāji aktīvi apsprieda H.Cukura lomu un vainu holokaustā, galvenokārt uzsverot faktu, ka viņa vaina joprojām nav pierādīta. Savukārt ebreji tika vainoti faktu sagrozīšanā un H.Cukura noslepkavošanā, ko bez notiesājoša tiesas sprieduma paveica Izraēlas izlūk dienests Mossad. Tāpat komentāros bieži ietverta holokausta noliegšana, ebreju vainošana latviešu tautas iznīcināšanā un padomju varas pastrādātajos noziegumos, kā arī plaši aprakstītas savvērestības teorijas par ebreju vispasaules kundzību un “izredzētās tautas” sindromu.

Piemērs: “Tautas tribunāls”

Viena no zināmākajām antisemitiska satura interneta vietnēm ir *Latvijas Republikas Tautas tribunāls* (www.tautastribunals.eu), kuras galvenais uzturētājs un autors ir Vācijā dzīvojošais latvietis Linards Grantiņš. Vietnē tās autori virkni Latvijas politiķu, ierēdņu, sabiedrisko un reliģisko darbinieku sauc ne tikai par tautas ienaidniekiem, bet arī “žīdiem”, “žīdkrieviem”, “žīdu noziedzniekiem”, “dievizredzētajiem (žīdu) bandītiem” un “cionistiem”, šos apzīmējumus bieži vien lietojot līdzās lamu vārdiem. Tāpat vietnē ir publicēti arī dažādi antisemitiski materiāli, piemēram, Ciānas gudro protokoli ar vietnes autora komentāriem. 2015. gada augustā, viesojoties Latvijā, L.Grantiņš tika aizturēts, un viņam tika uzrādīta apsūdzība nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanā, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu (t.i. internetu).

Piemērs: jēdzienu lietojums – ebrejs vai žids

Atsevišķos gadījumos sarunvalodā, bet, jo īpaši – komentāros internetā, līdzās ierastajam apzīmējumam “ebreji” sastopams arī jēdziena “žids” izmantojums. Tā lietotāji savu rīcību visbiežāk pamato ar atziņu, ka šāds apzīmējums izmantots vēsturiski – tai skaitā Latvijas brīvvalsts laikā, bet jēdziens “ebrejs” esot padomju režīma leksikas mantojums

Vēsturiski Latvijā lietoti abi jēdzieni – gan “žids”, gan “ebrejs”, tāpat arī “jūds” vai “mozusticīgais”. Jau 16.-17. gs. var sastapt abus jēdzienus. Kristofors Firekers 17.gs. sastādītajā latviešu-vācu vārdnīcā lieto apzīmējumu “žids”. Savukārt 1587. gada Evāņģēlija tulkojumā un Ernesta Glika 1685. gada Jaunās Derības tulkojumā lietots jēdziens “ebrejs”. Arī citās valodās nepastāv vienots apzīmējums ebrejiem. 18.-19. gs. līdz ar ebreju emancipāciju, vairākās valodās sāka lietot ne tikai atvasinājumus no Jūdasa vārda, bet arī sinonīmus: angļiski – “*hebrew*”, vāciski arvien plašāk sāka lietot vārdu “*Israelit*”, bet Krievijā 1787. gadā pēc pašu ebreju lūguma valdība lietvedībā vārdu “жид” oficiāli aizstāja ar vārdu “еврей”.

To, ka arī latviski paralēli jēdzienam “žids”, tiek lietots arī “ebrejs”, apliecina 19. gs. latviešu preses izdevumi. Arī 20. gs. 20.-30. gados abi vārdi tika lietoti paralēli. “Ebrejs” vairāk tika lietots attiecībā uz ebrejiem kā reliģisku grupu, vēlāk arī to attiecināja uz etniskumu. Līdz 1923. gadam iela Rīgā bija “Ebreju iela”, tad to pārdēvēja par “Židu ielu”. Vairākas skolas 1920. gados oficiāli tika sauktas par “Ebreju skolām” (piem., Zilupē, Rēzeknē, Kuldīgā).

Pirmo reizi jautājums par vārda “žids” izslēgšanu no aprites tika apspriests 1920. gadā Latvijas Augstskolas Padomes sēdē, kur par to iestājas rektors Ernests Felsbergs, argumentējot, ka “tas šķiet tāds kā aizskarošs”. Jautājumu nodeva izskatīšanai Filoloģijas nodaļai, bet tās spriedums nav zināms. Savukārt Jāņa Endzelina viedoklis, ko viņš puda presē, bija politisks un tika pamatots ar pieņēmumu, ka nevajag locīties svešautiešu priekšā, jo tad arī “leiši” gribēšot saukties par “lietuviešiem”! Pašas ebreju organizācijas dažus gadus vēlāk puda viedokli, ka abi vārdi ir lietojami, bet attiecībā uz ivrita valodu un tās kultūru ir lietojams apzīmējums “ebreju”.

1940. gada 1. augustā padomju okupācijas režīms aizstāja vārdu “žids” ar vārdu “ebrejs” skolu nosaukumos, bet liela daļa šo skolu drīz vien tika likvidētas. Tā paša gada nogalē Izglītības Tautas komisariāts izdeva rīkojumu, ar ko aizliedza gan vārda “žids”, gan “leitis”

lietošanu izglītības iestādēs kā nievājošus.

Nacistiskās okupācijas laikā īstenotās propagandas rezultātā jēdzienam “žids” mūsdienās ir negatīva un nicīga nokrāsa, tādēļ šobrīd Latvijā tiek lietots jēdziens “ebrejs”. Apzīmējuma “žids” izmantošana, neraugoties uz tā vēsturisko lietojumu, nebūtu vēlama, jo tas veicina asociācijas ar nacistiskā režīma melīgo antisemitisma propagandu, kas ebrejus centās attēlot kā zemāku rasi, diskreditēja, izmantojot visus pieejamos propagandas līdzekļus, un nepamatoti piedēvēja atbildību par padomju režīma īstenotajiem noziegumiem.

Literatūra:

- Centrālā statistikas pārvalde. *Informācijas tehnoloģijas – galvenie rādītāji*. Sk.: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/informācijas-tehnoloģijas-galvenie-rādītāji-30332.html>.
- Cortese, A. (2006). *Opposing Hate Speech*. London: Praeger.
- Dribins, L. (2001). *Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā. Vēsturisks atskats*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Drošības policija, Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija. (2012). *Drošības policijas 2012. gada darbības publiskais pārskats*. Sk.: http://www.iem.gov.lv/files/text/DP_2012%282%29.pdf.
- Hoiyer, B. (2011). Social Representations Theory. A New Theory for Media Research. *Nordicom Review*, 32(2), 3-16.
- Kember, S., Zylinska, J. (2012). *Life after New Media: Mediation as a Vital Process*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Lasmane, S. (2010). Vai Sokrats atteiktos no Delfu komentāriem? *Mans Medijs*. Sk.: <http://www.mansmedijs.lv/saturs/vai-sokrats-atteiktos-no-delfu-komentariem>.
- Mann, C., Stewart, F. (2000). *Internet Communication and Qualitative Research. A Handbook for Research in Online*. London: Sage.
- Stranga, A. (2008). *Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts-1945. gads*. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds.
- Sung, T., Weaver, D. (2002). Communication Research About the Internet: a Thematic Meta-analysis. *New Media Society*, 518(4), 518-538.
- Suharenko A., Vestermanis M., Ļenskis I. (22.10.2014.), Ebreju kopiena: Herberta Cukura otrais iznāciens. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ebreju-kopiena-herberta-cukura-otrais-iznaciens.d?id=45126794>
- EDSO Pastāvīgās padomes kārtējā sēdē Latvijas pārstāvis, vēstnieks Bahtijors Hasans uzstājās ar paziņojumu, paužot Latvijas nostāju saistībā ar mūzikla par H.Cukura izrādēm Latvijā, 16.10.2014. Pieejams: <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/39987-edso-pastavigas-padomes-karteja-sede-latvijas-parstavis-vestnieks-bahtijors-hasans-uzstajas-ar-pazinoju-mu-pauzot-latvijas-nostaju-saistiba-ar-muzikla-par-h-cukuru-izradem-latvija>
- Delfi (11.10.2014.), Protestē pret mūziklu par Herbertu Cukuru. Pieejams: <http://www.delfi.lv/kultura/news/theatre/proteste-pret-muziklu-par-herbertu-cukuru.d?id=45086724>
- LETA (25.09.2015.), Prokuratūra uzrāda apsūdzību “Helsinki-86” izveidotajam Grantiņam par nacionālā naida kurināšanu. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/zinas/kriminalzinas/573083-prokuratura-uzrada-apsudzibu-helsinki86-izveidotajam-grantinam-par-nacionala-naida-kurinasanu>